

ESPAD 2015

ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANAS
PARADUMI UN TENDENCES SKOLĒNU VIDŪ

ESPAD 2015

ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANAS
PARADUMI UN TENDENCES SKOLĒNU VIDŪ

Veselības ministrija

Slimību profilakses un
kontroles centrs

Rīga, 2016

Pētījuma pasūtītājs:

Slimību profilakses un kontroles centrs
Rīga, Duntes iela 22, LV-1005

Pētījuma veicējs:

SIA «Socioloģisko pētījumu institūts»
Rīga, Dzirnavu iela 55 k 2-2, LV-1010

Pārskata autori:

Sigita Sniķere, Mārcis Trapencieris

Atslēgas vārdi:

atkarību izraisošās vielas, alkohols, narkotikas, smēķēšana, deviance, jaunieši, skolēni.

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce uz

Slimību profilakses un kontroles centru obligāta.

© Slimību profilakses un kontroles centrs 2016

© S.Sniķere, M. Trapencieris

ISBN 978-9934-514-33-3

Saturs

Kopsavilkums	9	4. Narkotikas	60
Ievads	13	4.1. Narkotiku lietošanas izplatība	60
1. Pētījuma metodoloģija	14	4.2. Narkotiku pamēģināšanas vecums	67
2. Tabaka	21	4.3. Narkotiku pieejamība	69
2.1. Smēķēšana dzīves laikā	21	4.4. Narkotiku lietošanas riski	72
2.2. Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā	23	4.5. Problēmas saistībā ar marihuānas lietošanu	74
2.3. Smēķēšanas uzsākšanas vecums	25	5. Procesu atkarības	75
2.4. Cigarešu pieejamība	27	5.1. Interneta lietošanas paradumi	75
2.5. Smēķēšanas riski	28	5.2. Azartspēles	78
2.6. Citu tabakas izstrādājumu lietošanas pieredze	31	Izmantotā literatūra	79
3. Alkohols	34		
3.1. Alkohola lietošanas izplatība	34		
3.2. Alkohola pamēģināšanas vecums	48		
3.3. Alkohola pieejamība un iegāde	50		
3.4. Alkohola lietošanas radītās problēmas un riska vērtējums	54		
3.5. Alkohola lietošana kopā ar enerģijas dzērieniem	57		
3.6. Alkoholisko dzērienu reklāmas	58		

Saīsinājumi

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

CAST – no angļu valodas *Cannabis Abuse Screening Test*, latviešu valodā Marihuānas atkarības skrīninga tests

ECHI – Eiropas Komisijas Veselības indikatori

EMCDDA – Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centrs

ES – Eiropas Savienība

HBSC – no angļu valodas *Health Behaviour in School-aged Children*, latviešu valodā Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījums

ESPAD – no angļu valodas *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*, latviešu valodā Eiropas skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskām vielām

MK – Ministru Kabinets

PVO – Pasaules Veselības organizācija

VM – Veselības ministrija

GHB – gamma hidroksibutirāts, kas ir pazīstams kā deju klubu apmeklētāju narkotikas un nereti tiek izmantots kā izvarošanas upuru apreibināšanas līdzeklis

LaSPAD – Latvijas Skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskām vielām

LSD – no angļu valodas *Lysergic Acid Diethylamide*, lizergīnskābes dietilamīds, kas ir psihoaktīva halucinogēna viela

GYTS – no angļu valodas *Global Youth Tobacco Survey*, latviešu valodā Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums

Terminu definīcijas

2003. gada pētījums šajā pārskatā — 2003. gadā pēc Narkoloģijas valsts aģentūras pasūtījuma veikts pētījums «Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām rezultātu analīze», autori I. Koroļeva, M. Trapencieris.

2007. gada pētījums šajā pārskatā — 2007. gadā pēc Sabiedrības veselības aģentūras pasūtījuma veikts pētījums «Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū: ESPAD 2007», autori I. Koroļeva, I. Mieriņa, M. Goldmanis, S. Sniķere, M. Trapencieris.

2011. gada pētījums šajā pārskatā — 2011. gadā pēc Veselības ekonomikas centra pasūtījuma veikts pētījums «Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū: ESPAD 2011», autori M. Trapencieris, S. Sniķere, I. Koroļeva, I. Kārklīņa.

Atkarība — slimība, kuras laikā indivīds nespēj kontrolēt psihoaktīvo vielu lietošanu vai vielu lietošanas rezultātā tiek negatīvi ietekmēta indivīda uzvedība.

Deviance, devianta uzvedība — novirzes, kas ir pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajām tiesiskajām vai tikumiskajām normām. Deviantas rīcības cēlonis ir daudzu nelabvēlīgu faktoru mijiedarbība (LR Krimināllikums).

ESPAD mērķa grupa — jaunieši, kuri pētījuma veikšanas gadā kļūst 16 gadus veci. 2015. gada pētījumā tie ir 1999. gadā dzimušie jaunieši.

Jaunās psihoaktīvās vielas — jaunas narkotiskas vielas tīrā formā vai preparātā, kas nav uzskaitītas atbilstīgi 1961. gada 30. marta ANO Vienotajai konvencijai par narkotiskajām vielām un var radīt veselībai līdzvērtīgus draudus kā vielas, kas uzskaitītas minētās konvencijas I, II vai IV sarakstā, vai arī jauna psihotropā viela tīrā formā vai preparātā, kas nav uzskaitīta atbilstoši 1971. gada 21. februāra ANO Vienotajai konvencijai par psihotropajām vielām un var radīt veselībai līdzvērtīgus draudus kā vielas, kas uzskaitītas minētās konvencijas I, II, III vai IV sarakstā. Tās var būt arī dabiskas vielas. Latvijā līdz šim visbiežāk izņemtās jaunās psihoaktīvās vielas ir smēķējamie augu maisījumi, piemēram, «Spice».

Jaunieši — šajā pārskatā skolēni vecumā no 13 līdz 18 gadiem.

Kohorta — iedzīvotāju grupa, kurus vieno noteiktas raksturojošas pazīmes, piemēram, skolēnu kohorta.

Legālās atkarību izraisošās vielas — vielas ar psihoaktīvu iedarbību, kas ir legāli lietojamas un iegādājamas tirdzniecības vietās: tabaka un alkohols u.c.

Lielpilsētas — šajā pētījumā valsts nozīmes pilsētas Daugavpils, Liepāja, Ventspils, Jelgava, Rēzekne, Jūrmala, Valmiera, Jēkabpils.

Lietošana dzīves laikā (angliski – Lifetime Prevalence – LTP) – indikators, kas atspoguļo alkohola, smēķēšanas vai nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas pieredzi dzīves laikā. Tā var būt kā vienreizēja pamēģināšana, tā arī atkārtota lietošana.

Lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā (angliski – Last Year Prevalence – LYP) – indikators, kas atspoguļo nesenu gan legālo, gan nelegālo vielu lietošanas pieredzi. Kā trūkums minams tas, ka indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri pirmo reizi pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas pēdējo 12 mēnešu laikā.

Lietošana pēdējo 30 dienu laikā (angliski – Last Month Prevalence – LMP) – indikators, kas norāda par pašreizējo vielu lietošanu. Parasti pētījumos norāda uz tiem jauniešiem, kuri vielu lieto biežāk kā vienaudži, tomēr kā trūkums minams tas, ka šis indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri atkarību izraisošās vielas pirmo reizi pamēģinājuši pēdējo 30 dienu laikā.

40 un vairāk reizu, 20 un vairāk reizu, 10 un vairāk reizu, 6 un vairāk reizu lietošana – indikatori, kas tiek izmantoti, lai atspoguļotu vairākkārtēju vielu lietošanu un norāda uz zināmām pārmērīgas lietošanas izraisītām problēmām.

Narkotikas – nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas.

Narkomānija – narkotisko un psihotropo vielu atkarība, pārmērīga lietošana un intoksikācija.

Nelegālās atkarību izraisošās vielas – nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas un jaunās psihoaktīvās vielas.

Poliatkarība – daudzu vai vairāku vielu lietošanas izsaukta atkarība, piemēram, atkarība no heroīna un amfetamīna lietošanas vienlaicīgi.

Psihoaktīvās vielas – visas legālās un nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas, kas ietekmē smadzeņu darbību un izmaina cilvēka garastāvokli, intelektuālo darbību, fiziskās spējas, uztveri un apziņu.

Riskanta alkohola lietošana – 60 vai vairāk gramu absolūtā alkohola lietošana vienā iedzeršanas reizē.

«**Spice**» – smēķējams augu maisījums, kuram bieži pievieno sintētiskos kanabinoīdus.

Attēlu saraksts

2.1. attēls. Smēķēšanas pamēģināšanas tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	22
2.2. attēls. Regulāras smēķēšanas izplatības tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	24
2.3. attēls. Tendences agrīnas smēķēšanas uzsākšanas vecumam ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	26
2.4. attēls. Cigarešu pieejamība dažādās skolēnu vecuma kohortās (%)	27
2.5. attēls. Tendences cigarešu pieejamībā ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 2007.–2015. gads (%)	28
2.6. attēls. Tendences vērtējumā par regulāras smēķēšanas radīto kaitējumu veselībai ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	29
2.7. attēls. Vērtējums par neregulāras smēķēšanas radīto kaitējumu veselībai dažādās vecuma kohortās (%)	30
2.8. attēls. Ūdenspīpes smēķēšanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)	32
2.9. attēls. E-cigarešu smēķēšanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)	33
3.1. attēls. Alkohola pamēģināšanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)	34
3.2. attēls. 40 un vairāk reižu alkohola lietošanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)	36
3.3. attēls. Alkohola lietošanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)	37
3.4. attēls. Alkohola lietošanas izplatības tendences pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)	38
3.5. attēls. 20 un vairāk reižu alkohola lietošanas tendences pēdējā gada laikā ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)	39
3.6. attēls. Alkohola lietošanas izplatība pēdējo 12 mēnešu laikā dažādās vecuma kohortās (%)	40
3.7. attēls. Alkohola lietošanas izplatības tendences pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)	41
3.8. attēls. Alkohola lietošanas izplatība pēdējo 30 dienu laikā dažādās vecuma kohortās (%)	42
3.9. attēls. Pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus lietojušo īpatsvars ESPAD skolēnu kohortā (%)	43
3.10. attēls. Pēdējā alkohola lietošanas reize ESPAD skolēnu kohortā (%)	45
3.11. attēls. Tendences alkoholisko dzērienu pamēģināšanas īpatsvarā 13 gadu vecumā vai agrāk ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)	49
3.12. attēls. Tendences alkoholisko dzērienu pieejamības indeksā ESPAD kohortas skolēnu vidū, 1995.–2015. gads (%)	51
3.13. attēls. Tendences alkoholisko dzērienu iegādei veikalā pēdējā mēneša laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū, 2007.–2015. gads (%)	53
3.14. attēls. Tendences vērtējumā par alkohola lietošanas radīto kaitējumu veselībai ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	56
4.1. attēls. Narkotiku lietošanas izplatības tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)	60
4.2. attēls. Marihuānas lietošanas izplatības rādītāji ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū (%)	61
4.3. attēls. Marihuānas lietošanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)	62
4.4. attēls. Legālo psihoaktīvo vielu pamēģināšanas tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1999.–2015. gads (%)	64
4.5. attēls. Inhalantu lietošanas izplatība saistībā ar apmācību valodu skolā (%)	65
4.6. attēls. Spice augu maisījumu pamēģināšanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 2011. un 2015. gadā (%)	66
4.7. attēls. Spice augu maisījumu lietošanas izplatība dažādās skolēnu vecuma kohortās (%)	67
4.8. attēls. Tendences par marihuānas agrīnu pamēģināšanu ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	68
4.9. attēls. Tendences par citu psihoaktīvo vielu agrīnu pamēģināšanu, 1995.–2015. gads (%)	68
4.10. attēls. Marihuānas pieejamības tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)	69
4.11. attēls. Citu psihoaktīvo vielu pieejamības tendences ESPAD kohortā, 1999.–2015. gads (%)	71
4.12. attēls. Tendences marihuānas lietošanas riska indeksā ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)	72
4.13. attēls. Tendences citu narkotiku lietošanas riska indeksā ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)	73
4.14. attēls. Marihuānas lietošanas situācijas un paradumi (%)	74

Tabulu saraksts

1.1. tabula. 1999. dzimšanas gada kohortu raksturojošie skaitļi Latvijā	15
1.2. tabula. ESPAD apakšizlases rāmī iekļauto klašu un skolēnu skaits	16
1.3. tabula. Trīs apakšizlases atlasītais primāro izlases vienību (klašu) skaits	17
1.4. tabula. Izlases realizācija	19
2.1. tabula. Smēķēšanas izplatība dzīves laikā dažādās apdzīvotās vietās (%)	22
2.2. tabula. Nesenas un regulāras smēķēšanas izplatība teritoriālā griezumā (%)	25
3.1. tabula. Alkohola lietošanas biežums dzīves laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)	35
3.2. tabula. Alkohola lietošanas biežums pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)	40
3.3. tabula. Alkohola lietošanas biežums pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)	42
3.4. tabula. Pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus lietojušo īpatsvars dažādās vecuma kohortās (%)	44
3.5. tabula. Aprēķinātais dažādu dzērienu veidu vidējais alkohola patēriņš pēdējā iedzeršanas reizē ESPAD kohortas skolēnu vidū, ml absolūtā alkohola	46
3.6. tabula. Dzīves, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars 1999.–2015. gada ESPAD pētījumos, %	47
3.7. tabula. Riskantas alkohola lietošanas reižu skaits pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā (%)	48
3.8. tabula. Alkoholisko dzērienu pieejamība ESPAD kohortas skolēnu vidū, %	50
3.9. tabula. Alkoholisko dzērienu pieejamības indekss dažāda vecuma kohortās (%)	52
3.10. tabula. ESPAD kohortas skolēnu pēdējo 12 mēnešu laikā alkohola lietošanas rezultātā piedzīvotās problēmas pēc dzimuma (%)	54
3.11. tabula. Citu cilvēku alkohola lietošanas rezultātā pēdējo 12 mēnešu laikā piedzīvotais ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)	57
4.1. tabula. Citu nelegālo psihoaktīvo vielu pamēģināšanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)	62
4.2. tabula. Marihuānas un citu narkotiku pieejamība dažādās skolēnu vecuma kohortās (%)	70

Kopsavilkums

Latvijā, līdzīgi kā daudzās citās ESPAD dalībvalstīs, 2015.gadā novērots būtisks samazinājums galvenajos smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatības rādītājos, proti, salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem ir samazinājies gan to skolēnu skaits, kuri ir pamēģinājuši smēķēt, smēķē regulāri, gan to, kuri ir pamēģinājuši alkoholu vai lieto alkoholu regulāri. Sekojoši, lai arī tendenču izmaiņas Latvijā ir būtiskas, salīdzinājumā ar citām ESPAD dalībvalstīm rādītāji par smēķēšanu un alkohola lietošanu joprojām ir vērtējami kā vidēji augsti.

Vērojamās izmaiņas atkarību izraisīto vielu lietošanas paradumos visdrīzāk ir skaidrojamas ar paaudžu maiņu, kas ietver arī vērtību un dzīvesstila izmaiņas. Paaudze, kas dzimusi laika periodā no pagājušā gadsimta 80.gadiem līdz pat tūkstošgades mijai, zinātniskajā literatūrā tiek uzskatīta par tā saucamo Millenium jeb Y paaudzi, kam vairāk raksturīgs egocentrisms, koncentrēšanās uz materiālām vērtībām un izklaidēm, kā arī smēķēšana un regulāra alkohola lietošana biežāk nekā to darījusi iepriekšējā paaudze. Savukārt paaudze, kas dzimusi pēc 2000.gada jeb tā saucamā Z paaudze, tiek raksturota ar elektronisko saziņas līdzekļu un sociālo mediju plašu izmantošanu, kam Y paaudzes dzīvesveids un paradumi ir sveši. 2015.gada ESPAD kohorta jeb 1999.gadā dzimušie savā ziņā ir uz paaudžu nomaiņas robežas jeb uz robežas starp vecajām un jaunajām vērtībām un dzīvesstilu.

Smēķēšana

Līdzīgi kā daudzās citās ESPAD pētījuma dalībvalstīs Latvijā dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo 15 gadus veco jauniešu īpatsvars salīdzinājumā ar 2011. gadu ir samazinājies par 12,2% un šobrīd veido 65,8%. Biežāk smēķēt pamēģinājuši lauku un mazpilsētu skolu skolēni nekā Rīgas un republikas nozīmes pilsētu jaunieši. Vismaz vienu cigareti dzīves laikā ir izsmēķējuši 71,3% nepilngadīgo skolēnu no lauku skolām un divas trešdaļas (67,0%) mazpilsētu skolēnu. Salīdzinājumam: no Rīgas nepilngadīgajiem skolēniem smēķēšanas pamēģināšanas pieredze ir 55,8%.

Par regulāriem smēķētājiem ir uzskatāmi 15,7% 15 gadus veco jauniešu, kuri dienā izsmēķē vismaz vienu cigareti. Pētījums liecina, ka regulāri smēķē 17,2% zēnu un 14,2% 15 gadus veco meiteņu. Analizējot tendences, secināms, ka regulāro smēķētāju īpatsvars 15 gadu vecuma kohortā pēdējo četru gadu laikā samazinājies par 12,1% un atgriezies aptuveni 1995. gada līmenī, kad regulāri smēķēja 17,0% tā laika 15 gadus veco jauniešu.

Tāpat 2015. gada ESPAD pētījums uzrādījis pozitīvas izmaiņas arī smēķēšanas uzsākšanas vecuma analizē, proti, ir samazinājies to skolēnu skaits, kuri pirmo cigareti izsmēķējuši 13 gadu vecumā vai agrāk. Vienlaikus samazinājies arī to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri 13 gadu vecumā vai agrāk sākuši smēķēt regulāri. Nepilngadīgie skolēni no lauku skolām un no mazpilsētu skolām biežāk smēķēt pamēģinājuši 13 gadu vecumā vai agrāk, turklāt liela daļa no viņiem to ir darījuši jau deviņu gadu vecumā.

Salīdzinot ar situāciju pirms četriem gadiem, cigarešu pieejamības indekss ESPAD kohortā ir samazinājies par 14% (2011.gadā tas bija 74,0%). Jāatzīmē, ka tas ir straujākais samazinājums tabakas pieejamības rādītājā kopš 1999. gada. Vienlaikus mazpilsētās cigarešu pieejamība saglabājusies nemainīgi augsta. Tur 67,0% nepilngadīgo skolēnu norādījuši, ka cigaretes viņiem ir viegli vai ļoti viegli pieejamas. Salīdzinājumam: citās apdzīvotās vietās šis rādītājs ir aptuveni 54,0–56,3%.

Kā liecina pētījuma rezultāti, jebkad savas dzīves laikā ūdenspīpi ir pamēģinājuši smēķēt teju puse (46,4%) 15 gadus veco skolēnu, un aptuveni puse no viņiem (22,10%) to darījuši pēdējo 12 mēnešu laikā.

Turpretim elektroniskās cigaretes jebkad dzīves laikā pamēģinājuši smēķēt mazāk skolēnu – aptuveni katrs trešais (34,6%) 15 gadus vecais. Līdzīgi kā ūdenspīpi 21,2% e-cigaretes smēķējuši pēdējo 12 mēnešu laikā, bet 12,3% to darījuši pēdējo 30 dienu laikā.

Alkohols

2015. gada ESPAD pētījums uzrādījis zināmas izmaiņas – ir samazinājies to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri kaut reizi mūžā lietojuši alkoholu. Alkoholu vismaz reizi pamēģinājuši 89,0% minētās vecumgrupas skolēnu, kas ir par 7,0% mazāk nekā iepriekšējā ESPAD pētījuma posmā 2011. gadā novērotais.

Daudz maz regulāri alkohola lietošanas paradumi līdz 15 gadu vecumam izveidojušies katram piektajam skolēnam (20,5%), kuri dzīves laikā alkoholu lietojuši 40 un vairāk reizi.

Salīdzinājumā ar 2011. un 2007. gadu šajā ESPAD pētījuma posmā vērojams būtisks samazinājums arī rādītājā par alkohola lietošanu 20 un vairāk reizi pēdējā gada laikā – šo jauniešu īpatsvars samazinājies uz pusi, atgriežoties aptuveni 1999. gada līmenī. Tiesa, šis rādītājs ir būtiski samazinājies ne tikai Latvijā, bet arī daudzās citās ESPAD dalībvalstīs, 19 no 25 valstīm sasniedzot zemāko vērtību kopš ESPAD pētījuma uzsākšanas 90.gados.

Kā uzrāda 2015. gada pētījuma rezultāti pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus lietojusi mazāk nekā puse 15 gadus veco skolēnu jeb 43,6%. Pēc urbanizācijas līmeņa vērojams, ka pēdējo 30 dienu laikā alkoholu biežāk lietojuši jaunieši mazpilsētās (51,0%) un laukos (47,6%) salīdzinājumā ar 37,6% lielajās pilsētās vai 39,2% Rīgā dzīvojošiem. Šādas atšķirības tika konstatētas arī 2011. gadā, veicot datu analīzi ESPAD skolēnu kohortā.

Vismaz vienu reizi dzīves laikā ir bijuši piedzērušies nedaudz mazāk par pusi jeb 44,0% 15 gadus veco jauniešu. Salīdzinājumā ar 2011. gada pētījuma rezultātiem, to jauniešu īpatsvars, kuri vismaz reizi ir piedzērušies, pēdējo četrus gadus laikā samazinājies par 21%, tāpēc šīs izmaiņas ir statistiski nozīmīgas. Augstāki piedzēšanās rādītāji konstatējami starp lauku un mazpilsētu skolu skolēniem nekā starp skolēniem Rīgā vai republikas nozīmes pilsētās. Kaut reizi mūžā ir piedzērušies teju puse (48%) lauku un mazpilsētu skolu skolēnu, bet salīdzinājumam Rīgā šis rādītājs ir 35,9%. Šādi rezultāti ir likumsakarīgi, ņemot vērā, ka mazpilsētās un laukos ir lielāks alkohola lietotāju īpatsvars skolēnu vidū.

Atbilstoši jauniešu atbildēm vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā alkoholu riskantā veidā lietojusi aptuveni puse (42,5%) 15 gadus veco skolēnu, turklāt dzimumatšķirības riskantos alkohola lietošanas paradumos nav novērojamas. Salīdzinājumā ar 2011. gadu riskantā veidā alkoholu lietojušo jauniešu skaits ir nedaudz samazinājies, proti, pirms četriem gadiem tas bija tikai par sešiem procentiem lielāks un veidoja 49%. Alkoholu riskantā veidā biežāk mēdz lietot lauku un mazpilsētu skolu skolēni nekā jaunieši no Rīgas vai lielo pilsētu skolām.

2015.gada ESPAD pētījuma dati rāda, ka būtiski samazinājies arī to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholiskos dzērienus sāk lietot vai ir vismaz pamēģinājuši vienu glāzi agrīnā vecumā, tas ir, 13 gadu vecumā vai agrāk. Visbūtiskākais samazinājums salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem vērojams vieglo alkoholisko dzērienu grupā. Piemēram, alu 13 gadu vecumā vai agrāk atbilstoši 2015. gada pētījuma datiem ir pamēģinājuši nedaudz vairāk par pusi (53,4%) 15 gadus veco jauniešu. Salīdzinājumam: 2011. gadā atbilstoši skolēnu sniegtajām atbildēm 13 gadu vecumā vai agrāk alu kaut reizi dzīves laikā bija lietojuši 71,0% minētās vecumkohortas jauniešu. Tāpat sidru agrīni pamēģinājušo īpatsvars ir samazinājies

par 23,2%. Lai gan ir samazinājies arī to skolēnu īpatsvars, kuri 13 gadu vecumā vai agrāk lietojuši vīnu, gatavos alkoholiskos kokteiļus vai stipros alkoholiskos dzērienus, tomēr vērojams izmaiņas nav tik izteiktas un ir aptuveni 11-14% robežās.

Lai arī alkohola pieejamība joprojām ir augsta, tā pēdējo četru gadu laikā ir būtiski mazinājusies. Pieejamākais no alkoholiskiem dzērieniem skolēniem joprojām ir alus, kuru viegli vai ļoti viegli būtu iegūt gandrīz divām trešdaļām (63,1%) 15 gadus veco jauniešu. Vēl 59,5% kohortas skolēnu pieejams ir sidrs, taču pārējie alkoholisko dzērienu veidi ir pieejami ne vairāk kā pusei 15 gadus veco skolēnu. Gatavos alkoholiskos kokteiļus viegli vai ļoti viegli būtu iegūt 51,4% skolēnu, vīnu – 49,1%, bet stipros alkoholiskos kokteiļus – 45,0% minētās vecumgrupas jauniešu.

Salīdzinot ar 2011. gadu, ir būtiski samazinājušās arī jauniešu iespējas iegādāties alkoholiskos dzērienus. Piemēram, to skolēnu īpatsvars, kuri pēdējā mēneša laikā iegādājušies alu, ir samazinājies teju uz pusi, jo pirms četriem gadiem šo dzērienu pēdējā mēneša laikā bija pirkuši turpat trešdaļa skolēnu (31,2%). Līdzīgi uz pusi samazinājies arī to 15 gadus veco jauniešu īpatsvars, kuri pirkuši stipros alkoholiskos dzērienus, sidru vai gatavos alkoholiskos kokteiļus, taču vīnu pirkušo skolēnu īpatsvars palicis praktiski nemainīgs. Jāņem vērā, ka salīdzinoši zems vīnu pirkušo skolēnu skaits tika konstatēts jau 2011. gadā.

Salīdzinot iegūtos rezultātus ar datiem no citām valstīm, secināms, ka jaunieši Latvijā biežāk nekā viņu vienaudži citās valstīs pēc alkohola lietošanas ir sēdušies pie transportlīdzekļa stūres – pēdējo 12 mēnešu laikā vismaz vienu reizi tā rīkojušies vidēji 7,0% 15 gadus veco ESPAD dalībvalstu jauniešu un tikpat daudz jauniešu Igaunijā un Lietuvā. Ņemot vērā, ka Latvijā šis rādītājs ir gandrīz divas reizes augstāks, likumsakarīgi ir arī augstie mirstības rādītāji ceļu satiksmes negadījumos, tādēļ šim jautājumam būtu jāpievērš pastiprināta uzmanība gan sociālo zinību programmās, gan arī mediju kampaņās.

Narkotikas

2015.gada pētījumā vērojams būtisks samazinājums vairākos galvenos narkotiku izplatības rādītājos ESPAD skolēnu kohortā. Salīdzinājumā ar 2011.gadu par 8,0% samazinājies to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri kaut reizi pamēģinājuši kādu no narkotikām – šobrīd šāda pieredze ir 19,0% minētās vecumgrupas jauniešu. Šis samazinājums lielā mērā izskaidrojams ar marihuānas pamēģināšanas un lietošanas mazināšanos skolēnu vidū, jo rādītājs par citu narkotiku, izņemot marihuānas, pamēģināšanu dzīves laikā pēdējo četru gadu laikā praktiski nav mainījies.

Šobrīd, veicot pētījumu pēc četriem gadiem, marihuānas pamēģināšanas prevalence ir būtiski samazinājusies, atgriežoties aptuveni tādā līmenī, kāda tā bija pirms 2007. gada. Kā liecina 2015. gada pētījuma dati, kaut reizi dzīves laikā marihuānu pamēģinājuši 16,6% 15 gadus veco jauniešu, turklāt marihuānu pamēģinājuši vairāk puīšu nekā meiteņu. 15 gadu vecumā marihuānu kaut reizi ir pamēģinājis katrs piektais puisis (20,7%) un 12,4% meiteņu ($\Phi=0,161$). Salīdzinot datus ar citām valstīm, secināms, ka līdzīgi kā Latvijā marihuānas lietošanas izplatība ir samazinājusies arī Francijā, Beļģijā, Nīderlandē, Dānijā un Ungārijā, taču citviet ir vērojamas zināmas stabilizācijas tendences. Vienlaikus jāatzīmē, ka dati par marihuānas pamēģināšanu Baltijas valstīs ir visai atšķirīgi – Igaunijā tie kopš 2003. gada ir visaugstākie (23–26% robežās), bet Lietuvā zemākie (18–20%).

Citas nelegālās psihoaktīvās vielas pamēģinājuši ievērojami mazāks skaits jauniešu. Ekstazī, kas tradicionāli ir nākamā populārākā nelegālā psihoaktīvā viela aiz marihuānas, dzīves laikā pamēģinājuši 2,7% 15 gadus veco jauniešu. Līdzīgs kā ekstāzi ir arī to ESPAD kohortas skolēnu īpatsvars, kuri pamēģinājuši amfetamīnu (2,9%), metamfetamīnu (2,4%), maģiskās sēnes (2,4%), kokaīnu (2,3%) kreku (2,2%) vai heroīnu

(2,1%). Jāatzīmē, ka 2011. gadā amfetamīna, maģisko sēņu un kokaina pamēģināšanas rādītājs bija 4,0%, sekojoši šobrīd vērojams neliels samazinājums šo vielu izplatības rādītājos, kaut arī minētās atšķirības nav uzskatāmas par būtiskām.

Lai gan nelegālo psihoaktīvo vielu izplatības rādītāji vērtējami kā salīdzinoši zemi un tie caurmērā atbilst vidējiem ESPAD dalībvalstu rādītājiem, citādāka ir situācija attiecībā uz legālo psihoaktīvo vielu lietošanu apreibināšanās nolūkos. Kā rāda ESPAD pētījuma dati, joprojām jauniešu vidū izplatīti ir inhalanti, ko apreibināšanās nolūkos jebkad dzīves laikā lietojuši 17,8% 15 gadus veco jauniešu. Aptuveni puse no viņiem (9,5% no ESPAD kohortas) to darījuši vienu vai divas reizes dzīves laikā, bet 4,0% - 10 un vairāk reizi.

Salīdzinoši bieži jaunieši apreibināšanās nolūkos lietojuši arī trankvilizatorus. Šo vielu lietošanas pieredze ir 5,1% 15 gadus veco skolēnu, taču vairums tos pamēģinājuši vienu vai divas reizes.

Atbilstoši pētījuma rezultātiem *Spice* grupas maisījumus, jebkad dzīves laikā pamēģinājuši 9,5% 15 gadus veco skolēnu. Aptuveni puse no viņiem (4,7% ESPAD kohortā) šos maisījumus ir izmēģinājuši vienu vai divas reizes, bet vēl 1,6% tos lietojuši trīs līdz sešas reizes. Tiesa, šīs vielas lietojušo 15 gadus veco jauniešu īpatsvars salīdzinājumā ar 2011. gadu nav pieaudzis, bet gan drīzāk nedaudz samazinājies. 2011. gadā *Spice* maisījumus bija lietojuši 11,0% 15 gadus veco skolēnu.

Salīdzinoši mazāks ir to jauniešu īpatsvars, kuri uzrādījuši jauno psihoaktīvo vielu lietošanas pieredzi. Kopumā 6,6% 15 gadus veco skolēnu atzinuši, ka kaut reizi dzīves laikā lietojuši kādu no jaunajām psihoaktīvajām vielām, bet vēl 11,2% norādījuši, ka nezina, vai minētās vielas ir lietotas. Salīdzinājumā ar citām valstīm jauno psihoaktīvo vielu pamēģinātāju īpatsvars Latvijā vērtējams kā vidēji augsts. Vislielākais šīs vielu grupas pamēģinājušo skaits konstatēts Igaunijā un Polijā (10,0%), taču Lietuvā tas ir 5,4%.

Analizējot marihuānas pieejamības tendences, secināms, ka kopš 2011. gada šīs narkotikas pieejamība skolēniem ļoti būtiski samazinājusies, sasniedzot aptuveni 2003. gada līmeni. 2011. gadā marihuānu kā pieejamu vērtēja 31,0% 15 gadus veco skolēnu, bet 2007. gadā – 29,0%, savukārt 2003. gadā – 22,0%. Tādējādi marihuānas pieejamības indekss 2015. gada pētījumā ir 23,6%. Jāatzīmē, ka, atšķirībā no cigarešu un alkohola pieejamības, marihuānas pieejamības rādītājs atšķiras arī starp Baltijas valstīm – ja Lietuvā skolēni marihuānas pieejamību raksturojuši līdzīgi kā Latvijā, tad Igaunijā tā ir krietni pieejamāka. Lietuvā marihuānas pieejamības indekss ir 24,9%, bet Igaunijā 33,6%.

Citas nelegālās psihoaktīvās vielas skolas vecuma jauniešiem ir grūtāk pieejamas. Ekstazī viegli vai ļoti viegli pieejams būtu 8,9% 15 gadus veco skolēnu, savukārt kokaīns – 8,6% šīs vecuma kohortas skolēniem. Salīdzinoši nedaudz zemāka ir amfetamīna un metamfetamīna pieejamība, kuru viegli vai ļoti viegli būtu iegūt attiecīgi 6,7% un 6,2% jauniešu. Citādāka ir situācija attiecībā par *Spice* un trankvilizatoru pieejamību. Pētījuma dati rāda, ka *Spice* grupas maisījumi jauniešiem joprojām ir pieejamāki nekā marihuāna. 28,1% 15 gadus veco skolēnu norādījuši, ka *Spice* viņiem būtu viegli vai ļoti viegli pieejams, ja viņi to vēlētos. Ņemot vērā, ka šī pētījuma dati vākti gadu pēc izmaiņām likumdošanā, ar kurām neiespējama kļuva atklāta jauno psihoaktīvo vielu maisījumu tirdzniecība specializētos šo vielu tirdzniecības kioskos, minētie rezultāti savā ziņā ir pārsteidzoši un, iespējams, liecina, ka tirdzniecība 'no rokas' joprojām turpinās.

Ievads

Šī pētījuma mērķis — (a) iegūt reprezentatīvus un starptautiski salīdzināmus datus pēc ESPAD projekta ietvaros izstrādātas metodoloģijas par alkohola, tabakas, narkotiku lietošanas izplatību un procesu atkarību 1999. gadā dzimušo vidū; (b) noskaidrot skolēnu atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas motivāciju un ietekmējošos faktorus, kā arī alkohola un narkotiku lietošanas modeļus; (c) noskaidrot skolēnu informētību un zināšanas atkarību izraisošo vielu jautājumos, kā arī attieksmi pret atkarību izraisošo vielu lietošanu: lietošanas riskiem un lietošanas sekām.

Atbilstoši pētījuma vispārīgajam mērķim, tika izvirzīti šādi konkrēti uzdevumi:

- Iegūt informāciju par galvenajiem alkohola lietošanas izplatības rādītājiem un veikt salīdzinošo analīzi ar iepriekšējos ESPAD/LaSPAD pētījumos noskaidrotajiem rādītājiem individu griezumā, izmantojot un apvienojot šo pētījumu datu bāzes.
- Iegūt informāciju par dažādu narkotiku lietošanas pieredzi dzīves laikā un veikt salīdzinošo analīzi ar iepriekšējos ESPAD/LaSPAD pētījumos noskaidrotajiem rādītājiem individu griezumā, izmantojot un apvienojot šo pētījumu datu bāzes.
- Noskaidrot biežāk lietoto vielu (marihuāna/hašišs, ekstazī, amfetamīni, kokaīns, inhalanti) lietošanas pieredzi pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā, kā arī jautājumus par lietošanas uzsākšanu, kā arī veikt salīdzinošo analīzi ar iepriekšējos ESPAD/LaSPAD pētījumos noskaidrotajiem rādītājiem individu griezumā, izmantojot un apvienojot šo pētījumu datu bāzes.
- Noskaidrot marihuānas/hašiša un citu biežāk lietoto vielu pieejamības rādītājus.
- Noskaidrot jauno psihoaktīvo vielu lietošanas izplatību raksturojošos rādītājus.
- Noskaidrot jauniešu interneta lietošanas, datorspēļu un azartspēļu spēlēšanas paradumus.
- Noskaidrot jauniešu vecāku/ģimenes sociālekonomiskā raksturojuma un savstarpējo attiecību saistību ar jauniešu atkarības vielu lietošanas paradumiem.
- Iegūt informāciju par galvenajiem smēķēšanas izplatības rādītājiem un veikt salīdzinošo analīzi ar iepriekšējos ESPAD/LaSPAD pētījumos noskaidrotajiem rādītājiem individu griezumā, izmantojot un apvienojot šo pētījumu datu bāzes.

Lai sasniegtu pētījumā izvirzītos mērķus, tika veikta reprezentatīva Latvijas vispārizglītojošo skolu 7.–12.klašu skolēnu un profesionālo mācību iestāžu audzēkņu aptauja, kā arī iegūto rezultātu analīze.

1. Pētījuma metodoloģija

Aptaujas īstenošanas principi

Saskaņā ar ESPAD pētījuma vadlīnijām, skolēnu kvantitatīvā aptauja visās ESPAD dalībvalstīs ir īstenojama vienlaicīgi, t.i., noteikta gada marta un aprīļa mēnešos (atsevišķos gadījumos, respektīvi, dažās valstīs pētījums tiek īstenots rudens semestrī, piemēram, Beļģijā, Nīderlandē). Šis princips ir jāievēro, jo 15 gadu vecumā (ESPAD mērķa grupa) alkohola un narkotiku lietošana jauniešu vidū strauji iegūst savu aktualitāti. Nelielas nobīdes aptaujas lauka darba īstenošanas termiņos rada grūtības iegūtos datus salīdzināt gan starp dažādām ESPAD dalībvalstīm, gan arī laikā analizējot atkarības vielu lietošanas tendences vienas valsts ietvaros. Piemēram, rodoties būtiskām atšķirībām atsevišķos vielu lietošanas rādītājos salīdzinājumā ar iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos novēroto, varētu būt grūtības iegūtos rezultātus interpretēt – secināt, vai atšķirības ir patiesi pamatotas ar izmaiņām atkarību izraisīto vielu lietošanas paradumos skolēnu vidū, vai arī tās radušās, neievērojot ESPAD pētījuma lauka darba īstenošanas nosacījumus. Lai nepieļautu šādu situāciju rašanos, datu vākšanas plāns paredz visus pētījuma sagatavošanas darbus (atsevišķu jautājumu validēšana, aptaujas anketas aprobēšana, lauka darba dokumentācijas pavošana) veikt marta mēnesī vai pirms tam, bet kvantitatīvās aptaujas lauka darbu (skolēnu anketēšanu klašu grupās) aprīlī.

Aptaujas mērķa grupa

Atbilstoši ESPAD izlases veidošanas vadlīnijām, pētījuma izlasei jāiekļauj pēc iespējas lielāka 1999. gadā dzimušo jauniešu daļa. Tātad ESPAD aptaujas mērķa grupa sestajā pētījuma īstenošanas posmā 2015. gadā bija 1999. gadā dzimuši jaunieši, kuri mācās vispārizglītojošās mācību iestādēs Latvijā, izslēdzot skolēnus speciālajās skolās un/vai klasēs skolēniem ar mācīšanās grūtībām vai nopietniem fiziskās veselības ierobežojumiem.

Sestajā pētījuma īstenošanas posmā kā pētījuma uzdevums tika noteikta atkarību izraisīto vielu paradumu analīze ne tikai ESPAD skolēnu kohortā (1999. gadā dzimušo skolēnu grupā), bet arī plašākā skolu jauniešu vecuma grupā jeb tā saucamajā LaSPAD skolēnu kohortā. LaSPAD skolēnu kohorta ir vispārizglītojošo skolu 7.–12. klašu skolēni un profesionālo izglītības iestāžu 1.–3. kursu studenti Latvijā, tādējādi otra šī pētījuma mērķa grupa bija 13–18 gadus veci jaunieši, kuri mācās vispārizglītojošās vai profesionālās mācību iestādēs. Dati par LaSPAD skolēnu kohortu līdz šim iegūti un analizēti, veicot ESPAD pētījumu gan 2003. gadā, gan arī 2007. gadā.

Izlases raksturojums

Ņemot vērā definētās mērķa grupas un nepieciešamību datus analizēt gan ESPAD skolēnu kohortā, gan arī LaSPAD kohortā, tika noteikts pētījumā realizēt vairākas skolēnu apakšizlases:

- ESPAD skolēnu apakšizlase, kas aptver 8.–10. klašu skolēnus vispārizglītojošās izglītības iestādēs Latvijā neatkarīgi no dzīves vietas.
- LaSPAD skolēnu apakšizlase, kas aptver 13–18 gadus vecos jauniešus jeb 7.–12. klašu skolēnus un profesionālo izglītības iestāžu audzēkņus, tai skaitā, iekļaujot arī ESPAD apakšizlasi.
- ESPAD skolēnu salīdzinošo apakšizlasi, kas aptver 8.–10. klašu skolēnus vispārizglītojošās izglītības iestādēs, taču atšķirībā no ESPAD skolēnu apakšizlases salīdzinošajā apakšizlasē iekļautajās klasēs tika paredzēts izmantot nedaudz atšķirīgi dizainētu aptaujas instrumentāriju.

Atbilstoši ESPAD projekta prasībām un tā vadlīnijām katra pētījuma apakšizlase veidota kā vienkāpes stratificēta klāsteru gadījumizlase, kurā par izlases pamatvienību pieņemta klase. Katras klases iekļaušanas izlasē varbūtība ir atkarīga no audzēkņu skaita tajā, tādējādi izslēdzot varbūtību, ka skaitliski mazās klases izlasē tiek pārstāvētas pārmērīgi.

ESPAD pētījuma apakšizlase. Atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes datiem 1999. gadā dzīvi dzimušo skaits bija 19 396, kas ir būtiski mazāks nekā dzimušo skaits iepriekšējo ESPAD pētījuma posmu mērķa grupās. Piemēram, 1995. gadā dzimušo (2011. gada ESPAD pētījuma mērķa grupa) skaits bija 21 595, bet 1991. gadā dzimušo (2007. gada ESPAD pētījuma mērķa grupa) skaits bija 34 663.

Absolūtais vairākums (15077 no 15876 jeb 95,0%) ESPAD mērķa grupas skolēnu vispārējās vidējās izglītības iestādēs mācās kādā no trīs klašu grupām – 8. klasē, 9. klasē vai 10. klasē. Profesionālās izglītības iestādēs mācās mazāk nekā 2% ESPAD mērķa grupas skolēnu. Atbilstoši pētījuma vadlīnijām ESPAD skolēnu apakšizlases rāmim jāaptver visas klašu grupas, kurās mācās vairāk nekā 3% mērķa grupas skolēnu. Speciālajās skolās/klasēs vai internātskolās mācās aptuveni 7% ESPAD mērķa grupas skolēnu, taču šīs skolas un to audzēkņi līdzīgi kā citos ESPAD pētījuma posmos netika iekļauti. Tādējādi ESPAD pētījums aptvēra 8.–10. klašu skolēnus vispārīzglītojošās skolās jeb 85,6% 1999. gadā dzimušos un Latvijā dzīvojošos iedzīvotājus, 87,7% 1999. gadā dzimušos skolēnus vai 95,0% skolēnu vispārējās vidējās izglītības iestādēs, izņemot speciālās skolas.

1.1. tabula. 1999. dzimšanas gada kohortu raksturojošie skaitļi Latvijā

	Skaits	%
Dzīvi dzimušie 1999. gadā	19396	
Mirušie līdz 1 gada vecumam	346	
Dzīvo Latvijā un ir 14 gadus veci 2014. gada 1. janvārī	17595	
1999. gadā dzimušie un mācās vispārīzglītojošās skolās un profesionālajās izglītības iestādēs	17177	
Tai skaitā:		
Vispārīzglītojošās skolās (bez speciālām skolām/klasēm vai internātskolām)	15618	
Speciālajās izglītības skolās un/vai klasēs	1301	
Profesionālajās izglītības iestādēs	258	
Vispārīzglītojošās skolās (bez speciālajām skolām/klasēm un vakara maiņas izglītības programmām) un profesionālajās izglītības iestādēs	15876	100%
1.–5. klase	60	0,4%
6. klase	78	0,5%
7. klase	395	2,5%
8. klase	2279	14,4%
9. klase	12281	77,4%
10. klase	517	3,3%
11.–12. klase	8	0,1%
Profesionālajās izglītības iestādēs	258	1,6%

Izsoles rāmis tika stratificēts atbilstoši klases līmenim (8., 9. un 10. klase), mācību valodai (latviešu un nelatviešu) un urbanizācijas līmenim (atsevišķas stratas veidoja Rīga un katra no deviņām lielajām pilsētām (54 stratas). Pārējā valsts teritorija stratificēta atbilstoši klases līmenim (8., 9. un 10. klase), pēc urbanizācijas (gadījumā, ja novadā ir vismaz viena pilsēta, tad šī administratīvi teritoriālā vienība tika klasificēta kā pilsēta, savukārt pārējos gadījumos – kā lauki) katrā no pieciem reģioniem un diviem attīstības indeksu rangiem (pēc aktuālākās pieejamās informācijas atbilstoši Valsts reģionu attīstības aģentūras aprēķiniem) (60 stratas). Kopumā ESPAD apakšizlasei izveidotas 114 stratas.

Lai noteiktu izlasē iekļaujamo klāsteru (klašu) skaitu, atbilstoši stratifikācijas pazīmēm aprēķināts skolēnu un klašu skaits katrā no 114 stratām, kā arī vidējais aritmētiskais skolēnu skaits stratā. Balstoties uz šiem aprēķiniem un ņemot vērā iespējamo nerespondenci (skolēnu prombūtne anketēšanas laikā, skolu vai skolēnu atteikumi piedalīties aptaujā), aprēķināts izlasē iekļaujamais klašu un skolēnu skaits. Kopumā teorētiskā pētījuma bruto izlase aptvēra **10144** 8.–10. klases skolēnu (595 klasēs), savukārt, ņemot vērā nerespondenci, aprēķinātais sasniegtā izlases apjoms ir **8115**, no kuriem **2859** būtu ESPAD mērķa grupa jeb 1999. gadā dzimušie respondenti.

Atbilstoši aprēķinātajam klašu skaitam, kuras nepieciešams iekļaut izlasē, no visu klašu saraksta pēc nejaušības principa tika atlasītas klases, kuru iekļaušanas varbūtība ir proporcionāla audzēkņu skaitam klasē. Kopumā ESPAD apakšizlasē tika atlasītas 595 klases, no kurām 237 klases bija 8. klases līmenī, 230 – 9. klases līmenī un 128 – 10. klases līmenī. Klašu atlase veikta, ievērojot nosacījumu, ka primārās izlases vienības, kuras atteiksies piedalīties pētījumā vai tiks izslēgtas no izlases rāmja kļūdu dēļ, nedrīkstēs aizvietot ar citām klasēm.

1.2. tabula. ESPAD apakšizlases rāmi iekļauto klašu un skolēnu skaits

	Klašu skaits	Skolēnu/audzēkņu skaits
8. klases	999	17318
9. klases	964	16183
10. klases	526	10276

LaSPAD pētījuma apakšizlase. Šīs izlases veidošanā tika izmantoti ESPAD apakšizlases veidošanas principi. Tā kā ESPAD apakšizlase veido daļu no LaSPAD 13–18 gadus veco skolēnu apakšizlases, tad, veicot papildus nepieciešamo klašu atlasī 8.–10. klašu grupā, tās klases, kuras bija atlasītas ESPAD apakšizlasē, tika izslēgtas no izlases rāmja LaSPAD apakšizlasei, kas veido atšķirīgas klašu varbūtības tikt iekļautām apakšizlasē, bet tas ņemts vērā svārotot pētījuma datus.

ESPAD pētījuma metodoloģiskā apakšizlase tika veidota identiski ESPAD pētījuma apakšizlasei. Šīs apakšizlases realizācijas uzdevums bija pārbaudīt un salīdzināt, cik lielā mērā skolēnu sniegtās atbildes ietekmē atsevišķas dizaina nianšes pētījuma instrumentārijā.

1.3. tabula. **Trīs apakšizlasēs atlasītais primāro izlases vienību (klašu) skaits**

	1.apakšizlase ESPAD apakšizlase		2.apakšizlase LaSPAD apakšizlase		3.apakšizlase Metodoloģiskā apakšizlase	
	Skolas	Klases	Skolas	Klases	Skolas	Klases
7.klase			114	116		
8.klase	209	237			64	64
9.klase	206	230			62	62
10.klase	117	128			44	44
11.klase			77	83		
12.klase			71	77		
1.kurss			13	45		
2.kurss			15	29		
3.kurss			12	29		
Kopā	351	595	281	379	146	170

ESPAD pētījuma vadlīnijas paredz datu ieguvei veikt skolēnu anketēšanu klašu grupās, izmantojot papīra anketas un aploksnes, kurā skolēns pēc anketas aizpildīšanas ievieto savu anketu, taču atšķirībā no iepriekšējiem pētījuma posmiem un citām ESPAD dalībvalstīm 2015. gada pētījumā Latvijā skolēnu anketēšana tika veikta datorizēti¹. Iespējas veikt datorizētu anketēšanu vispārizglītojošās mācību iestādēs tika testētas, 2013. gadā organizējot plašu metodoloģisku ESPAD pētījumu un veicot skolu vadītāju aptauju. Kā secināts pētījumā, veiktie ieguldījumi vispārizglītojošo skolu informācijas tehnoloģijās šobrīd ļauj nodrošināt tiešsaistes datorizētu anketēšanu klašu grupās praktiski visās mācību iestādēs valstī. Tāpat metodoloģiskā ESPAD pētījuma gaitā secināts, ka anketēšanas veids neietekmē skolēnu sniegtās atbildes, kā rezultātā papīra formātā un datorizēti veikto aptauju dati ir salīdzināmi (Trapencieris et al. 2014; Trapencieris et al. 2016).

Pētījuma instruments

Skolēnu kvantitatīvai aptaujai izmantota standartizēta ESPAD anketa latviešu un krievu valodā, kura ir tulkota un aprobēta iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos, kā arī veicot metodoloģisku ESPAD pētījumu Latvijā 2013. gadā. Papildus regulārajiem mērījumiem, kuri tiek iegūti katrā ESPAD īstenošanas posmā, 2015. gada aptaujas instrumentārijā iekļauti arī jautājumi par ūdenspipes un elektronisko cigarešu smēķēšanas paradumiem, enerģijas dzērienu lietošanu, interneta izmantošanas un datorspēļu spēlēšanas paradumiem, kā arī mērījumi par alkohola reklāmu un pašnāvību mēģinājumiem.

¹ Anketēšana datorizēti 2015. gadā notika vēl trīs valstīs – Austrijā, Lihtenšteinā un Nīderlandē, savukārt vēl vismaz divās valstīs (Itālijā un Beļģijā) vienlaikus norisinājās plaši pilotpētījumi, lai noskaidrotu šīs metodes piemērošanas iespējamību skolu populācijā un salīdzinātu datu ieguves veida ietekmi.

Lai nodrošinātu datu starptautisko salīdzināmību, kā arī salīdzināmību ar iepriekš realizētajiem ESPAD pētījuma posmiem, atkarību izraisīgo vielu lietošanas izplatības mērījumiem tika izmantotas starptautiskiem standartiem un ESPAD metodoloģiskajām prasībām atbilstošas skalas, kas iekļauj dažādu vielu lietošanas izplatības rādītāju mērījumus dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā; lietošanu 40 un vairāk reizi dzīves laikā, vielu iegūšanas veida un attieksmes pret šo vielu lietošanu mērījumus. Atbilstošo mērījumu iegūšanai par dažādām vielu grupām anketā iekļauti iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos izmantotie jautājumi, nemainot to formulējumu. Kā liecina iepriekšējā pieredze un teorētiskās atziņas par šo tēmu, pat nelielas izmaiņas jautājumu formulējumos var ietekmēt iegūstamo informāciju, tādējādi palielinot mērījumu kļūdas varbūtību un nopietni ietekmējot datu salīdzināmību un interpretācijas iespējas.

Tā kā viens no pētījuma uzdevumiem bija noskaidrot, kā aptaujas instrumentārija dizains ietekmē skolēnu sniegtās atbildes, daļai aptaujā iekļauto skolēnu (ESPAD pētījuma salīdzinošā apakšizlase) tika piedāvāta aizpildīšanai niansēs atšķirīga aptaujas anketa. Atšķirībā no pamatanketas šiem skolēniem piedāvātajā anketā bija iekļautas tā saucamās pārejas, kas nozīmē, ka skolēns neatbild uz virkni sekojošo jautājumu tad, ja iepriekš saistītajā jautājumā sniegta kāda konkrēta atbilde.

Izlases realizācija un nerespondences raksturojums

Uzsākot pētījuma lauka darba īstenošanu, visu pētījuma izlasē iekļauto skolu direktoriem tika nosūtīta e-pasta vēstule, kurā īsumā izklāstīta informācija par ESPAD pētījumu un tā īstenošanas plānu, aicinot skolu direktorus atbalstīt pētījuma norisi un ļaut veikt anketēšanu izlasē iekļautajās klašu grupās. Skolu direktoriem tika lūgts nominēt skolotāju, kurš būtu atbildīgs par ESPAD īstenošanu katrā skolā un turpmākā elektroniskā un telefoniskā saziņa notika ar direktora nominēto skolotāju, vienojoties par konkrētu datumu un laiku, kad tiek veikta skolēnu aptauja konkrētajā skolā.

Datu ieguves procesu skolās vadīja direktora nominētais skolotājs, kurš bija atbildīgs par anketēšanas laika grafika plānošanu skolā. Skolu nominētiem pārstāvjiem e-pasta veidā tika nosūtīta instrukcija, kurā iekļauta skolotājam nepieciešamā informācija, t.i., kā piekļūt anketēšanas videi, katrai klasei piešķirtais elektroniskās piekļuves kods, apraksts, kā organizēt darbu klasē un kādā veidā sniedzama informācija skolēniem, kā arī norāde uz tiešsaistes vidi, kurā aizpildāma informācija par katru klasi pēc skolēnu anketēšanas pabeigšanas.

Atšķirībā no iepriekšējiem ESPAD pētījuma posmiem, šoreiz par plānoto pētījumu tika informēti arī skolēnu vecāki, lūdzot viņus sniegt noklusētu piekrišanu bērna dalībai pētījumā. Par vecāku informēšanu un atteikumu nodošanu pētījuma veicējiem katrā mācību iestādē bija atbildīgs direktora nominētais skolotājs.

ESPAD pētījuma datu ieguve (anketu aizpildīšana) tika organizēta skolas datorklasē vai nu visai izlasē iekļautajai klasei vienlaikus kopā, vai arī dalot klasi divās grupās. Anketēšana tika veikta vienas mācību stundas (40 minūšu) laikā, vidējais anketas aizpildīšanas ilgums Latvijas skolās bija 32 minūtes.

Skolēnus, kuri aptaujas veikšanas brīdī nebija klasē, skolotājs individuāli informēja par pētījumu un sniedza informāciju, kā viņš/viņa var aizpildīt anketu sev izdevīgā laikā. Šo skolēnu atbildes netika iekļautas ESPAD pētījuma datu analizē, taču sniedza iespēju salīdzināt, vai un cik lielā mērā vairāki pētījumā aplūkoti rādītāji atšķiras starp klasē esošajiem skolēniem un skolēniem, kuri aptaujas veikšanas brīdī neatradās klasē (t.s. «bastotāji»).

Pētījuma lauka darbs tika veikts 2015. gada aprīlī un maijā mēnesī. Aptaujā piedalījies piekrita 248 mācību iestādes, kurās kopumā tika aptaujāti

skolēni no 526 klases. No 237 mācību iestāžu direktoriem tika saņemts atteikums, taču izmantotā izlases metode nepieļāva klases aizstāt ar citām. Ņemot vērā skolu atteikumu skaitu un neprecīzo informāciju par skolēnu skaitu klasē, realizētās izlases apjoms bija $n=8074$, no kuriem $n=3994$ bija ESPAD skolēnu apakšizlasē, $n=2777$ – LaSPAD skolēnu apakšizlasē, bet $n=1303$ – metodoloģiskajā apakšizlasē.

Salīdzinājumā ar iepriekšējiem LaSPAD pētījumiem 2015. gadā novērojama ievērojami zemāka skolu iesaiste pētījumā, kas nākotnē prasa veikt uzlabojumus šajā jomā. Kā viens no nozīmīgākajiem iemesliem, ko skolu direktori minēja, reģistrējot atteikumu dalībai pētījumā, bija Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas (PISA - (The Programme for International Student Assessment) īstenošana 9. klašu grupā vienlaikus ar ESPAD pētījumu. Tāpat Rīgas pilsētas 9.klašu skolēnu vidū dažus mēnešus pirms ESPAD pētījuma tika īstenots cits apjomīgs pētījums par atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību un to ietekmējošiem faktoriem "Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu". Kā viens no risinājumiem, lai izvairītos no pētījumu sloga, ir mainīt pētījuma veikšanas laiku no pavasara semestra uz rudens semestri, līdzīgi kā tas tiek īstenots vairākās valstīs, piemēram, Nīderlandē, Beļģijā.

Otrs būtisks apstāklis, kas negatīvi ietekmēja skolu iesaisti, bija lēmums pētījumu īstenot, maksimāli izmantojot elektronisku saziņu ar skolām, t.i., cilvēka vadīta saziņa sākotnēji netika izmantota, un ievērojamu daļu visa komunikācijas darba vadīja tikai datorizēti risinājumi (vēstulju izsūtīšana, reģistrēšana un kodu piešķiršana), kas, iespējams, nav šobrīd efektīvākais veids, lai pārliecinātu skolu vadību par dalību pētījumos.

Nedaudz zemāku atbildētību arī ietekmēja iepriekš neizmantotās, bet 2015. gadā izmantotās pasīvās vecāku piekrišanas formas. Tāpat nākotnē, turpinot pētījuma īstenošanu ar datorizēti aizpildāmu anketu palīdzību, ir jāīsteno katram skolēnam unikāla piekļuves koda izmantošana, lai izvairītos no vairākkārtējām datu aizpildīšanas sesijām, ko veic viens un tas pats skolēns. (komats aiz nākotnē)

1.4. tabula. Izlases realizācija

	1.apakšizlase ESPAD apakšizlase		2.apakšizlase LaSPAD apakšizlase		3.apakšizlase Metodoloģiskā apakšizlase	
	Skolas	Klases	Skolas	Klases	Skolas	Klases
7.klase			60	62		
8.klase	110	118			37	37
9.klase	78	83			28	29
10.klase	51	53			19	19
11.klase			38	40		
12.klase			24	26		
1.kurss			13	24		
2.kurss			13	17		
3.kurss			12	18		
Kopā	171	254	116	187	75	85

	1.apakšizlase ESPAD apakšizlase			2.apakšizlase LaSPAD apakšizlase		3.apakšizlase Metodoloģiskā apakšizlase	
	Klātesošie skolēni	Derīgas anketas	Derīgas anketas (1999. g. dzimušie)	Klātesošie skolēni	Derīgas anketas	Klātesošie skolēni	Derīgas anketas (1999. g. dzimušie)
7.klase				993	881		
8.klase	2032	1695	190			588	504 (67)
9.klase	1221	1036	875			419	396 (328)
10.klase	741	629	54			296	259 (23)
11.klase				557	461		
12.klase				315	273		
1.kurss				385	345		
2.kurss				251	211		
3.kurss				276	241		
Kopā	3994	3360	1119	2777	2412	1303	1159

Datu svēršana un analīze

Katrai izlases vienībai (klasei) aprēķinātas to izlasē iekļaušanas varbūtības, kuras izmantotas, svarojot datus. Pētījumā iegūtie dati svaroti atbilstoši stratām un skolēnu iekļaušanas varbūtībai.

Raksturojot atkarību izraisīto vielu lietošanas izplatības rādītājus, datu analīze veikta ESPAD skolēnu apakšizlases to skolēnu vidū, kuri dzimuši 1999. gadā. Tādējādi no aptaujātajiem 3994 ESPAD apakšizlases skolēniem par analīzei derīgām atzītas 1119 skolēnu, kuri dzimuši 1999. gadā, anketas. Savukārt raksturojot vielu lietošanas problemātiku dažādās sociāldemogrāfiskās grupās, datu analīzei izmantoti ieraksti par 5772 skolēnu no LaSPAD apakšizlases un ESAPD apakšizlases. Aptaujas datu analīze veikta, izmantojot:

- aprakstošās statistikas vienas un vairāku pazīmju klasifikācijas, strukturēšanas, novērtēšanas, salīdzināšanas paņēmienus un tehnikas (statistisko novērtēšanu, statistiski būtisku atšķirību pārbaudi, statistiski nozīmīgu sakarību pārbaudi, krustojumu tabulu analīzi, korelācijas analīzi, viena mainīgā regresiju analīzi un grafiskās metodes);
- faktorānālizē un vairāku mainīgo regresiju analīzes metodes.

Datu analīzei izmantotas statistikas programmas SPSS un Stata/SE.

2. Tabaka

Latvijā tradicionāli ESPAD pētījumos (un ne tikai, bet arī HBSC, GYTS) bijis viens no augstākajiem smēķētāju īpatsvaram gan Eiropā, gan arī pasaulē. Šajā sadaļā tiks aplūkoti jautājumi par smēķēšanas pamēģināšanu, regulāru smēķēšanu, kā arī relatīvi jauno smēķēšanas formu (e-cigaretes, ūdenspīpes) lietošanas izplatību.

2.1. Smēķēšana dzīves laikā

Dzīves laikā smēķēt pamēģinājuši 65,6% (95% T.I. 59,5–71,3) jeb divi no trijiem 15 gadus veciem skolēniem (2011.gadā–78%) .Aptuveni trešdaļa šo jauniešu (22,6% no visiem ESPAD kohortas jauniešiem jeb 34,0% smēķēt pamēģinājušo) ir smēķējuši tikai vienu vai divas reizes, bet vēl 14,0% (20,6% no smēķēt pamēģinājušiem) to darījuši no trīs līdz deviņām reizēm, 8,3% (12,6% smēķēt pamēģinājušo) smēķējuši 10–39 reizes, bet aptuveni katrs piektais (21,5% visu ESPAD kohortas jauniešu jeb 32,7% smēķēt pamēģinājušo, smēķējis vairāk kā 40 reizes). Salīdzinājumā ar 2011. gadu dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo īpatsvarā ir vērojams samazinājums par 12,2 procentpunktiem, kas vērtējamas kā būtiska pozitīva izmaiņa.

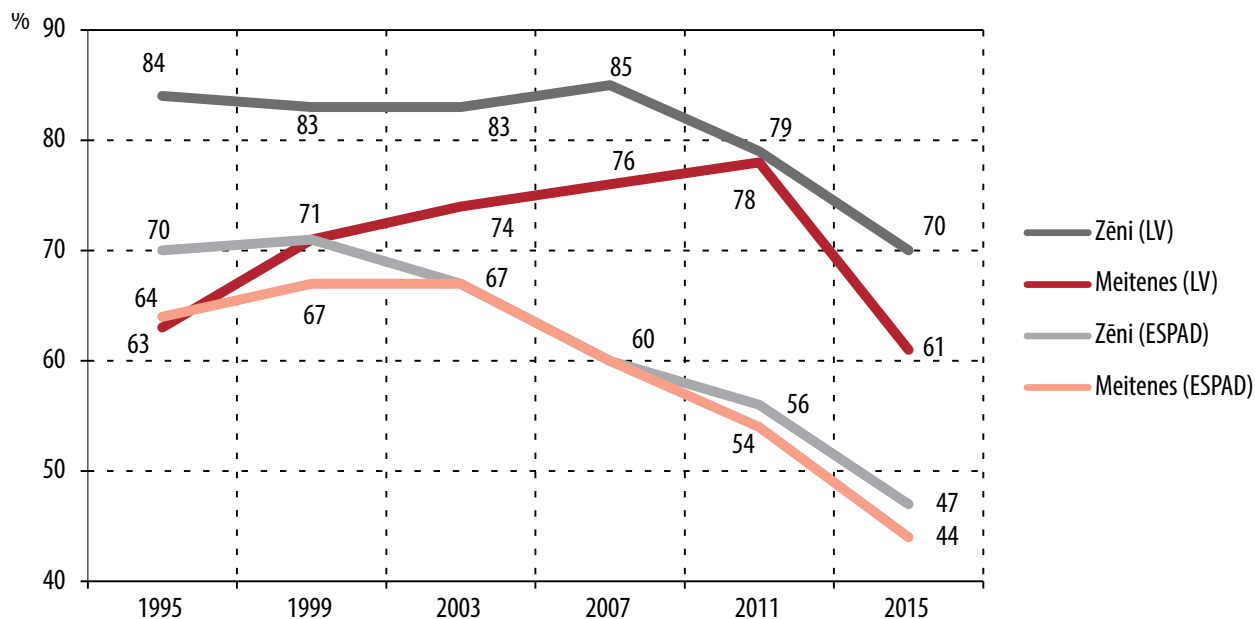
Jāatzīmē, ka iepriekšējos gados rādītājs par smēķēšanas pamēģināšanu Latvijā bija augstākais starp visām ESPAD dalībvalstīm, tāpēc, lai gan ir vērojamas pozitīvas izmaiņas smēķēšanas pamēģināšanas rādītājā, vidējie ESPAD rādītāji vēl nav sasniegti. Līdzīgi kā Latvijā smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars par vairāk nekā desmit procentiem 2015. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo pētījumu pirms četriem gadiem ir samazinājies vēl četrpadsmit citās ESPAD dalībvalstīs, tai skaitā Lietuvā, Ungārijā, Slovēnijā, Moldovā, Ukrainā, Slovākijā, kā arī Norvēģijā, Īrijā, Nīderlandē un Zviedrijā, kur vērojams straujākais smēķēt pamēģinājušo jauniešu skaita samazinājums no 48% 2011. gadā uz 33% 2015. gadā.

Analizējot dzimumu griezumā, 15 gadu vecumā smēķēt pamēģinājuši 69,7% (95% T.I. 62,7–75,9) zēnu un 61,4% (95% T.I. 53,8–68,5) meiteņu, kas liecina par nelielu dzimumatšķirību atgriešanos smēķēšanas rādītājos ($p=0,0192$). Salīdzinājumam: 2011. gadā dzimumatšķirības smēķēšanas pamēģināšanas mērījumos nebija vērojamas – smēķēt bija pamēģinājuši 79% zēnu un 78% meiteņu.

Smēķēšanas pamēģināšana ir statistiski nozīmīgi saistīta ar skolēnu vecumu. 13 gadu vecumā smēķēt pamēģinājusi mazāk nekā puse skolēnu jeb 47%, turpretim 14 gadu vecumā vismaz vienu cigareti dzīves laikā ir izsmēķējuši jau 53% skolēnu. Neskatoties uz smēķēšanas ierobežojumiem, līdz pilngadības sasniegšanai nevienam cigareti dzīves laikā nav smēķējuši tikai piektā daļa skolēnu, turklāt nesmēķētāju īpatsvars būtiski nemazinās arī pēc pilngadības sasniegšanas.

2.1. attēls. **Smēķēšanas pamēģināšanas tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)**

Tāpat smēķēšanas pamēģināšana statistiski nozīmīgi ir saistīta ar nepilngadīgo skolēnu apmācības valodu. Proti, skolēni no skolām ar latviešu valodas apmācību nozīmīgi biežāk nekā skolēni no skolām ar citu apmācības valodu ir pamēģinājuši smēķēt vismaz vienu reizi dzīvē. Šāda pieredze ir bijusi 67,5% nepilngadīgo skolēnu skolās ar latviešu apmācības valodu un 48,7% skolēnu skolās ar citu apmācības valodu ($\Phi=0,165$).

Smēķēšanas pamēģināšanas pieredze biežāk vērojama lauku un mazpilsētu skolu skolēnu vidū nekā starp Rīgas un republikas nozīmes pilsētu jauniešiem. Vismaz vienu cigareti dzīves laikā ir izsmēķējuši 71,3% nepilngadīgo skolēnu no lauku skolām un divas trešdaļas (67,0%) mazpilsētu skolēnu. Salīdzinājumam: no Rīgas nepilngadīgajiem skolēniem smēķēšanas pamēģināšanas pieredze ir 55,8% ($\Phi=0,159$).

2.1.tabula. **Smēķēšanas izplatība dzīves laikā dažādās apdzīvotās vietās (%)**

	Vidēji	Rīga	Republikas nozīmes pilsētas	Mazpilsētas	Lauki
Pamēģināšana	65,6	55,8	54,3	67,0	71,3
40 un vairāk cigaretes	21,5	16,3	14,5	20,9	20,5

Nikotīna atkarības risks pastāv aptuveni piektajai daļai 15 gadus veco skolēnu (21,5%; 95% T.I. 17,7–24,8), kuri dzīves laikā izsmēķējuši 40 un vairāk cigarešu. Vērtējot tendences minētajā rādītājā, vērojams, ka relatīvi bieži smēķēšanas paradumi skolēnu vidū pēdējo gadu laikā ir būtiski mazinājušies. Vēl 2011. gadā 40 un vairāk cigaretes dzīves laikā Latvijā bija izsmēķējis teju katrs trešais (36,0%) 15 gadus vecs jauniešs, kas tolaik bija visaugstākais īpatsvars starp visām ESPAD dalībvalstīm.

Līdzīgi kā smēķēšanas pamēģināšanas rādītājā arī mērījumā par 40 un vairāk cigarešu smēķēšanu dzīves laikā vērojamas nelielas dzimumu atšķirības, taču tās nav statistiski nozīmīgas ($p=0,1775$). 40 un vairāk cigaretes dzīves laikā ir izsmēķējuši 23,3% zēnu un 18,7% meiteņu.

Salīdzinot 40 un vairāk reižu smēķēšanas izplatību ESPAD kohortā un citās vecuma grupās, secināms, ka 14 gadu vecums ir tas brīdis, kad jauniešiem sāk veidoties regulāri smēķēšanas paradumi. 14 gadu vecumā daudz maz regulāri smēķē jau 10,0% skolēnu, kamēr 13 gadu vecumā šāda pieredze ir bijusi salīdzinoši tikai 4,0%. Līdz ar sešpadsmit gadu vecuma sasniegšanu visai regulāri smēķē jau katrs trešais Latvijas skolēns jeb 32,0%.

Lai arī atšķirības nav izteiktas, nepilngadīgie skolēni no skolām ar latviešu apmācības valodu biežāk ir izsmēķējuši 40 un vairāk cigarešu. Šāda pieredze bijusi 19,4% skolēnu no skolām/klasēm ar latviešu apmācības valodu un 15,0% skolēnu ar citu apmācības valodu.

Analizējot daudz maz regulārus smēķēšanas paradumus teritoriālā griezumā, secināms, ka, nākotnē plānojot smēķēšanas profilakses aktivitātes skolās, īpaša uzmanība pievēršama skolām Kurzemes reģionā, kur nepilngadīgie skolēni visbiežāk smēķējuši 40 un vairāk reižu dzīves laikā. Šāda pieredze ir aptuveni katram ceturtajam (25,4%) Kurzemes reģiona nepilngadīgajam skolēnam. Tāpat 40 un vairāk reižu salīdzinoši biežāk smēķējuši nepilngadīgie no mazpilsētu un lauku skolām Pierīgas, Vidzemes un Latgales reģionos, kā arī Rēzeknē, kur minētais rādītājs ir 19,3–20,9% robežās.

2.2. Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā

Rādītājs par smēķēšanu pēdējo 30 dienu laikā atspoguļo nesenu jeb pašreizēju smēķēšanu. No visiem 15 gadus veciem skolēniem pēdējā mēneša laikā smēķējuši 24,1% (95% T.I. 20,3–28,5), kas ir par 19,9 procentpunktiem mazāk nekā 2011. gada pētījumā novērotais. Šāds būtisks samazinājums četru gadu laikā nesenās smēķēšanas rādītājā nevienā no ESPAD dalībvalstīm nav ticis novērots², lai gan izmaiņas atbilst globālajām tendencēm smēķēšanas epidēmijā pasaulē. Ņemot vērā samazinājumu nesenās smēķēšanas rādītājā, Latvija četru gadu laikā no valsts, kurā jaunieši smēķē visvairāk, kļuvusi par valsti, kurā jaunieši smēķē aptuveni tikpat bieži, kā vidēji ESPAD dalībvalstīs kopumā.

Analizējot atšķirības nesenās smēķēšanas rādītājā dzimumu grupās, vērojams, ka pēdējo 30 dienu laikā smēķējuši 23,7% (95% T.I. 18,8–29,4) zēnu un 24,6% (95% T.I. 20,2–30,0) meiteņu ($p=0,7542$). Ņemot vērā tendences valstīs, kurās ir Latvijai līdzīga smēķēšanas kultūra un tradīcijas, tas, ka smēķējošo meiteņu īpatsvars šobrīd ir lielāks par zēnu īpatsvaru, nepārsteidz un domājams šīs atšķirības tuvākajos gados mazināsies.

Salīdzinot smēķēšanas paradumus pēdējo 30 dienu laikā dažādās vecuma grupās, secināms, ka to 13 un 14 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri nesen smēķējuši, ir būtiski mazāks nekā 15 gadus veco skolēnu kohortā un ir attiecīgi 6,8% un 16%. Savukārt starp 16 un 17 gadus veciem vispārīgglītojošo skolu skolēniem un profesionālo mācību iestāžu audzēkņiem pēdējā mēneša laikā smēķējuši divi no pieciem jeb 39,7% jauniešu.

2 Rādītājs par smēķēšanu pēdējo 30 dienu laikā par vairāk kā desmit procentiem samazinājies vēl desmit citās ESPAD dalībvalstīs, tai skaitā Lietuvā par 13% un Ukrainā par 11%.

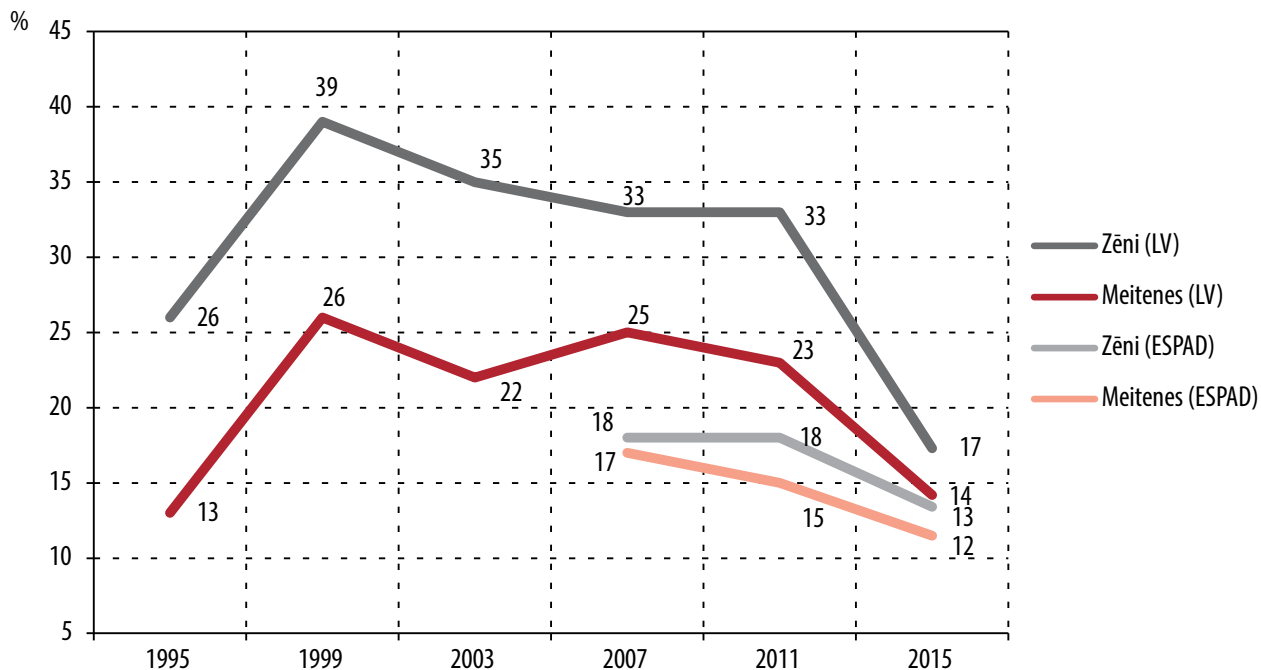
Nelielas atšķirības nesenās smēķēšanas pieredzē vērojamas arī atkarībā no apmācības valodas klasē. Pēdējo 30 dienu laikā vismaz vienu cigareti ir izsmēķējis aptuveni katrs ceturtais nepilngadīgais skolēns (24,8%) no skolām/klasēm ar latviešu apmācības valodu un katrs piektais skolēns (19,6%) no skolām/klasēm ar citu apmācības valodu.

Atbilstoši ESPAD indikatoriem par regulāriem smēķētājiem uzskatāmi tie jaunieši, kuri pēdējo 30 dienu laikā ir izsmēķējuši vismaz vienu cigareti dienā. Tādējādi par regulāriem smēķētājiem šobrīd uzskatāmi 15,7% 15 gadus veco jauniešu. 6,1% 15 gadus veco jauniešu kopskaitā ir tādi, kuri dienā izsmēķē vienu līdz piecas cigaretes, bet 4,9% ik dienu smēķē 5-10 cigaretes. 3,5% ESPAD kohortas skolēnu dienā izsmēķē vairāk nekā paciņu cigarešu.

Analizējot tendences, secināms, ka regulāro smēķētāju īpatsvars 15 gadu vecuma kohortā pēdējo četrus gadus laikā samazinājies par 12,1% un atgriezies aptuveni 1995. gada līmenī, kad regulāri smēķēja 17,0% tā laika 15 gadus veco jauniešu.

Šobrīd regulāri smēķē 17,2% (95% T.I. 12,5–23,3) zēnu un 14,2% (95% T.I. 10,3–19,3) 15 gadus veco meiteņu, taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas ($p=0,3827$).

2.2. attēls. Regulāras smēķēšanas izplatības tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)

Apskatot regulāras smēķēšanas atšķirības vecuma kohortās, secināms, ka 14 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri ikdienā smēķē, ir uz pusi mazāks nekā vienu gadu vecāku vienaudžu vidū un veido 7,6%. Turpretim 16 gadu vecumā regulāri smēķēšanas paradumi nostiprinājušies jau teju katram ceturtajam jauniešim, jo ikdienā smēķē 26,5%. Jāteic, ka pēc tam 17 gadu vecumā regulāro smēķētāju skaits pieaug tikai nebūtiski, taču jau pēc pilngadības sasniegšanas regulāra smēķēšana ir raksturīga teju diviem no pieciem jauniešiem jeb 37,5%.

Vienlaikus jāatzīmē, ka atšķirības regulāras smēķēšanas paradumos atkarībā no mācību plūsmas, kādā skolēns mācās, nav vērojamas. Regulāri smēķē 14,4% nepilngadīgo skolēnu no skolām/klasēm ar latviešu apmācības valodu un 12,8% skolēnu no skolām/klasēm ar citu apmācības valodu. Tomēr, neskatoties uz to, regulāri smēķēšanas paradumi teritoriāli ne visur ir vienlīdz izplatīti. Regulāra smēķēšana biežāk sastopama Kurzemes reģiona nepilngadīgajiem skolēniem (17,7%) un Latgales reģiona mazpilsētu un lauku skolu skolēnu grupā (16,7%).

2.2. tabula. Nesenās un regulāras smēķēšanas izplatība teritoriālā griezumā (%)

	Rīga	Republikas nozīmes pilsētas	Mazpilsētas	Lauki
Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā	22,4	18,5	25,6	26,3
Vismaz viena cigarete dienā	14,2	9,7	15,2	15,8

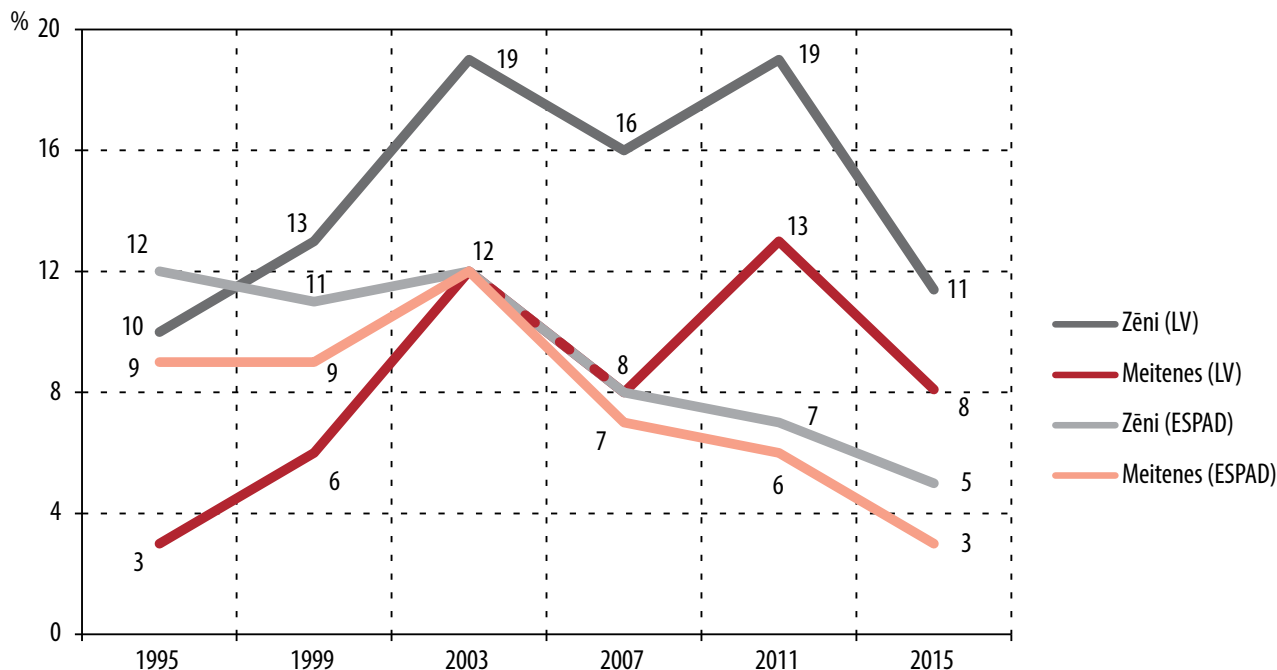
2.3. Smēķēšanas uzsākšanas vecums

Jaunieši, kuri smēķēt uzsāk agrākā vecumā, sevi pakļauj lielākam riskam vēlāk izveidoties nelegālo psihoaktīvo vielu atkarībai. Šo iemeslu dēļ būtisks ir vecums, kādā skolēns pamēģina pirmo cigareti. Līdz šim veiktie ESPAD pētījumi ir apliecinājuši, ka aptuveni trīs no pieciem jauniešiem jeb 60% pirmo cigareti izsmēķē 13 gadu vecumā vai pat agrāk, tādējādi ierindojot Latviju starp tām valstīm, kur vērojams lielākais agrīni cigaretes pamēģinājušo īpatsvars. 2015. gada ESPAD pētījums uzrādījis pozitīvas izmaiņas arī smēķēšanas uzsākšanas vecuma analizē, proti, ir samazinājies to skolēnu skaits, kuri pirmo cigareti izsmēķējuši 13 gadu vecumā vai agrāk. Tādi šobrīd ir 47,4% (95% T.I. 41,0–53,9) 15 gadus veco skolēnu, jeb 53,5% (95% T.I. 44,0–62,8) zēnu un 41,1% (95% T.I. 35,1–47,5) meiteņu ($p=0,0060$).

Vienlaikus samazinājies arī to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri 13 gadu vecumā vai agrāk sākuši smēķēt regulāri. 2015. gadā šis rādītājs ESPAD kohortā ir 9,5% (95% T.I. 7,9–11,5), kas ir par 6,5% mazāk nekā iepriekš veiktajā pētījumā 2011. gadā novērotais. Līdz ar 13 gadu vecuma sasniegšanu regulāri smēķē 10,8% (95% T.I. 8,5–13,5) zēnu un 8,3% (95% T.I. 5,4–12,5) meiteņu ($p=0,3190$).

2.3. attēls. Tendences agrīnas smēķēšanas uzsākšanas vecumam ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuri sākuši smēķēt regulāri 13 gadu vecumā vai agrāk.

Tomēr, neskatoties uz pozitīvām izmaiņām kopumā, nepilngadīgie skolēni no skolām ar latviešu apmācības valodu savu pirmo cigareti izsmēķē krietni agrākā vecumā nekā nepilngadīgie skolēni no skolām ar citu apmācības valodu. 51% nepilngadīgo no skolām ar latviešu apmācības valodu pirmo cigareti izsmēķējuši 13 gadu vecumā vai agrāk, pie tam liela daļa (14,7%) to ir izdarījuši deviņu gadu vecumā vai agrāk. Savukārt to skolēnu vidū, kuri mācās skolās ar citu apmācības valodu, agrīni (13 gadu vecumā vai agrāk) smēķēt pamēģinājis salīdzinoši tikai katrs trešais jeb 32,9% skolēnu, turklāt atšķirībā no skolēniem ar latviešu apmācības valodu skolēni no citām skolām pirmo cigareti biežāk izsmēķē 12 vai 13 gados. Vienlaikus, neskatoties uz atšķirībām vecumā, kad tiek pamēģināta pirmā cigarete, statistiski nozīmīgas atšķirības vecumā, kad jaunieši sāk smēķēt regulāri, latviešu plūsmas skolās un skolās ar citu apmācības valodu nav vērojamas.

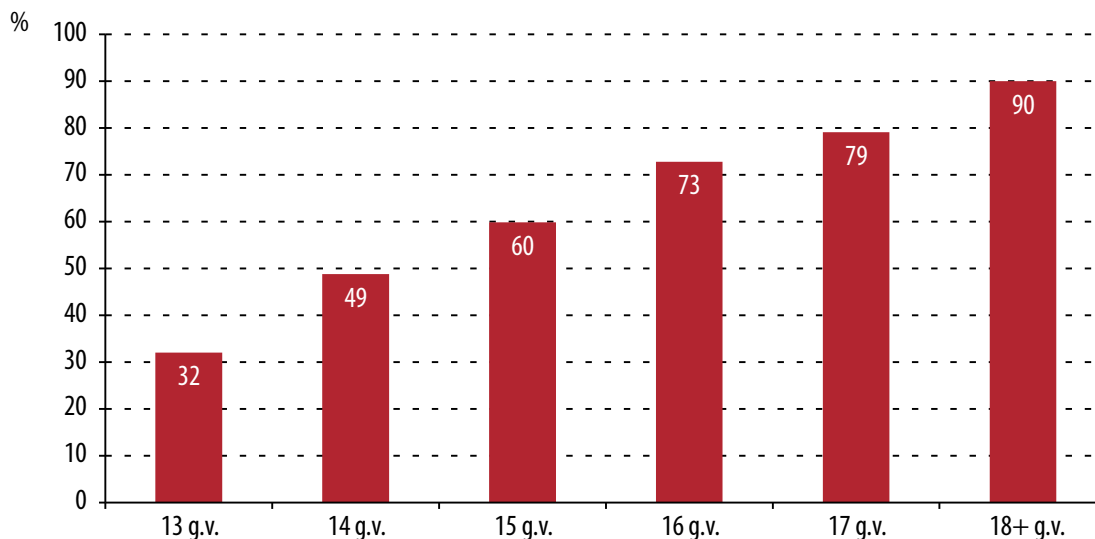
Atšķirības smēķēšanas pamēģināšanas vecumā vērojamas arī atkarībā no skolas atrašanās vietas. Nepilngadīgie skolēni no lauku skolām un no mazpilsētu skolām biežāk smēķēt pamēģinājuši 13 gadu vecumā vai agrāk, turklāt liela daļa no viņiem to ir darījuši jau deviņu gadu vecumā. Kopumā 57,7% lauku skolu nepilngadīgie skolēni pirmo cigareti izsmēķējuši 13 gadu vecumā vai agrāk, 18,1% no tiem to darījuši 9 gadu vecumā vai agrāk, savukārt mazpilsētās 13 gadu vecumā vai agrāk smēķēt pamēģinājuši 49,4% nepilngadīgo skolēnu. Salīdzinājumam: agrīna smēķēšanas pamēģināšanas pieredze ir 36,3–38,2% republikas nozīmes pilsētu un Rīgas nepilngadīgo skolēnu ($\Phi=0,208$).

2.4. Cigarešu pieejamība

Cigarešu pieejamība ir statistiski nozīmīgi saistīta ar skolēnu vecumu, proti, jaunākā vecumposma skolēni tās biežāk vērtē kā neiespējami iegūt vai kā ļoti grūti pieejamas. Piemēram, 22,0% 13 gadus veco skolēnu norādījuši, ka cigaretes viņiem būtu neiespējami iegūt, ja viņi to vēlētos, turpretī 14 gadus veco skolēnu grupā cigaretes nebūtu pieejamas salīdzinoši tikai 13,0%, bet 16–17 gadu vecumā – vairs 4,0–5,0% skolēnu (Spearman $\rho=0,215$). Neskatoties uz tabakas izstrādājumu tirdzniecības aizliegumu personām, kas jaunākas par 18 gadiem, kopumā nepilngadīgo vidū cigaretes viegli vai ļoti viegli būtu pieejamas 61,0% skolēnu. ESPAD kohortā jeb 15 gadus veco skolēnu grupā cigarešu pieejamības indekss³ ir līdzīgs un veido 60,2% (95% T.I. 56,0–64,2). Jānorāda, ka dzimumu atšķirības cigarešu pieejamības rādītājā nav vērojamas ($p=0,3636$), un zēni (62,1%; 95% T.I. 54,7–68,9) aptuveni tikpat bieži kā meitenes (58,3%; 95% T.I. 54,0–62,4) norādījuši, ka cigaretes viņiem ir viegli vai ļoti viegli pieejamas.

2.4. attēls. Cigarešu pieejamība dažādās skolēnu vecuma kohortās (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuriem cigaretes ir viegli vai ļoti viegli pieejamas

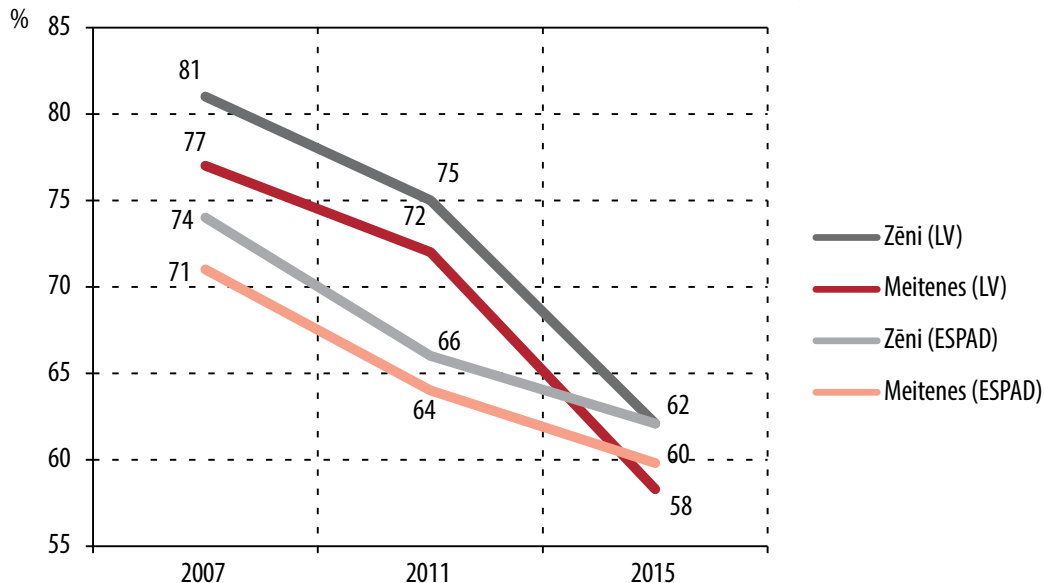
Salīdzinot ar situāciju pirms četriem gadiem, cigarešu pieejamības indekss ESPAD kohortā ir samazinājies par 14% (2011. gadā tas bija 74,0%). Jāatzīmē, ka tas ir straujākais samazinājums tabakas pieejamības rādītājā kopš 1999. gada, kad mērījums par cigarešu pieejamību skolēnu aptaujas instrumentārijā tika iekļauts pirmo reizi. Vērtējot tendences laika periodā kopš 1999. gada, cigarešu pieejamība 15 gadus veco skolēnu vidū ir samazinājusies par teju trešdaļu. 1999. gadā cigaretes viegli vai ļoti viegli bija pieejamas 92,0% skolēnu, bet 2007. gadā – 79%. Šobrīd tabakas pieejamības indekss Latvijā ir nedaudz zemāks par vidējo rādītāju ESPAD dalībvalstīs kopumā, kur tas ir 61,0%.

³ Lai analizētu atšķirības un tendences cigarešu pieejamībai ESPAD skolēnu kohortā, tika noteikts cigarešu pieejamības indekss. Indekss atspoguļo to skolēnu īpatsvaru, kuriem cigaretes ir diezgan viegli vai ļoti viegli pieejamas.

Līdzīgi kā Latvijā cigarešu pieejamība 15 gadus veco skolēnu vidū būtiski ir samazinājusies arī Igaunijā un Lietuvā. Ja 2011. gadā cigarešu pieejamības indekss Igaunijā bija 70,0% un Lietuvā 72,0%, tad šobrīd tas ir attiecīgi 58,0% un 64,0%. Jādomā, ka minētās izmaiņas visās trīs Baltijas valstīs skaidrojamas ar valsts organizētajām aktivitātēm cigarešu izplatības ierobežošanā un ievērojamu cigarešu cenu (palielinot akcīzes nodokli) pieaugumu tabakas izstrādājumiem.

2.5. attēls. Tendences cigarešu pieejamībā ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 2007.–2015. gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuriem cigaretes ir viegli vai ļoti viegli pieejamas

Cigarešu pieejamības indekss ir būtiski atšķirīgs atkarībā no skolēnu apmācības valodas. Nepilngadīgie skolēni vispārīgglītojošās skolās ar latviešu apmācības valodu biežāk nekā skolēni ar citu apmācības valodu norādījuši, ka cigaretes viņiem ir ļoti viegli vai viegli pieejamas. Šādu atbildi snieguši aptuveni trīs no pieciem nepilngadīgajiem skolēniem (61,6%) skolās ar latviešu apmācības valodu un mazāk nekā puse skolēnu (47,4%) skolās ar citu apmācības valodu ($\Phi=0,179$). Tāpat visai atšķirīga ir cigarešu pieejamība nepilngadīgiem skolēniem atkarībā no skolas atrašanās vietas. Nepilngadīgie skolēni no mazpilsētu skolām nozīmīgi biežāk nekā no citām apdzīvotām vietām ziņojuši, ka cigaretes viņiem ir ļoti viegli vai viegli pieejamas. Šādu vērtējumi snieguši 67,0% nepilngadīgo skolēnu no mazpilsētām un aptuveni 54,0–56,3% skolēnu no citām apdzīvotām vietām ($\Phi=0,132$). Veicot teritoriālo analīzi, īpaši jāatzīmē Kurzemes reģions, kur nepilngadīgie skolēni visbiežāk norādījuši uz to, ka cigaretes viņiem ir viegli vai ļoti viegli pieejamas – šādu vērtējumu pauduši 67,0% Kurzemes reģiona nepilngadīgo skolēnu.

2.5. Smēķēšanas riski

Nemot vērā izmaiņas smēķēšanas izplatības rādītājos, ir pietiekams pamats uzskatīt, ka Latvijā šobrīd aug tāda jauniešu paaudze, kurā smēķēšana nav uzskatāma par pašsaprotamu nodarbi. Tomēr, vienlaikus ar izmaiņām smēķēšanas izplatībā, viedoklis par smēķēšanas radīto kaitējumu

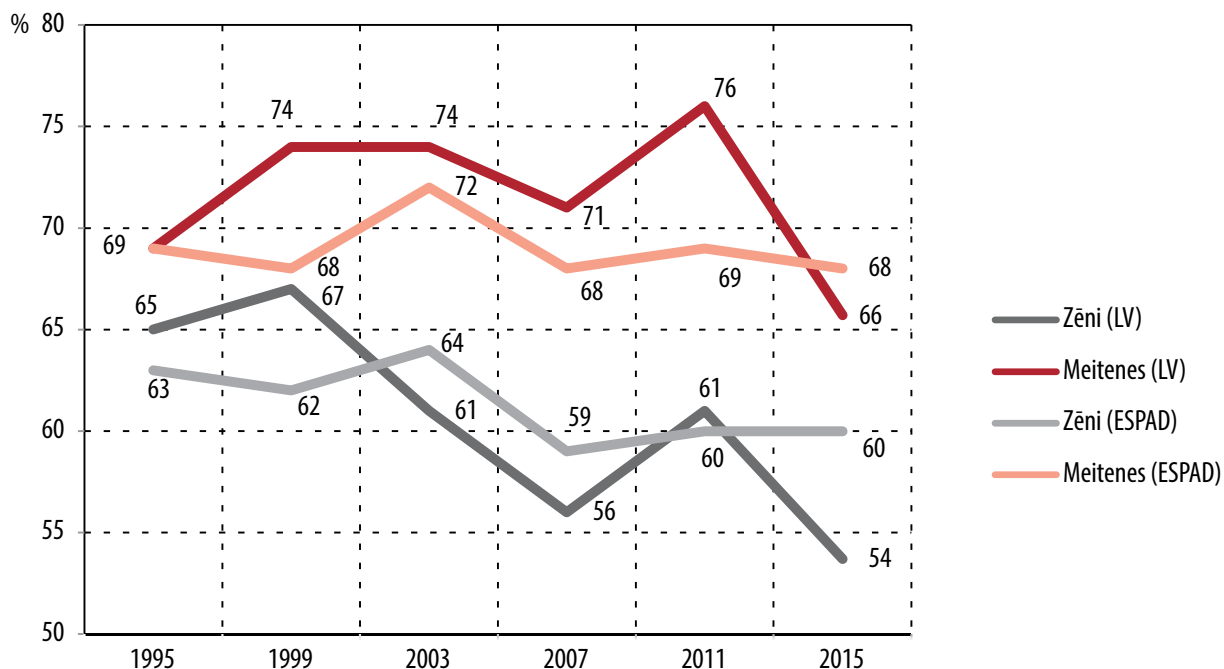
veselībai jauniešu vidū nav mainījies – joprojām liels skaits jauniešu uzskata, ka smēķēšana nerada kaitējumu veselībai. Vēl jo vairāk – to jauniešu skaits, pēc kuru domām regulāra smēķēšana negatīvi ietekmē veselību, pēdējo četru gadu laikā ir krietni samazinājies.

Aptuveni trešdaļa 15 gadus veco skolēnu (30,0%) uzskata, ka, reizēm uzmēķējot cigaretes, tiek radīts vidējs kaitējums veselībai, savukārt 13,8% atzīst, ka tādā veidā tiek nodarīts pat liels kaitējums veselībai. Citādāk domā aptuveni puse skolēnu, kuri uzskata, ka neregulāra smēķēšana nerada nekādu risku veselībai (12,7%) vai arī ka šāda nodarbe tikai nedaudz ietekmē veselību (38,7%).

Nopietnāk tiek uztverti regulāras smēķēšanas radītie riski. Aptuveni trīs no pieciem 15 gadus veciem skolēniem (59,6%) uzskata, ka, izsmēķējot vienu vai vairākas cigarešu paciņas dienā, tiek nodarīts būtisks kaitējums veselībai, savukārt 22,8% domā, ka šādi smēķēšanas paradumi rada vidēju kaitējuma risku veselībai. Jāatzīmē, ka salīdzinoši daudz tomēr ir arī tādu jauniešu, pēc kuru domām bieža un regulāra smēķēšana kaitējumu veselībai nerada (7,0%) vai arī rada nelielu risku (6,9%).

Lai analizētu atšķirības un tendences smēķēšanas risku novērtējumā dažādās sociāli demogrāfiskās grupās, starptautiskā praksē pieņemts izmantot to skolēnu atbildes, kuri ar smēķēšanu saistītos kaitējuma riskus vērtē kā ļoti augstus (Hibell et al., 2009).

2.6. attēls. Tendences vērtējumā par regulāras smēķēšanas radīto kaitējumu veselībai ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)

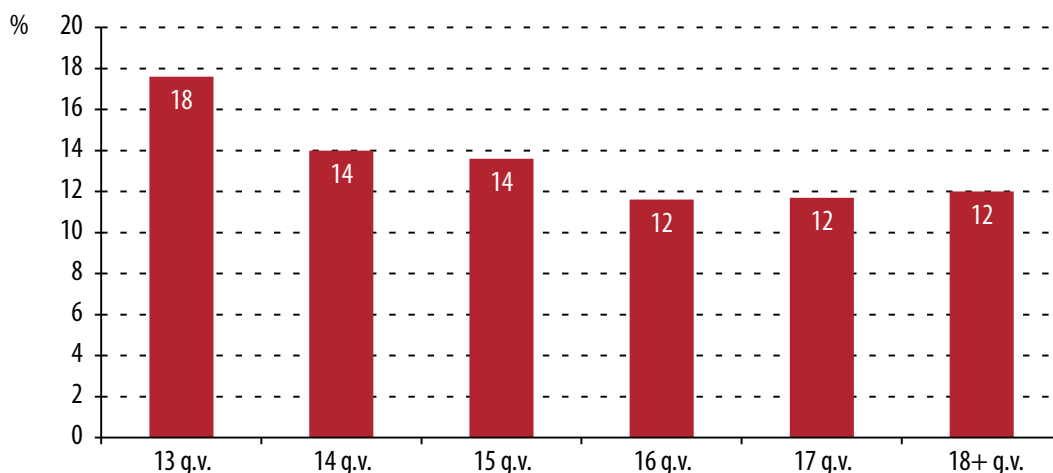

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatnsvs, kuri uzskata, ka, regulāri izsmēķējot vienu vai vairākas paciņas cigarešu dienā, tiek radīts būtisks kaitējums veselībai

Ja salīdzina neregulāras smēķēšanas radīto risku vērtējumu dažādās skolēnu vecuma kohortās, secināms, ka visbiežāk šādas uzvedības radīto kaitējumu kā būtisku atzīmē 13 gadus vecie jaunieši – viņu vidū 17,6% šādas smēķēšanas paradumus saista ar augstu risku veselībai. Katrā nākamajā vecuma kohortā to skolēnu īpatsvars, kuri neregulāru smēķēšanu uzskata par kaitīgu veselībai, samazinās, taču 16–18 gadu vecumā neregulāru smēķēšanu ar augstu kaitējuma risku veselībai joprojām saista 11,6–12,0% skolēnu.

2.7. attēls. Vērtējums par neregulāras smēķēšanas radīto kaitējumu veselībai dažādās vecuma kohortās (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuri uzskata, ka, reizēm uzsmēķējot cigaretes, tiek radīts būtisks kaitējums veselībai

Statistiski nozīmīgas izmaiņas nav vērojamas, ja analizē dažāda vecuma kohortu attieksmi pret regulāru smēķēšanu. Kā 13 gadus veco skolēnu vidū, tā arī starp 17 gadus veciem jauniešiem aptuveni trīs no pieciem (61,0%) atzīst, ka, izsmēķējot dienā vienu vai vairākas cigarešu paciņas, tiek radīts būtisks kaitējums veselībai.

Tomēr atšķirības uzskatos ir vērojamas, datus analizējot dzimuma kohortās. 15 gadus vecās meitenes nozīmīgi biežāk nekā šī paša vecuma zēni uzskata, ka, izsmēķējot vienu vai vairākas cigarešu paciņas dienā, tiek radīts būtisks kaitējums veselībai – šāds viedoklis ir kopumā 65,7% meiteņu pretstatā 53,7% zēnu ($\Phi=0,171$).

Lai gan neregulāras smēķēšanas radītā kaitējuma vērtējums atkarībā no skolēnu apmācības valodas nav vērojams, nepilngadīgie skolēni skolās ar latviešu apmācības valodu biežāk nekā skolēni ar citu apmācības valodu norādījuši, ka, viņuprāt, izsmēķējot vienu vai vairākas cigarešu paciņas dienā, tiek radīts būtisks kaitējums veselībai. Šādu uzskatu pauduši 59,9% nepilngadīgo skolēnu skolās ar latviešu apmācības valodu un 52,6% skolēnu skolās ar citu apmācības valodu ($\Phi=0,075$).

2.6. Citu tabakas izstrādājumu lietošanas pieredze

2015. gada ESPAD pētījuma aptaujas anketā papildus cigarešu smēķēšanas mērījumiem tika iekļauti arī jautājumi par ūdenspīpes smēķēšanu un elektronisko cigarešu smēķēšanu.

Kā liecina pētījuma rezultāti, jebkad savas dzīves laikā ūdenspīpi ir pamēģinājuši smēķēt teju puse (46,4%) 15 gadus veco skolēnu, un aptuveni puse no viņiem (22,1% no visiem jeb 47,6% no ūdenspīpi pamēģinājušiem) to darijuši pēdējo 12 mēnešu laikā.

Turpretim elektroniskās cigaretes jebkad dzīves laikā pamēģinājuši smēķēt mazāk skolēnu – aptuveni katrs trešais (34,6%) 15 gadus vecais. Līdzīgi kā ūdenspīpes gadījumā 21,2% e-cigaretes smēķējuši pēdējo 12 mēnešu laikā, bet 12,3% to darijuši pēdējo 30 dienu laikā.

Atšķirībā no tradicionālām cigaretēm, elektroniskās cigaretes skolēni parasti pamēģinājuši vēlākā vecumā, proti, sasniedzot vismaz 14 gadu vecumu, lai gan 13 gadu vecumā vai agrāk to bija lietojis jau teju katrs desmitais (10,7%) 15 gadus vecais skolēns.

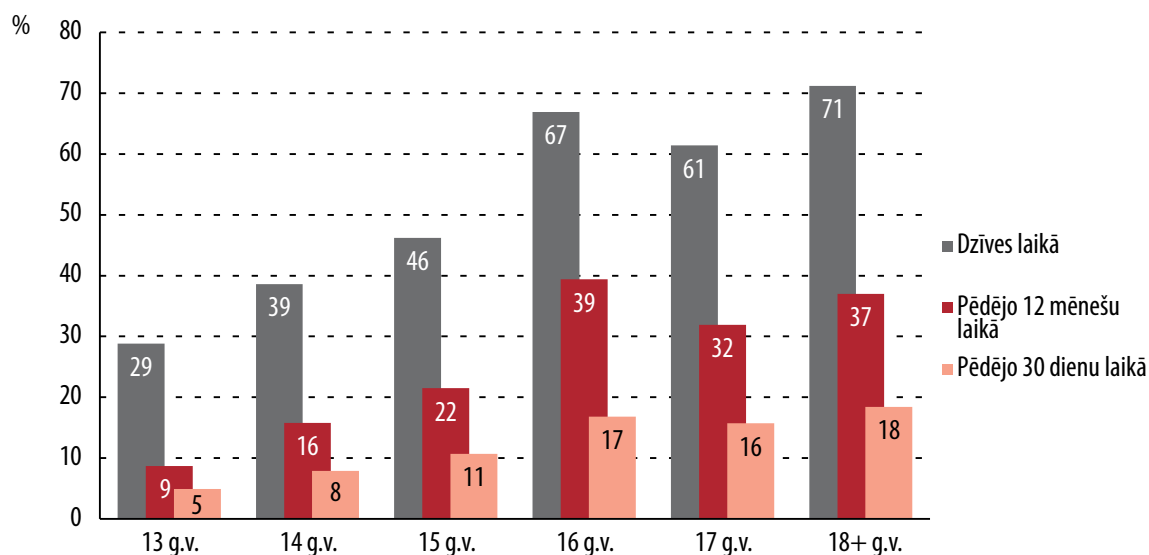
Regulāri elektroniskās cigaretes skolēni sāk lietot vēl vēlāk – aptuveni 15 gadu vecumā, lai arī sevi par regulāru elektronisko cigarešu smēķētāju uzskata visai maz skolēnu. 4,0% norādījuši, ka e-cigaretes regulāri sākuši smēķēt 15 gadu vecumā, 2,3% to sākuši darīt 14 gadu vecumā, bet 3,1% to darijuši vēl agrāk – 13 gadu vecumā vai agrāk.

Līdzīgi kā cigaretes, arī ūdenspīpes un elektronisko cigarešu smēķēšanas izplatība cieši saistīta ar skolēnu vecumu. 16 gadu vecumā ūdenspīpi ir pamēģinājušas teju divas trešdaļas skolēnu, bet 18 gadu vecumā – jau 71,2% skolēnu ($\Phi=0,317$). Pētījuma instrumentārijs neļauj noteikt regulāros ūdenspīpes smēķētājus, taču arī neseno smēķētāju īpatsvars līdz ar skolēnu vecumu pieaug. Ja pēdējo 30 dienu laikā ūdenspīpi smēķējis teju katrs desmitais (10,7%) 15 gadus vecais skolēns, tad starp 16 gadus veciem skolēniem šis rādītājs ir jau 16,8%, bet 18 gadu vecumā – 18,4%.

Elektronisko cigarešu smēķēšanas paradumi šķiet atšķiras no ūdenspīpes un tradicionālās tabakas smēķēšanas paradumiem. Vecuma kohortu datu analīze ļauj secināt, ka aptuveni 15–16 gadu vecumā skolēni pamēģina e-cigaretes, taču visticamāk tās neturpina lietot pastāvīgi. Par to liecina tas, ka 35,3% 16 gadus veco skolēnu e-cigaretes ir smēķējuši pēdējo 12 mēnešu laikā, turklāt katrs piektais skolēns (20,1%) to darijis pēdējo 30 dienu laikā, turpretim 18 gadus veco skolēnu kohortā pēdējā gada laikā smēķējušo īpatsvars ir būtiski mazāks un veido 24,0%, bet neseno smēķētāju īpatsvars ir 13,4% ($\Phi=0,246$).

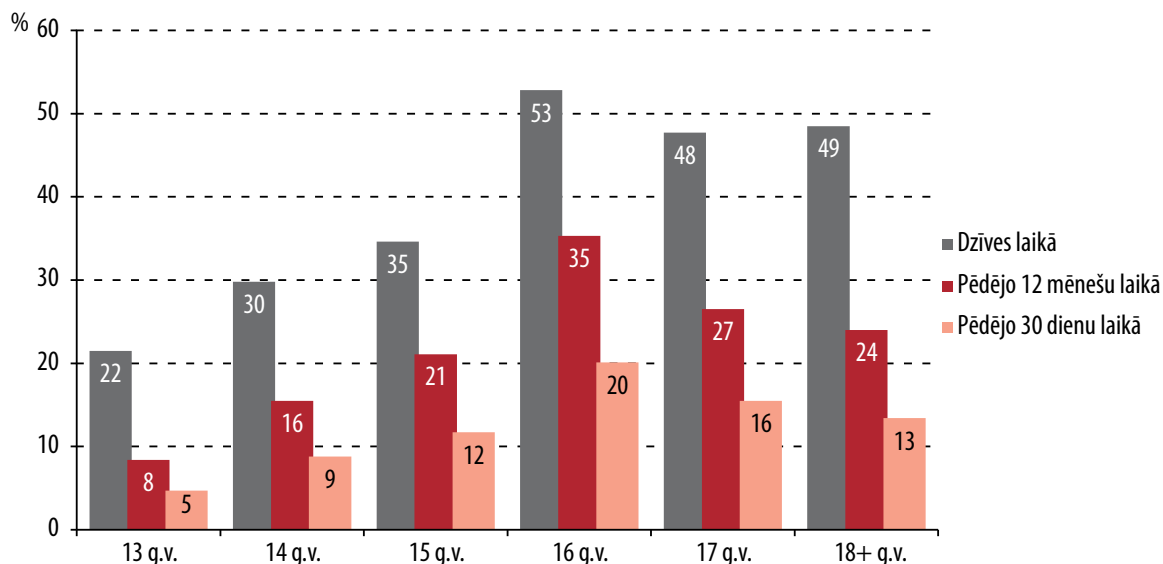
2.8.attēls. **Ūdenspīpes smēķēšanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)**

Ūdenspīpes pamēģināšanas pieredze cieši saistīta ar skolēnu dzīvesvietas reģionu – to biežāk pamēģinājuši skolēni no Pierīgas, Vidzemes un Kurzemes reģioniem nekā no citiem reģioniem vai republikas nozīmes pilsētām. Pierīgā, Vidzemes un Kurzemes reģionos ūdenspīpi pamēģinājušo īpatsvars ir 56–58% ($\Phi=0,179$).

2.9.attēls. E-cigarešu smēķēšanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)

Tāpat ūdenspīpi nozīmīgi biežāk pamēģinājuši skolēni no skolām ar latviešu valodas apmācību nekā skolēni, kuri mācās skolās ar citu apmācības valodu ($\Phi=0,168$). Ja latviešu valodas plūsmas skolās/klasēs ūdenspīpi pamēģinājuši vairāk nekā puse nepilngadīgo skolēnu (52,9%), tad citas apmācības valodas plūsmas skolās/klasēs šādi skolēni ir vien aptuveni trešdaļa (34,10%). Tomēr vienlaikus minētās atšķirības vairs nav tik izteiktas rādītājā par ūdenspīpes smēķēšanu pēdējo 12 mēnešu laikā, un to vispār nav, ja analizē nesenu ūdenspīpes smēķēšanu. Nekādas ūdenspīpes smēķēšanas paradumu atšķirības nav arī vērojamas, analizējot datus dzimumu grupās.

Arī analizējot elektronisko cigarešu smēķēšanas datus, ir vērojamas nelielas teritoriālas atšķirības. Nepilngadīgie skolēni Pierīgā un Rīgā nozīmīgi biežāk pamēģinājuši elektronisko cigarešu smēķēšanu nekā citviet dzīvojošie. Šajās apdzīvotās vietās e-cigaretes pamēģinājušo nepilngadīgo īpatsvars ir robežās 39,4–43,9%. Salīdzinājumam: retāk e-cigaretes pamēģinājuši nepilngadīgie skolēni no atsevišķām republikas nozīmes pilsētām, kur šis rādītājs ir 25,8–28,10%. Vienlaikus norādāms, ka citas atšķirības elektronisko cigarešu smēķēšanas paradumos nav vērojamas.

3. Alkohols

3.1. Alkohola lietošanas izplatība

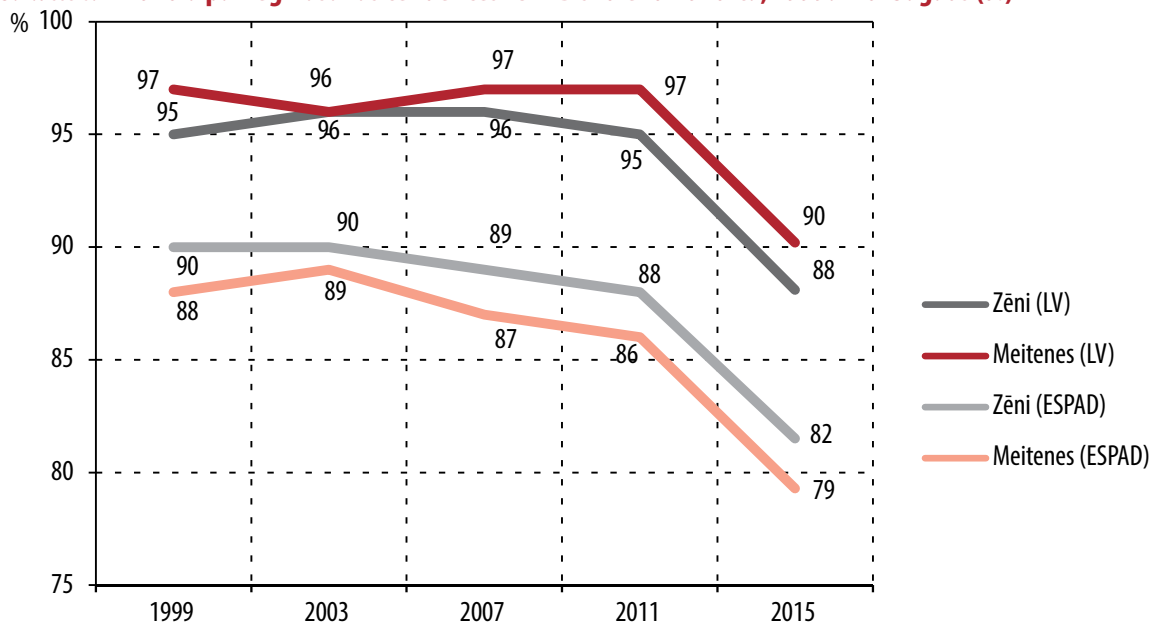
Alkohola lietošana dzīves laikā

Latvija tradicionāli ESPAD pētījumos ir bijusi valsts, kurā ir viens no augstākajiem alkohola lietošanas izplatības rādītājiem 15 gadus veco skolēnu vidū. Tā, piemēram, 2007. gada ESPAD pētījumā augstāka nekā Latvijā alkohola lietošanas izplatība dzīves laikā bija tikai Čehijā. 2015. gada ESPAD pētījums uzrādījis zināmas izmaiņas – ir samazinājies to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri kaut reizi mūžā lietojuši alkoholu. Alkoholu vismaz reizi pamēģinājuši 89,0% minētās vecumgrupas skolēnu, kas ir par 7,0% mazāk nekā iepriekšējā ESPAD pētījuma posmā 2011. gadā novērots.

Līdzīgas izmaiņas kā Latvijā rādītājā par alkohola pamēģināšanu dzīves laikā 2015. gadā novērojamas arī Igaunijā un Lietuvā, kur minētais rādītājs salīdzinājumā ar 2011. gadu samazinājies par attiecīgi 9% un 8%. Vienlaikus jāatzīmē, ka daudz būtiskāk nekā Baltijas valstīs samazinājusies alkohola pamēģināšana 15 gadus veco skolēnu vidū Skandināvijas valstīs, kur vērojamais samazinājums salīdzinājumā ar datiem pirms četriem gadiem ir 10–21% robežās.

Līdzīgi kā 2011. gada pētījumā, arī šoreiz meitenes nedaudz biežāk nekā zēni norādījušas, ka dzīves laikā kaut reizi pamēģinājušas kādu no alkoholiskiem dzērieniem (attiecīgi 90,2% un 88,1%), taču minētās atšķirības nav statistiski nozīmīgas.

3.1.attēls. Alkohola pamēģināšanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)

Nedaudz vairāk nekā puse skolēnu (53,4%) alkoholu dzīves laikā lietojuši mazāk par 10 reizēm, 15,5% – 10–19 reizes, bet aptuveni trešdaļa (32,3%) alkoholu lietojuši 20 reizes un vairāk. Daudz maz regulāri alkohola lietošanas paradumi līdz 15 gadu vecumam izveidojušies katram piektajam skolēnam (20,5%), kuri dzīves laikā alkoholu lietojuši 40 un vairāk reizi. Analizējot dzimumu griezumā, atšķirības minētajā rādītājā nav vērojamas – 40 un vairāk reizi dzīvē alkoholu lietojuši 21,6% zēnu un 19,3% meiteņu.

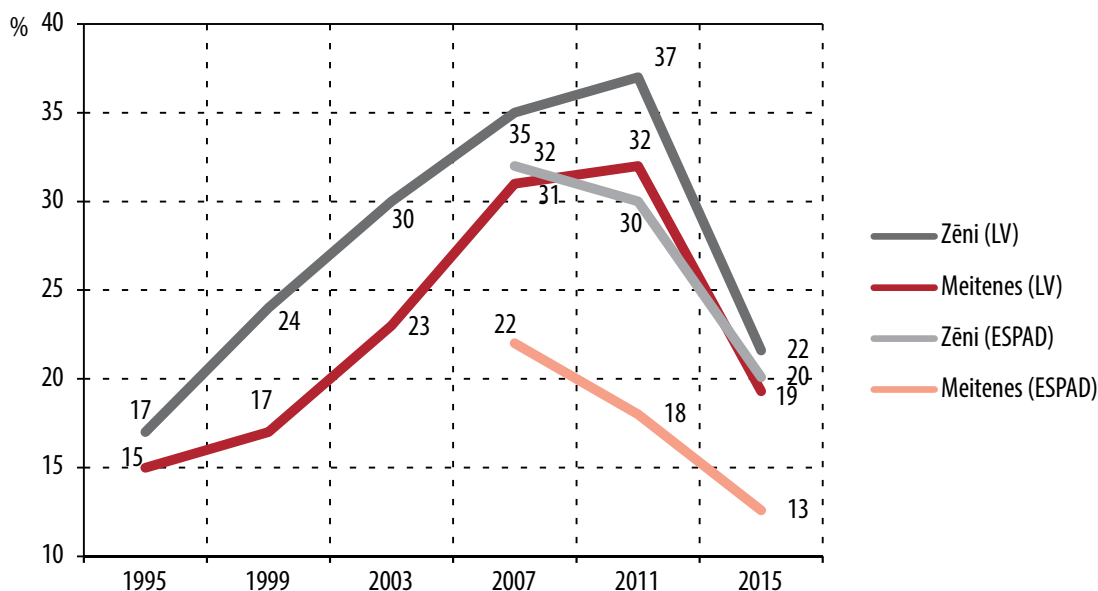
3.1. tabula. Alkohola lietošanas biežums dzīves laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	11,9	9,8	10,9
1–2 reizes	13,6	17,4	15,5
3–5 reizes	14,6	16,0	15,3
6–9 reizes	10,7	12,6	11,7
10–19 reizes	15,3	14,2	14,7
20–39 reizes	13,1	10,6	11,9
40 un vairāk reizes	21,6	19,3	20,5

Salīdzinājumā ar 2011. gada ESPAD pētījuma rezultātiem daudz maz regulāri alkoholu lietojušo jauniešu daļa ir būtiski samazinājusies. 2011. gadā, kā arī 2007. gadā šāda alkohola lietošanas pieredze bija trešdaļai skolēnu (attiecīgi 34,6% un 33,2%). Sekojoši, analizējot tendences rādītājā par 40 un vairāk reizi alkohola lietošanu dzīves laikā, secināms, ka minētais rādītājs atgriezies aptuveni 1999. gada līmenī.

3.2.attēls. 40 un vairāk reizu alkohola lietošanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)

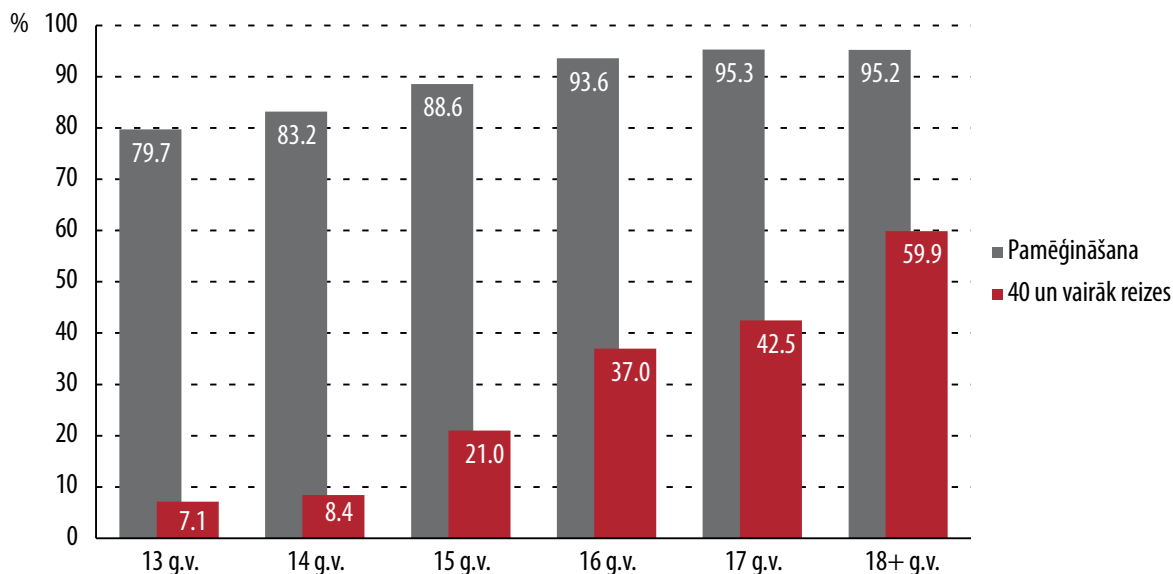

Alkohola pamēģināšanu būtiski ietekmē jauniešu vecums (Pearson's $R=0,459$; $p<0,0001$). 13 gadu vecumā alkoholu kaut reizi pamēģinājuši 80,0% skolēnu, bet, pieaugot vecumam, alkoholu pamēģinājušo jauniešu daļa pieaug. 16 gadu vecumā to kaut reizi ir pamēģinājuši 94,9% skolēnu, bet 17 gadu vecumā – 95,3% jauniešu. Ja jaunākās vecuma kohortas skolēni teju trešdaļā gadījumu alkoholu ir lietojuši tikai vienu vai divas reizes dzīves laikā, tad 16 gadu vecumā vienu vai divas reizes alkoholu lietojuši vairs tikai 9,7% jauniešu, bet 17 gadu vecumā – 4,2%.

Vairāk nekā trešdaļa jauniešu daudz maz regulāri alkoholu sāk lietot, sasniedzot 16 gadu vecumu – 40 un vairāk reizes dzīves laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši 37,0% minētās vecuma kohortas skolēnu. Tiesa, 17 gadu vecumā daudz maz regulāro lietotāju īpatsvars ir lielāks un veido 42,5%.

3.3. attēls. Alkohola lietošanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)

Alkoholu nozīmīgi biežāk pamēģinājuši skolēni no skolām ar latviešu apmācību valodu (90,3%) nekā skolēni no skolām ar citu apmācību valodu (79,8%, $\Phi=0,179$; $p<0,0001$). Arī daudz maz regulāras alkohola lietošanas izplatības rādītājs augstāks ir starp jauniešiem no skolām ar latviešu apmācību valodu (23,1%) nekā ar citu mācību valodu (14,2%). Tiesa šī starpība salīdzinājumā ar 2011. gada ESPAD kohortā novēroto nav tik izteikta un ir mazinājusies. 2011. gada pētījumā secināts, ka 40 un vairāk reizes alkoholu lietojuši gandrīz divreiz vairāk 15 gadus veco skolēnu no latviešu skolām nekā no citām (attiecīgi 39% un 22%).

Nedaudz biežāk 40 un vairāk reizes alkoholu dzīves laikā lietojuši jaunieši ārpus lielpilsētām, proti, mazpilsētās (25,9%) un laukos (22,0%), pretstatā 19,9% Rīgas skolu jauniešiem un 15,3% republikas nozīmes pilsētu skolu jauniešiem.

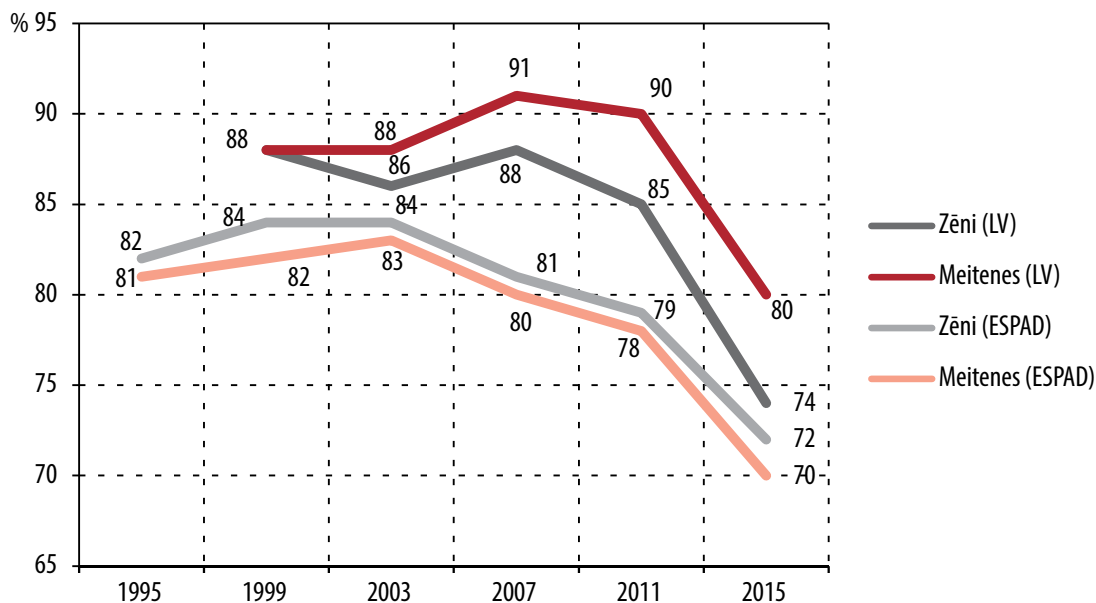
Alkohola lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā

Pēdējo 12 mēnešu laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši 77,0% 15 gadus veco skolēnu, kas ir par 10,0% mazāk nekā 2011. gadā novērotais. Alkoholu lietojušo meiteņu īpatsvars ir nozīmīgi lielāks nekā zēnu īpatsvars – pēdējā gada laikā apreibinošos dzērienus lietojuši 79,9% meiteņu un 74,2% zēnu. Jāatzīmē, ka arī 2011. gadā tika novērotas līdzīgas dzimumatšķirības alkohola lietošanas izplatības rādītājā.

Aptuveni trešdaļa no jauniešiem (29,2%) alkoholu dzēruši vienu vai divas reizes pēdējā gada laikā, bet aptuveni katrs ceturtais (26,2%) – trīs līdz deviņas reizes. To jauniešu daļa, kuri alkoholu lietojuši 20 un vairāk reizi, ir salīdzinoši neliela un veido 11,4%.

3.4.attēls. Alkohola lietošanas izplatības tendences pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)

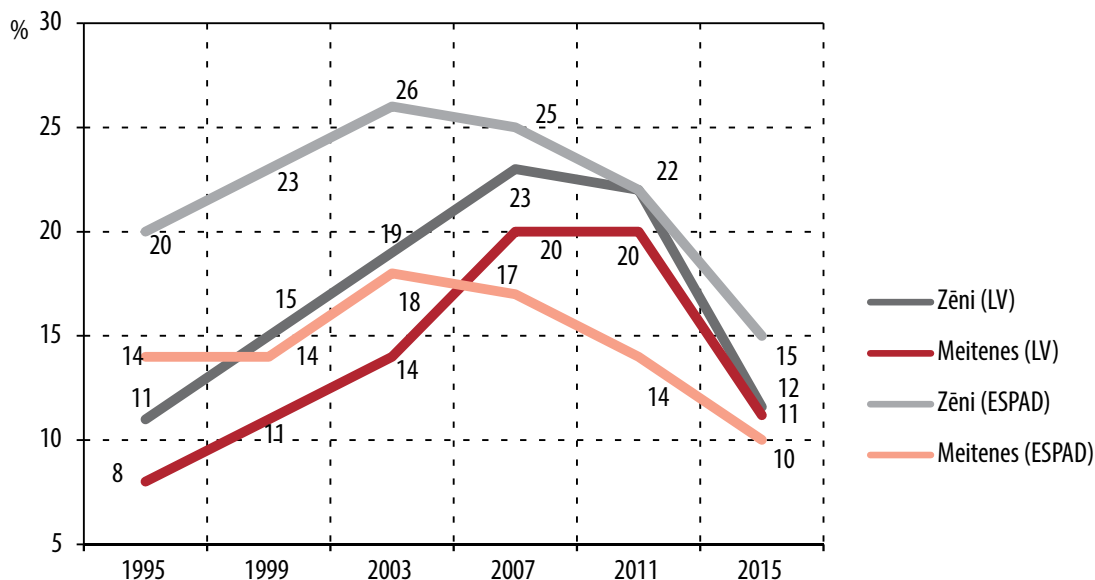

Rādītājs par 20 un vairāk reizu alkohola lietošanu ESPAD pētījumā tiek izmantots tendenču analīzei, un tas atspoguļo regulāru dzeršanas paradumu nostiprināšanos 15 gadus veciem jauniešiem. Salīdzinājumā ar 2011. un 2007. gadu šajā ESPAD pētījuma posmā vērojams būtisks samazinājums minētajā rādītājā – to jauniešu īpatsvars, kuri gada laikā lietojuši alkoholu 20 un vairāk reizes, samazinājies uz pusi, atgriežoties aptuveni 1999. gada līmenī. Tiesa, dzimumatšķirības rādītājā par regulāru alkohola lietošanu pēdējā gada laikā nav novērojamas – 20 un vairāk reizes alkoholu lietojuši 11,2% zēnu un 12,4% meiteņu.

Salīdzinot ar datiem, kas iegūti citās valstīs, secināms, ka rādītājs, kas atspoguļo regulāru dzeršanas paradumu nostiprināšanos, ir būtiski samazinājies ne tikai Latvijā, bet arī daudzās citās ESPAD dalībvalstīs, 19 no 25 valstīm sasniedzot zemāko vērtību kopš ESPAD pētījuma uzsākšanas 90. gados. Piemēram, Lietuvā 2015. gada ESPAD pētījums uzrādījis, ka 20 un vairāk reizes alkoholu pēdējā gada laikā lietojuši vien 4% 15 gadus veco skolēnu, savukārt Igaunijā – 8%.

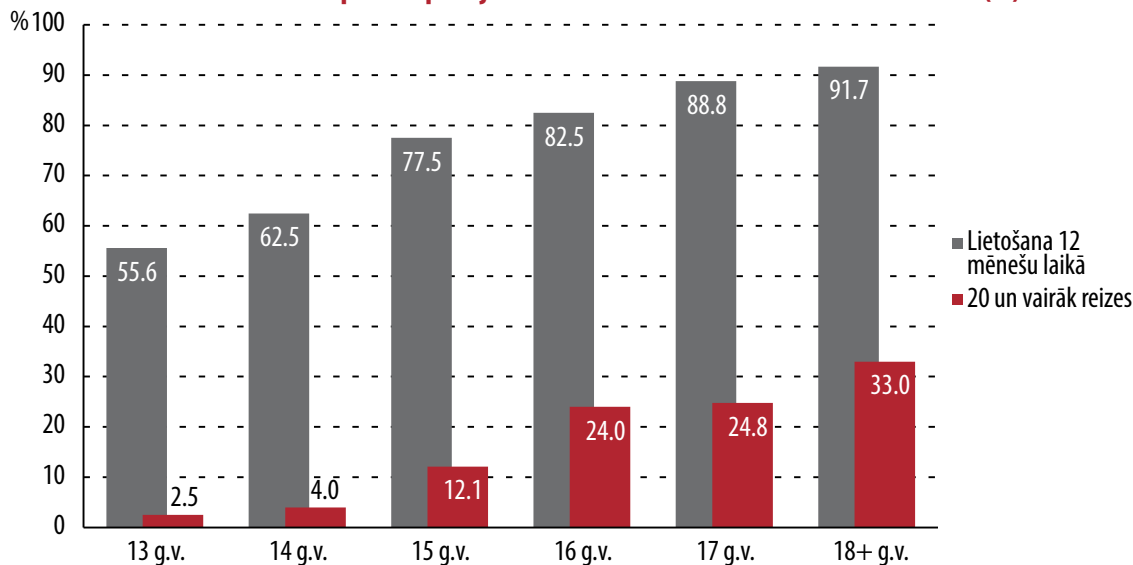
3.5.attēls. 20 un vairāk reizu alkohola lietošanas tendences pēdējā gada laikā ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)

Alkohola lietošana pēdējā gada laikā būtiski saistīta ar skolēnu vecumu (Pearson's $R=0,427$; $p<0,0001$). 13 gadu vecumā alkoholu pēdējā gada laikā lietojusi nedaudz vairāk par pusi skolēnu (55,6%), kamēr 16 gadu vecumā to lietojuši četri no pieciem jauniešiem (82,5%). Savukārt 17 gadu vecumā alkoholu nav lietojis vairs tikai katrs desmitais minētās kohortas skolēns.

3.6.attēls. **Alkohola lietošanas izplatība pēdējo 12 mēnešu laikā dažādās vecuma kohortās (%)**

Pēdējo 12 mēnešu laikā alkoholu lietojušo jauniešu īpatsvarā vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības latviešu un nelatviešu vidū – skolās/klasēs ar latviešu apmācības valodu alkoholu lietojuši 76,0% jaunieši, savukārt skolās/klasēs ar nelatviešu apmācību valodu – 61,0% ($\Phi=0,161$; $p<0,0001$).

7.–10. klašu skolēnu vidū alkoholu pēdējā gada laikā biežāk lietojuši mazpilsētās un laukos dzīvojušie, attiecīgi 78,2% un 74,7%, savukārt Rīgā un lielajās pilsētās alkoholu lietojuši nedaudz mazāk skolēnu (attiecīgi 67,5% un 68,0%). Līdzīgas tendences tika novērotas arī 2011. gadā, veicot datu analīzi ESPAD kohortas skolēnu vidū.

Tāpat jāatzīmē, ka nozīmīgi biežāk alkoholu pēdējā gada laikā lietojuši skolēni no Kurzemes reģiona skolām (81,5%) nekā citviet dzīvojošie.

3.2. tabula. **Alkohola lietošanas biežums pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	25,8	20,1	23,0
1–2 reizes	28,6	29,8	29,2
3–5 reizes	13,9	14,5	14,2
6–9 reizes	11,3	12,8	12,0
10–19 reizes	8,8	11,7	10,2
20–39 reizes	4,9	7,7	6,3
40 un vairāk reizes	6,7	3,5	5,1

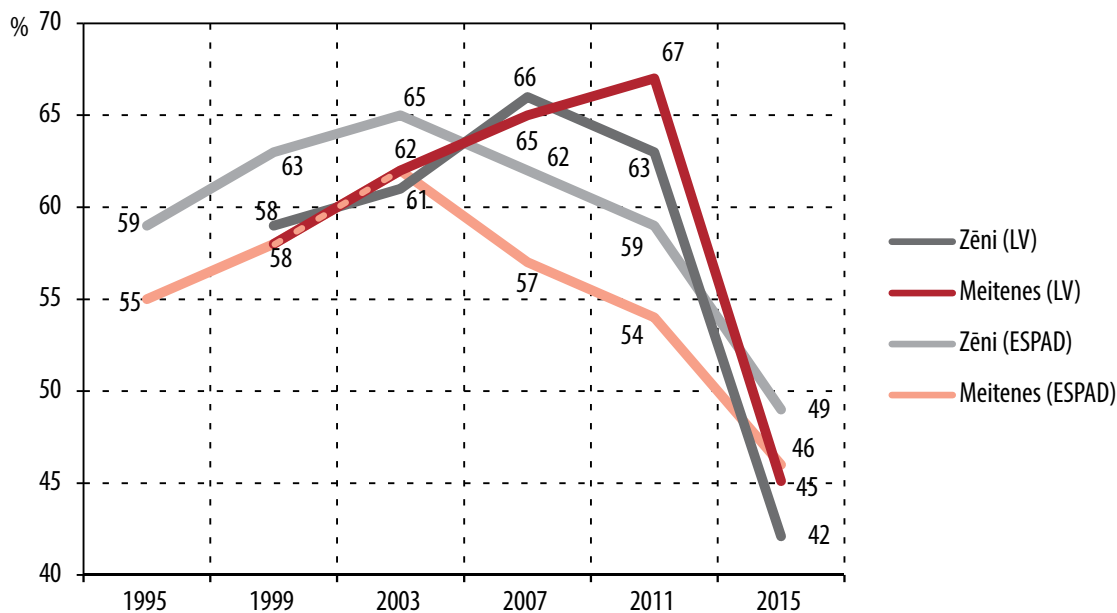

Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā

Salīdzinājumā ar iepriekšējiem ESPAD pētījuma posmiem rādītājā par alkohola lietošanu pēdējā mēneša laikā vērojams būtisks samazinājums. Kā uzrāda 2015. gada pētījuma rezultāti šajā laika periodā alkoholiskos dzērienus lietojusi mazāk nekā puse 15 gadus veco skolēnu jeb 43,6%. Salīdzinājumam: 2011. gada pētījumā secināts, ka alkoholu pēdējo 30 dienu laikā lietojuši 65,0% minētās vecumgrupas skolēnu.

Vairāk nekā puse no alkoholu lietojušiem jeb 25,4% ESPAD kohortas skolēnu pēdējā mēneša laikā dzēruši vienu vai divas reizes, bet 13,8% – trīs līdz deviņas reizes. To jauniešu īpatsvars, kuri pēdējā mēneša laikā dzēruši 10 vai vairāk reizi, ir salīdzinoši neliels un veido 4,5%.

3.7.attēls. Alkohola lietošanas izplatības tendences pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015.gads (%)

Līdzīgi kā citos alkohola lietošanas izplatības rādītājos, arī rādītājā par alkoholisko dzērienu lietošanu pēdējo 30 dienu laikā vērojamas zināmas dzimumatšķirības – alkoholu lietojis lielāks īpatsvars meiteņu nekā zēnu (attiecīgi 45,1% un 42,1%). Tiesa, meitenes biežāk nekā zēni alkoholiskos dzērienus dzērušas vienu vai divas reizes (27,9%), kamēr zēni tos biežāk nekā meitenes lietojuši trīs līdz piecas reizes.

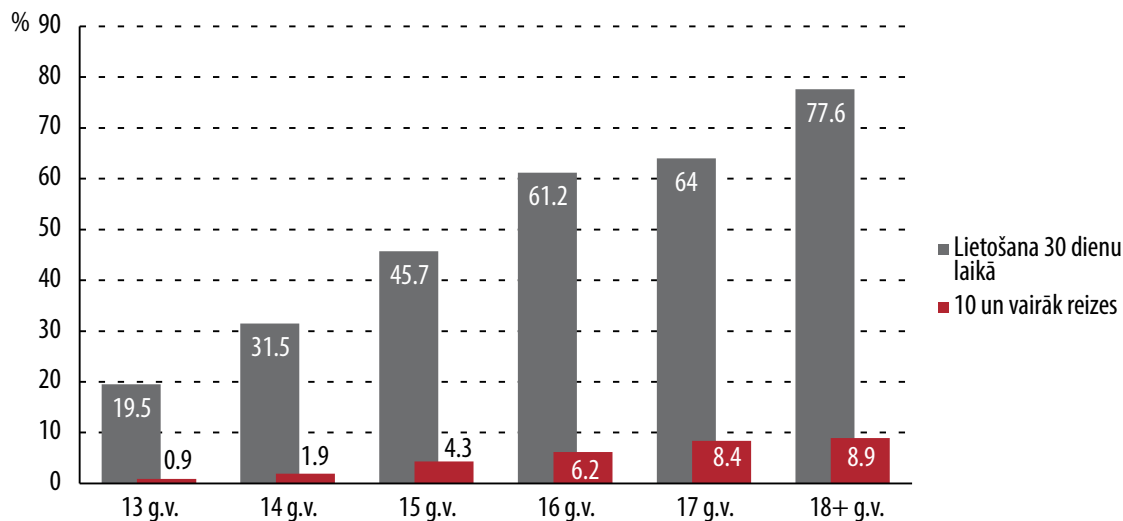
3.3. tabula. Alkohola lietošanas biežums pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	57,9	54,9	56,4
1–2 reizes	22,9	27,9	25,4
3–5 reizes	12,4	7,1	9,7
6–9 reizes	2,8	5,4	4,1
10–19 reizes	2,6	3,4	3,0
20–39 reizes	0,9	0,4	0,7
40 un vairāk reizes	0,6	1,0	0,8

Lai gan vecumam ir ietekme arī uz alkohola nesenu lietošanu, vecuma kohortu atšķirības nav tik izteiktas kā citos alkohola lietošanas izplatības rādītājos (Pearson's $R=0,320$). Ja 13 gadu vecumā nesena alkohola lietošanas pieredze ir katram piektajam skolēnam (19,5%), tad 16 gadu vecumā tāda ir jau trīs no pieciem skolēniem (61,2%).

Pēdējo 30 dienu laikā alkoholu lietojušo jauniešu īpatsvarā vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības latviešu un nelatviešu vidū – skolās/klasēs ar latviešu apmācības valodu alkoholu lietojuši 48,3% jaunieši, savukārt skolās/klasēs ar nelatviešu apmācību valodu – 31,7% ($\Phi=0,145$; $p<0,0001$). Jāatzīmē, ka salīdzinājumā ar 2011. gadu nesen alkoholu lietojušo jauniešu īpatsvars vienlīdz mazinājies kā starp skolēniem ar latviešu apmācību valodu, tā arī pārējo skolēnu vidū.

3.8.attēls. Alkohola lietošanas izplatība pēdējo 30 dienu laikā dažādās vecuma kohortās (%)

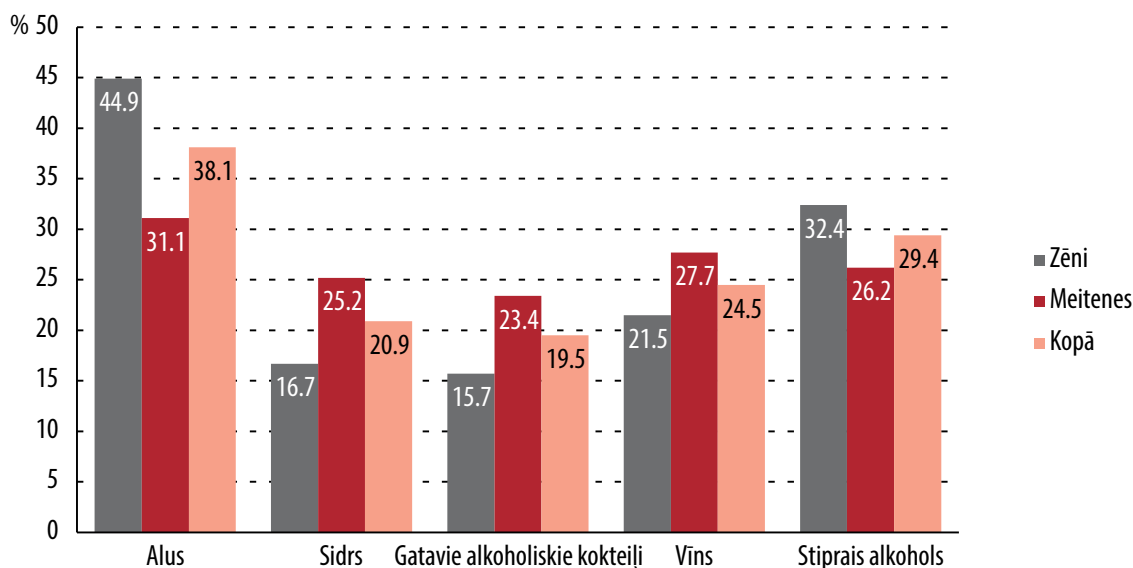
Pēc urbanizācijas līmeņa vērojams, ka pēdējo 30 dienu laikā alkoholu biežāk lietojuši jaunieši mazpilsētās (51,0%) un laukos (47,6%) salīdzinājumā ar 37,6% lielajās pilsētās vai 39,2% Rīgā dzīvojošiem. Šādas atšķirības tika konstatētas arī 2011. gadā, veicot datu analīzi ESPAD skolēnu kohortā. Savukārt rādītājā, kas atspoguļo 10 un vairāk reizu alkohola lietošanu pēdējā mēneša laikā jeb vairāk reizes nedēļā, atšķirības praktiski nav vērojamas.

Pēdējo 30 dienu laikā alkoholu nozīmīgi biežāk lietojuši Vidzemes (53,9%) un Kurzemes (52,7%) reģiona jaunieši. Taču vienlaikus jāatzīmē, ka rādītājs par regulāru alkohola lietošanu jeb lietošanu 10 un vairāk reizu mēnesī norāda, ka līdzīgi kā Vidzemē un Kurzēmē alkohols regulāri tiek lietots arī Rīgas un Latgales reģiona skolēnu vidū. Visās minētajās apdzīvotās vietās alkoholu regulāri lieto 5,4–6,3% skolēnu.

Aptuveni piektdaļa ESPAD kohortas jauniešu pēdējā mēneša laikā dzēruši vienu alkoholiskā dzēriena veidu un aptuveni tikpat daudz – divus alkoholisko dzērienu veidus. Katrs desmitais 15 gadus vecais jauniešs pēdējo 30 dienu laikā ir dzēris trīs dažādus alkoholisko dzērienu veidus, bet 5% – četrus vai piecus dzērienu veidus.

Divas piektdaļas (38,1%) 15 gadus veco skolēnu pēdējo 30 dienu laikā vismaz vienu reizi dzēruši alu, bet trešdaļa (29,4%) lietojusi stipros alkoholiskos dzērienus un katrs ceturtais jauniešs (24,5%) – vīnu. Lai gan pēdējos desmit gadus sidrs ir bijis starp jauniešu iecienītākajiem dzērieniem, šobrīd tā popularitāte ir mazinājusies. Sidru, līdzīgi kā gatavos alkoholiskos kokteiļus, pēdējo 30 dienu laikā dzēruši 20,9% ESPAD kohortas skolēnu. Salīdzinājumā ar 2011. gadu lietotāju īpatsvars mazinājies visiem alkoholisko dzērienu veidiem, taču visbūtiskāk tas samazinājies sidram (samazinājums par 17%), alum (samazinājums par 15%) un stipriem alkoholiskiem dzērieniem (samazinājums par 10%).

3.9.attēls. Pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus lietojušo īpatsvars ESPAD skolēnu kohortā (%)

Analizējot datus dzimumu griezumā, secināms, ka praktiski visu alkoholisko dzērienu veidu lietošanas paradumus pastāv nozīmīgas dzimumatšķirības. Alu pēdējo 30 dienu laikā lietojuši nozīmīgi vairāk zēnu nekā meiteņu (attiecīgi 44,9% un 31,1%, $\Phi=0,156$), kas nozīmē, ka zēniem ir 1,9 (95% TI

1,5–2,5) reizes lielākas izredzes lietot alu nekā meitenēm. Meitenes turpretim statistiski nozīmīgi biežāk nekā zēni pēdējo 30 dienu laikā dzērušas sidru (attiecīgi 25,2% un 16,7%, $\Phi=0,119$) un gatavos alkoholiskos kokteiļus (attiecīgi 23,4% un 15,7%, $\Phi=0,128$). Sekojoši meitenēm ir 1,8 reizes (95% TI 1,4–2,4) lielākas izredzes lietot sidru un 1,9 reizes (95% TI 1,4–2,6) lielākas izredzes lietot gatavos alkoholiskos kokteiļus iepakojumā nekā zēniem. Zināmas dzimumatšķirības vērojamas arī vīna un stipro alkoholisko dzērienu lietošanas izplatībā, taču tās nav statistiski nozīmīgas.

Būtiski atšķiras tas, kādus alkoholiskos dzērienus izvēlas lietot pamatskolas skolēni un vidusskolēni. 13 un 14 gadus veci jaunieši visbiežāk dzēruši alu un vīnu – alu pēdējo 30 dienu laikā dzēris katrs piektais (20,3%) 13 gadus vecais skolēns un 28,6% 14 gadus vecie jaunieši, savukārt vīnu izvēlējušies 14,1% 13 gadus vecie skolēni un 20,7% gadu vecākie vienaudži. Savukārt pēc 15 gadu vecuma sasniegšanas skolēnu vidū populārāks par vīnu kļūst stiprais alkohols – 16 gadu vecumā jaunieši to izvēlējušies lietot tikpat bieži kā alu (alu lietojuši 45,4%, bet stipro alkoholu 43,2% 16 gadus veco skolēnu).

Alkoholisko dzērienu izvēli ietekmē arī sarunvaloda. Skolēni no skolām/klasēm ar latviešu apmācību valodu salīdzinoši biežāk nekā citi pēdējā mēneša laikā dzēruši alu, kamēr skolēni no skolām/klasēm ar citu apmācību valodu vienlīdz bieži devuši priekšroku stiprajiem alkoholiskiem dzērieniem, vīnam vai alum.

3.4.tabula. Pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus lietojušo īpatsvars dažādās vecuma kohortās (%)

	13 g.v.	14 g.v.	15 g.v.	16 g.v.	17 g.v.	18 g.v.
Alus	20,3	28,6	35,9	45,4	46,5	59,6
Sidrs	10,7	17,9	21,1	25,9	31,2	30,3
Gatavie kokteiļi	8,7	11,6	20,7	23,6	28,1	30,6
Vīns	14,1	20,7	22,6	28	34,8	37,5
Stiprais alkohols	8,4	19,5	30,3	43,2	42,9	51,2

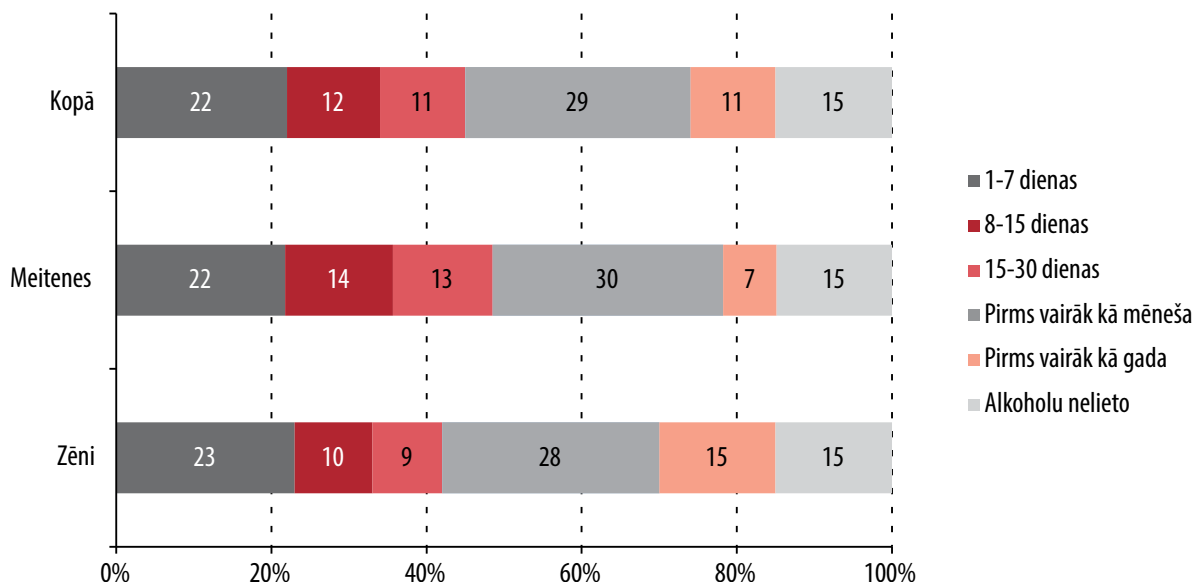
Pēdējā alkohola lietošanas reize

Aptuveni katram piektajam (22,4%) no 15 gadus veciem jauniešiem pēdējā alkohola lietošanas reize bijusi pavisam nesen jeb pēdējās nedēļas laikā pirms aptaujas veikšanas dienas, savukārt 11,7% iedzēruši 8–14 dienas pirms aptaujas veikšanas, bet vēl 10,9% – 15–30 dienas pirms aptaujas veikšanas. Aptuveni katrs ceturtais jauniešs (28,9%) pēdējo reizi alkoholu lietojis pirms vairāk kā mēneša, bet mazāk kā gada, savukārt katrs desmitais (10,9%) – pirms vairāk nekā gada. Analizējot dzimumu griezumā, meitenes biežāk nekā puīši norādījušas, ka alkoholu lietojušas pēdējo 8–30 dienu laikā, savukārt puīši – pirms vairāk nekā gada.

Salīdzinājumā ar 2011. gadu gandrīz uz pusi samazinājies to 15 gadus veco skolēnu skaits, kuriem pēdējā alkohola lietošanas reize bijusi pavisam nesen jeb pēdējās nedēļas laikā pirms aptaujas veikšanas.

3.10. attēls. **Pēdējā alkohola lietošanas reize ESPAD skolēnu kohortā, %**

Par pēdējo dzeršanas reizi skolēniem tika uzdoti jautājumi, kas raksturo šajā dienā izdzertā alkohola daudzumu. Kā liecina 15 gadus veco skolēnu sniegtās atbildes, visbiežāk viņi dzēruši alu vai stipros alkoholiskos dzērienus. 18,0% ESPAD kohortas skolēnu pēdējā iedzeršanas reizē izdzēruši mazāk par standarta pudeli (0,5l) alus, bet katrs desmitais izdzēris vienu vai divas pudeles alu. Stipros alkoholiskos dzērienus skolēni mēdz lietot lielākos daudzumos. 6,8% 15 gadus veco skolēnu pēdējā iedzeršanas reizē izdzēruši mazāk par divām glāzēm stiprā alkohola, taču vienlaikus 10,9% izdzēruši vairāk par sešām glāzēm, bet 6,8% – četras līdz sešas glāzes stiprā alkohola.

Atbilstoši 15 gadus veco respondentu atbildēm secināms, ka vienā iedzeršanas reizē jaunieši izdzer vidēji 27 ml absolūtā alkohola. Vairāk par minēto tiek izdzerts alus un stiprie alkoholiskie dzērieni – pēdējā iedzeršanas reizē 15 gadus vecie jaunieši vidēji izdzēruši 30 ml absolūtā alkohola alus un 38 ml absolūtā alkohola stipro dzērienu. Mazākos apjomos tiek patērēts vīns, jo pēdējā alkohola lietošanas reizē jaunieši izdzēruši vidēji 16 ml absolūtā alkohola.

Dati rāda, ka zēni vienā iedzeršanas reizē izdzer vairāk nekā meitenes, attiecīgi 31 ml un 22 ml absolūtā alkohola. 3.5. tabulā atspoguļots pēdējā alkohola lietošanas reizē izdzertais dažādu alkoholisko dzērienu daudzums mililitros absolūtā alkohola.

3.5. tabula. Aprēķinātais dažādu dzērienu veidu vidējais alkohola patēriņš pēdējā iedzeršanas reizē ESPAD kohortas skolēnu vidū, ml absolūtā alkohola

	Zēni	Meitenes	Kopā
Alus	34	22	30
Sidrs	29	20	23
Gatavie alkoholiskie kokteiļi	30	20	23
Vins	17	15	16
Stiprie alkoholiskie dzērieni	41	34	38
Kopā	31	22	27

Lai gan kopējais patērētā alkohola daudzums, kas izdzerts pēdējā iedzeršanas reizē, salīdzinājumā ar 2011. gadu ir samazinājies, būtiski pamainījušies lietoto dzērienu dažādība, proti, pieaudzis patēriņa apjoms sidram, gataviem alkoholiskiem kokteiļiem, vīnam un stipriem alkoholiskiem dzērieniem. Alus patēriņš zēniem praktiski nav mainījies, taču tas ir pieaudzis meiteņu vidū.

Atbilstoši jauniešu sniegtajam pašvērtējumam vairāk nekā puse (54,8%), izdzerot norādīto alkohola daudzumu, pēdējā iedzeršanas reizē nemaz jeb praktiski nemaz nav jutušies iereibuši, turpretim 4,9% savu stāvokli raksturojuši kā ļoti smagu apreibšanu. Vēl aptuveni katrs desmitais (12,2%) skolēns norādījis, ka pēdējā iedzeršanas reizē bija drīzāk apreibis. Vērtējot desmit punktu skalā, vidējais intoksikācijas indekss pašu skolēnu vērtējumā pēdējā iedzeršanas reizē bijis 3,1, bet mediānais intoksikācijas indekss – 2,0. Salīdzinājumā ar 2011. gada pētījuma rezultātiem skolēnu norādītais vidējais intoksikācijas līmenis pēdējā iedzeršanas reizē nav mainījies.

Riskanta alkohola lietošana

ESPAD pētījumā un citos pētījumos jauniešu vidū riskanta alkohola lietošana tiek mērītā divējādi – 1) vienā alkohola lietošanas reizē tiek izdzerti vairāk nekā 60 grami absolūtā alkohola un 2) piedzeršanās, kas šajā pētījumā definēta kā tik liela alkohola daudzuma izdzeršana, ka jauniets ejot streipuļoja, nevarēja skaidri parunāt, vēma vai nevarēja atcerēties, kas notika. Šajā sadaļā aplūkots abu šo dzeršanas paradumu izplatība skolēnu vidū.

Piedzeršanās

Vismaz vienu reizi dzīves laikā ir bijuši piedzērušies nedaudz mazāk par pusi jeb 44,0% 15 gadus veco jauniešu. Salīdzinājumā ar 2011. gada pētījuma rezultātiem to jauniešu īpatsvars, kuri vismaz vienu reizi ir piedzērušies pēdējo četru gadu laikā, ir samazinājies par 21%, tāpēc šis izmaiņš ir statistiski nozīmīgs.

Kā paši norāda, liela daļa jauniešu ir piedzērušies vienu vai divas reizes dzīves laikā (23,3%), bet katrs desmitais ESPAD kohortas jauniets ir piedzēries 3–5 reizes. Tāpat arī to skolēnu īpatsvars, kuri dzīves laikā ir piedzērušies vairāk par piecām reizēm, veido 9,9%.

Nekādas dzimumatšķirības rādītājā par piedzeršanos dzīves laikā nav vērojamas, taču nelielas statistiskās atšķirības konstatējamas rādītājā par piedzeršanās biežumu, proti, zēni uzrādījuši lielāku piedzeršanās reizu skaitu nekā meitenes.

Rādītājs par piedzeršanos dzīves laikā ir kumulatīvs un tieši saistīts ar skolēnu vecumu, proti, jaunākie skolēni retāk dzīves laikā vismaz reizi bijuši piedzērušies, savukārt vecākie – biežāk. Tomēr, kā liecina datu analīze, visbiežāk jaunieši mēdz piedzerties pēc 14 gadu vecuma sasniegšanas – ja 13 gadu vecumā kaut reizi ir piedzērušies 19,8% skolēnu, tad 14 gadu vecumā jau 28,3%, bet 15 gadu vecumā – 46% jeb par piektdaļu vairāk nekā gadu iepriekš.

Analizējot tendences rādītājā par piedzeršanos dzīves laikā, vērojams, ka skolēni caurmērā pirmo reizi piedzeras par gadu vēlāk nekā to darījuši viņu vienaudži pirms četriem, deviņiem gadiem. Piemēram, 2007. gada pētījumā konstatēts, ka kaut reizi dzīvē ir piedzērušies 52% 14 gadus veco skolēnu, savukārt 2011. gadā šis rādītājs bija 49%, bet 2015. gadā – vien 28,3%. Savukārt 16 gadus veco skolēnu vidū piedzeršanās pieredze bija 74% 2007. gadā un 71% 2011. gadā, taču 2015. gadā šis rādītājs samazinājies un ir 62,4%.

Augstāki piedzeršanās rādītāji konstatējami starp lauku un mazpilsētu skolu skolēniem nekā starp skolēniem Rīgā vai republikas nozīmes pilsētās. Kaut reizi mūžā ir piedzērušies teju puse (48%) lauku un mazpilsētu skolu skolēnu, bet salīdzinājumam Rīgā šis rādītājs ir 35,9% ($\Phi=0,118$, $p<0,0001$). Šādi rezultāti ir likumsakarīgi, ņemot vērā, ka mazpilsētās un laukos ir lielāks alkohola lietotāju īpatsvars skolēnu vidū.

3.6. tabula. **Dzīves, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars 1999.–2015. gada⁴ ESPAD pētījumos, %**

	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā
1999	70,2	54,6	27,8
2003	73,0	56,3	29,7
2007	64,7	45,7	18,9
2011	65,7	44,4	18,1
2015	44,0	28,2	12,1

Tāpat augstāki rādītāji par piedzeršanos dzīves laikā vērojami starp skolēniem no latviešu valodas plūsmas skolām (46,1%) nekā starp skolēniem no citām skolām (33,3%, $\Phi=0,107$, $p<0,0001$).

Līdzīga situācija kā rādītājā par piedzeršanos dzīves laikā vērojama arī to jauniešu skaita ziņā, kuri piedzērušies pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Atbilstoši 2015. gada pētījuma datiem pēdējo 12 mēnešu laikā piedzērušies 28,2% ESPAD kohortas skolēnu, bet pēdējo 30 dienu laikā 12,1%. Salīdzinājumā ar situāciju pirms četriem gadiem (2011. gadā) vērojams, ka arī pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars ESPAD kohortā ir samazinājies par attiecīgi 16,2% un 6%.

Lai gan minētos rādītājos pastāv dzimumatšķirības, tomēr tās nav statistiski būtiskas. Tomēr interesanti atzīmēt, ka meitenes biežāk nekā zēni norādījušas, ka ir piedzērušās pēdējā gada laikā, attiecīgi 29,5% un 26,8%.

Liela alkohola daudzuma dzeršana vienā iedzeršanas reizē

Atbilstoši jauniešu atbildēm vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā alkoholu riskantā veidā lietojusi aptuveni puse (42,5%) 15 gadus veco skolēnu, turklāt dzimumatšķirības riskantos alkohola lietošanas paradumos nav novērojamas. Salīdzinājumā ar 2011. gadu riskantā veidā alko-

⁴ 2007. gadā jautājums par piedzeršanos tika pārformulēts, līdz ar ko datu salīdzināmība ir ierobežota

holu lietojušo jauniešu skaits ir nedaudz samazinājies, proti, pirms četriem gadiem tas bija tikai par sešiem procentiem lielāks un veidoja 49%.

Aptuveni piektā daļa (18,5%) 15 gadus veco jauniešu 60 un vairāk gramus absolūtā alkohola vienā iedzeršanas reizē dzēruši vienu reizi, 12,3% pēdējo 30 dienu laikā šādas situācijas bijušas divas reizes, bet 6,3% – trīs līdz piecas reizes.

Riskanta alkohola lietošana statistiski nozīmīgi saistīta ar skolēnu vecumu – jaunākās vecumgrupas skolēni alkoholu pārmērīgi lietojuši retāk nekā viņu vecākie vienaudži. 14 gadus veco skolēnu kohortā alkoholu riskantā veidā pēdējo 30 dienu laikā vismaz reizi lietojuši 27,7% skolēnu, savukārt 16 gadus veco jauniešu kohortā tādu ir vairāk kā puse (55,4%), bet 17 gadus veco jauniešu grupā – 61,6% (Spearman =0,329, $p<0,0001$).

Alkoholu riskantā veidā biežāk mēdz lietot lauku un mazpilsētu skolu skolēni nekā jaunieši no Rīgas vai lielo pilsētu skolām ($\Phi=0,115$, $p<0,0001$). Vismaz vienu reizi sešas vai vairāk devas alkohola vienā iedzeršanas reizē pēdējo 30 dienu laikā ir dzēruši 44,1% skolēnu no lauku skolām un 42,7% skolēnu no mazpilsētu skolām. Salīdzinājumam: Rīgā un lielajās pilsētās šāda pieredze bijusi aptuveni trešdaļai (32,0%) 7.–10. klašu skolēnu.

Analizējot statistisko reģionu griezumā, augstāks riskantas alkohola lietošanas rādītājs novērojams Kurzemes reģionā, kur pēdējo trīsdesmit dienu laikā riskantā veidā alkoholu lietojuši teju puse skolēnu (48%).

Tāpat statistiski nozīmīgas atšķirības riskantu alkohola lietošanas paradumu izplatībā vērojamas starp dažādu plūsmu skolām. Skolēni no skolām ar latviešu apmācību valodu biežāk nekā skolēni no citām skolām norādījuši uz riskantu alkohola lietošanu pēdējo 30 dienu laikā, attiecīgi 41,8% un 28,0% ($\Phi=0,117$, $p<0,0001$).

3.7. tabula. Riskantas alkohola lietošanas reižu skaits pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā (%)

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	54,4	60,7	57,4
Vienu reizi	21,2	15,7	18,5
Divas reizes	12,5	12,1	12,3
Trīs līdz piecas reizes	5,6	7,0	6,3
Sešas un vairāk reizes	6,3	4,6	5,4

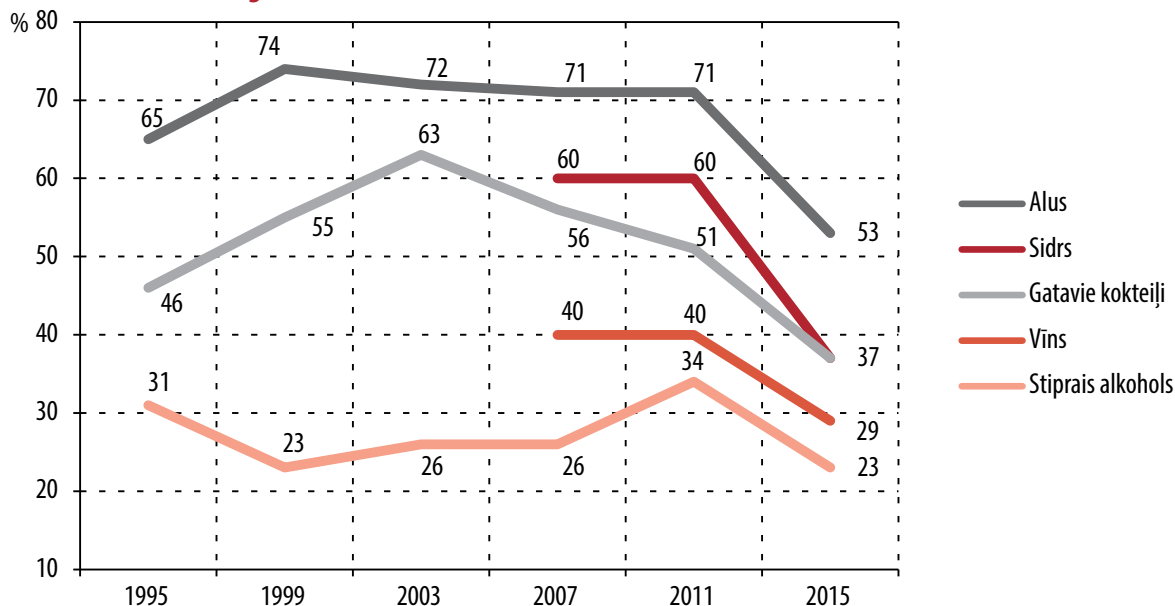
3.2. Alkohola pamēģināšanas vecums

2015.gada ESPAD pētījuma dati rāda, ka būtiski samazinājies to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholiskos dzērienus sāk lietot vai ir vismaz pamēģinājuši vienu glāzi agrīnā vecumā, tas ir, 13 gadu vecumā vai agrāk. Visbūtiskākais samazinājums salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem vērojams vieglo alkoholisko dzērienu grupā. Tā, piemēram, alu 13 gadu vecumā vai agrāk atbilstoši 2015. gada pētījuma datiem ir pamēģinājuši nedaudz vairāk par pusi (53,4%) 15 gadus veco jauniešu. Salīdzinājumam: 2011. gadā atbilstoši skolēnu sniegtajām atbildēm 13 gadu vecumā vai agrāk alu kaut reizi dzīves laikā bija lietojuši 71,0% minētās vecuma kohortas jauniešu. Tāpat sidru agrīni pamēģinājušo īpatsvars ir samazinājies par 23,2%. Lai gan ir samazinājies arī to skolēnu īpatsvars, kuri 13 gadu vecumā vai agrāk lietojuši vīnu, gatavos alkoholiskos kokteiļus vai stipros alkoholiskos dzērienus, tomēr vērojamās izmaiņas nav tik izteiktas un ir aptuveni 11–14% robežās.

Nemot vērā minētās izmaiņas, samazinājies arī kopējais to 15 gadus veco jauniešu īpatsvars, kuri 13 gadu vecumā vai agrāk pamēģinājuši kaut vienu alkoholisko dzērienu. Atbilstoši 2015. gada pētījuma rezultātiem šādu skolēnu īpatsvars ir 63,2%, kamēr 2011. gada ESPAD pētījumā tas bija 79,0%, ierindojošot Latviju starp tām valstīm, kur visvairāk skolēnu alkoholiskos dzērienus pamēģina agrīnā vecumā.

3.11. attēls. Tendences alkoholisko dzērienu pamēģināšanas īpatsvarā 13 gadu vecumā vai agrāk ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)

Dzimumatšķirības kopējā rādītājā par alkohola pamēģināšanu agrīnā vecumā praktiski nav vērojamas – līdz 14 gadu vecuma sasniegšanai kaut reizi alkoholiskos dzērienus pamēģinājuši 64,9% zēnu un 61,5% meiteņu. Tomēr vienlaikus atsevišķus alkoholisko dzērienu veidus meitenes agrīnā vecumā lietojušas krietni retāk nekā zēni. 13 gadu vecumā vai agrāk alu ir pamēģinājuši 59,0% zēnu un 47,7% meiteņu ($\Phi=0,108$, $p<0,0001$), savukārt stipros alkoholiskos dzērienus agrīnā vecumā lietojušas 18,2% meitenes un katrs ceturtais (27,2%) zēns ($\Phi=0,084$, $p<0,0001$). Tādējādi pušiem ir 1,5 reizes (95% TI 1,22–1,95 alus un 1,1–2,0 stipriem alkoholiskiem dzērieniem) augstākas izredzes agrīnā vecumā pamēģināt alu vai stipros alkoholiskos dzērienus nekā meitenēm.

Alkohola pamēģināšana agrīnā vecumā statistiski nozīmīgi saistīta ar apmācības valodu, proti, skolēni no skolām ar latviešu apmācības valodu biežāk nekā skolēni no citām skolām pamēģinājuši alkoholu līdz 13 gadu vecuma sasniegšanai (attiecīgi 60,7% un 35,3%, $\Phi=0,229$, $p<0,0001$). Skolēniem no skolām ar latviešu apmācību valodu caurmērā ir 2,4 reizes lielākas izredzes līdz 14 gadu vecuma sasniegšanai pamēģināt vīnu (95% TI 2,2–2,9), stipros alkoholiskos dzērienus (95% TI 2,2–3,2) vai gatavos alkoholiskos kokteiļus (95% TI 2,1–2,9) nekā skolēniem no skolām ar citu apmācību valodu. Tāpat skolēniem ar latviešu apmācību valodu ir 2,9 reizi (95% TI 2,6–3,3) lielākas izredzes pamēģināt alu un 4,1 (95% TI 3,5–4,8) reizes augstākas izredzes agrīnā vecumā pamēģināt sidru nekā skolēniem no skolām/klasēm ar citu apmācību valodu.

Agrīnā vecumā alkoholu biežāk pamēģinājuši Vidzemes (65,9%), Kurzemes (63,0%) un Zemgales (62,5%) reģionu jaunieši, turklāt Vidzemes skolēni uzrādījuši augstākos agrīnas alkohola pamēģināšanas rādītājus visiem alkoholisko dzērienu veidiem.

Līdz 14 gadu vecumam alkoholu nozīmīgi biežāk pamēģina lauku (63,9%) un mazpilsētu (58,6%) skolu skolēni nekā skolēni no Rīgas (44,9%) vai republikas nozīmes pilsētu (45,8%) skolām ($\Phi=1,65$, $p<0,0001$). Vairāk nekā puse lauku un mazpilsētu skolu skolēni 13 gadu vecumā vai agrāk ir pamēģinājuši alu, vairāk nekā trešdaļa ir pamēģinājuši sidru un vīnu, vismaz katrs ceturtais skolēns no šo apdzīvoto vietu skolām ir kaut reizi lietojis gatavos alkoholiskos kokteiļus, bet vismaz katrs piektais – stipros alkoholiskos dzērienus.

3.3. Alkohola pieejamība un iegāde

Alkohola pieejamība

Starptautiskajā ESPAD pētījumā alkohola pieejamība tiek mērīta trīs dzērienu grupām – alum, vīnam un stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem. Tā kā Latvijā jauniešu vidū samērā izplatīta ir sidra un gatavo alkoholisko kokteiļu lietošana, tad aptaujas instrumentārijā papildus iekļauti arī mērījumi par šo dzērienu veidu pieejamību.

Kopumā lielākai daļai 15 gadus veco skolēnu Latvijā alkohols ir viegli vai ļoti viegli pieejams – ja vien to vēlētos, 70,0% kohortas jauniešu būtu viegli vai ļoti viegli iegūt vismaz kādu no izplatītāko alkoholisko dzērienu veidiem. Lai arī alkohola pieejamība joprojām ir augsta, tā pēdējo četru gadu laikā ir būtiski mazinājusies. Vēl 2011. gadā vismaz vienu no populārākajiem alkoholisko dzērienu veidiem viegli vai ļoti viegli bija iegūt 84,2% ESPAD kohortas jauniešu. Tādējādi alkohola pieejamības indekss⁵ pēdējo četru gadu laikā kopumā samazinājies par 14,2%.

3.8. tabula. Alkoholisko dzērienu pieejamība ESPAD kohortas skolēnu vidū, %

	Alus	Sidrs	Gatavie alkoholiskie kokteiļi	Vīns	Stiprie alkoholiskie dzērieni
Neiespējami	10,3	13,1	17,1	13,2	19,4
Ļoti grūti	8,0	8,5	9,4	9,7	12,0
Diezgan grūti	9,1	8,6	11,6	17,1	14,0
Diezgan viegli	30,5	26,2	24,6	22,2	19,3
Ļoti viegli	32,6	33,3	26,8	26,9	25,7
Grūti pateikt	9,6	10,6	10,7	10,9	10,4

Pieejamākais no alkoholiskajiem dzērieniem skolēniem joprojām ir alus, kuru viegli vai ļoti viegli būtu iegūt gandrīz divām trešdaļām (63,1%) 15 gadus veco jauniešu. Vēl 59,5% kohortas skolēnu pieejams ir sidrs un 51,4% gatavie alkoholiskie kokteiļi, taču pārējie alkoholiskie dzērienu veidi ir pieejami ne vairāk kā pusei 15 gadus veco skolēnu. Vīnu viegli vai ļoti viegli būtu iegūt 49,1% skolēnu, bet stipros alkoholiskos dzērienus – 45,%, minētās vecumgrupas jauniešu.

⁵ Indekss atspoguļo to skolēnu īpatsvaru, kuriem alkoholiskie dzērieni ir viegli vai ļoti viegli pieejami

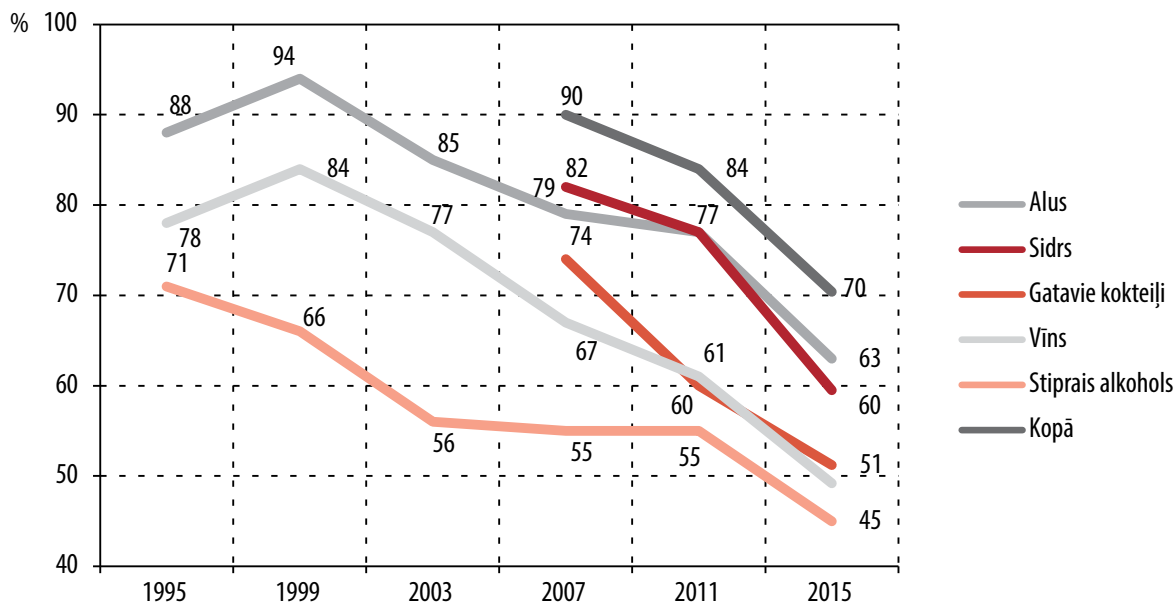

Atbilstoši skolēnu sniegtajam subjektīvajam vērtējumam pēdējo gadu laikā visbūtiskāk samazinājusies sidra pieejamība 15 gadus veciem jauniešiem. Vēl 2011. gadā sidra pieejamības indekss bija 77,3%, kas ir par 17,8% vairāk nekā tas ir šobrīd. Tāpat visai būtiski pēdējo gadu laikā samazinājusies alus pieejamība (par 14%) un arī vīna pieejamības indekss (par 12,1%). Lai gan ir mazinājušās arī skolēnu iespējas iegūt gatavos alkoholiskos kokteiļus un stipros alkoholiskos dzērienus, izmaiņas šo dzērienu veidu pieejamības indeksā nav lielākas par 10%. Vērtējot šīs izmaiņas, jāņem gan vērā, ka gatavo alkoholisko kokteiļu un stipro alkoholisko dzērienu pieejamība jau iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos bija zemāka nekā citiem alkoholisko dzērienu veidiem, tāpēc vērojama samazinājums nav tik izteikts.

Analizējot izmaiņas alkoholisko dzērienu pieejamībā salīdzinājumā ar citām valstīm, secināms, ka Latvijā vērojama samazinājums alus, vīna, stipro alkoholisko dzērienu un alkoholisko kokteiļu pieejamībā ir līdzīgs Igaunijā un Lietuvā novērotajam, taču sidra pieejamības indekss mūsu valstī samazinājies būtiskāk nekā kaimiņos. Igaunijā sidra pieejamība četrus gadus laikā samazinājusies par 10,0% (no 76,0% uz 66,0%), savukārt Lietuvā – par 13,0% (no 75,0% uz 62,0%).

Analizējot alkoholisko dzērienu pieejamību jauniešiem, dzimumatšķirības nav vērojamas praktiski nevienam no alkoholisko dzērienu veidiem, izņemot gatavos alkoholiskos kokteiļus, kurus meitenes statistiski nozīmīgi biežāk nekā zēni uzrādījušas kā viegli vai ļoti viegli pieejamus. Gatavo kokteiļu pieejamības indekss 15 gadus vecu meiteņu vidū ir 54,9%, turpretim puisi vidū tas ir 48,0% ($\Phi=0,087$, $p<0,0001$). Arī kopējā alkoholisko dzērienu pieejamība meitenēm ir augstāka nekā puisiem (attiecīgi 72,3% un 67,8%), taču šajā rādītājā statistiski nozīmīgas atšķirības nav vērojamas. Jāatzīmē, ka arī iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos meiteņu uzrādītā alkoholisko dzērienu subjektīvā pieejamība bijusi augstāka nekā zēniem. Piemēram, kopējais alkoholisko dzērienu pieejamības indekss 2011. gadā meitenēm bijis 85,7%, bet zēniem 82,8%.

3.12. attēls. Tendences alkoholisko dzērienu pieejamības indeksā ESPAD kohortas skolēnu vidū, 1995.–2015.gads (%)

Alkoholisko dzērienu pieejamību būtiski ietekmē skolēnu vecums, proti, tas vieglāk ir pieejams gados vecākiem skolēniem. Tomēr visās vecuma grupās skolēniem pieejamākie ir vieglie alkoholiskie dzērieni – alus un sidrs. 13 gadu vecumā alus viegli vai ļoti viegli pieejams ir 30,7% skolēnu, savukārt sidrs – 27,6%. Salīdzinājumam: 16 gadu vecumā šos alkoholiskos dzērienus par viegli pieejamiem atzīst attiecīgi 73,1% un 72,9% jauniešu.

Analizējot alkohola pieejamību dažādās vecuma kohortās, novērojams, ka alus pieejamība skolēniem būtiski pieaug līdz ar 14 gadu vecuma sasniegšanu, gatavie alkoholiskie kokteiļi jauniešiem kļūst būtiski pieejamāki līdz ar 15 gadu sasniegšanu, savukārt vīna un stipro alkoholisko dzērienu pieejamība pieaug, jauniešiem sasniedzot 16 gadu vecumu.

3.9.tabula. Alkoholisko dzērienu pieejamības indekss dažāda vecuma kohortās (%)

	Alus	Sidrs	Gatavie alkoholiskie kokteiļi	Vīns	Stiprie alkoholiskie dzērieni
13 gadu kohorta	30,7	27,6	19,8	23,8	17,4
14 gadu kohorta	51,7	44,2	32,0	37,1	28,6
15 gadu kohorta	62,2	57,7	50,7	48,4	43,6
16 gadu kohorta	73,1	72,9	64,7	67,8	60,6
17 gadu kohorta	80,7	79,3	76,6	75,0	67,3
18 gadu kohorta	93,9	92,1	87,6	90,4	90,1

Skolās ar latviešu apmācības valodu (67,2%) jaunieši biežāk nekā skolās ar krievu vai cittautu apmācības valodu (51,3%) norādījuši, ka alkoholiskie dzērieni ir viegli pieejami un šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\Phi=1,42$; $p<0,0001$). Jāatzīmē, ka salīdzinājumā ar 2011. gadu minētās atšķirības alkohola pieejamībā ir pieaugušas, tomēr to statistiskā nozīmība ir grūti skaidrojama. Kopumā skolēniem no skolām ar latviešu apmācību valodu sidrs ir 2,1 reizes (95% TI 1,9–2,4), alus 2,0 reizes (95% TI 1,7–2,2), bet stiprais alkohols 1,8 reizes (95% TI 1,6–2,0) pieejamāks nekā skolēniem no skolām ar citu apmācību valodu.

Statistisko reģionu griezumā alkohols visvieglāk pieejams ir Vidzemes (71,7%) un Kurzemes (71,9%) reģionos dzīvojošiem jauniešiem. Jāatzīmē, ka līdzīgas tendences alkohola pieejamībā tika uzrādītas arī 2011. gada pētījumā, kad tieši Vidzemes un Kurzemes reģiona skolu jaunieši norādīja uz augstāko alkoholisko dzērienu pieejamību.

Nelielas un statistiski nenoīmīgas atšķirības pieejamības vērtējumā novērojamas arī pēc skolas atrašanās vietas urbanizācijas līmeņa. Mazpilsētās jaunieši nedaudz biežāk (70,6%) vērtē alkoholiskos dzērienus kā viegli un ļoti viegli pieejamus salīdzinājumā ar vērtējumu pilsētās (gan Rīgā, gan lielajās pilsētās⁶ aptuveni 59,0%). Salīdzinājumam: arī 2011. gada ESPAD pētījumā tika uzrādīta augstāka alkoholisko dzērienu pieejamība mazpilsētu skolu jauniešu vidū.

⁶ Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Valmiera un Ventspils

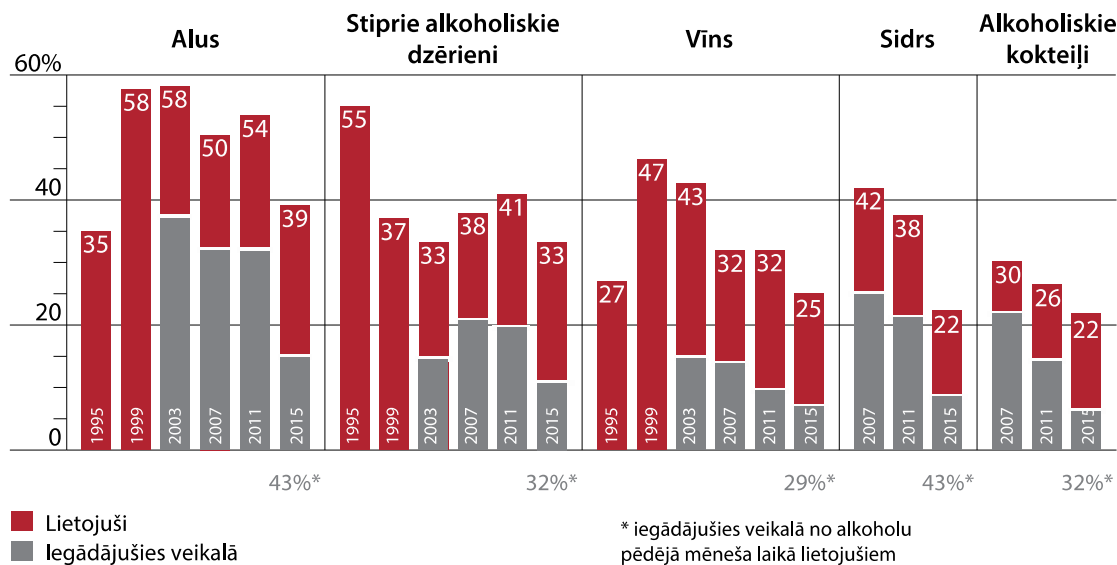

Alkohola iegāde

Alkohola iegāde ir nozīmīgs rādītājs, kas atspoguļo jauniešu reālās iespējas iegādāties alkoholiskos dzērienus. Tā kā normatīvie akti Latvijā nosaka, ka alkoholiskos dzērienus drīkst pārdot pircējiem, kuri sasnieguši 18 gadu vecumumu, bet vecumu apliecinošs dokuments jāuzrāda visiem, kas jaunāki par 25 gadiem, tad šis rādītājs zināmā mērā var atspoguļot to, cik lielā mērā tirdzniecības vietas ievēro likumā noteiktās normas.

Atbilstoši ESPAD pētījuma datiem pēdējo 30 dienu laikā aptuveni katrs sestais (16,8%) 15 gadus vecais jaunietis ir kaut reizi veikalā vai citā tirdzniecības vietā iegādājies alu. Tāpat katrs desmitais (10,6%) minētās vecumgrupas jaunietis vismaz vienu reizi ir iegādājies stipros alkoholiskos dzērienus un līdzīgs īpatsvars (9,5%) pirkuši arī sidru. Visretāk pēdējā mēneša laikā skolēni ir iegādājušies gatavos alkoholiskos kokteiļus (7,0%) un vīnu (7,3%). Salīdzinot ar 2011. gadu, jauniešu iespējas iegādāties alkoholiskos dzērienus ir būtiski samazinājušās. Piemēram, to skolēnu īpatsvars, kuri pēdējā mēneša laikā iegādājušies alu, ir samazinājies teju uz pusi, jo pirms četriem gadiem šo dzērienu nesen bija pirkuši turpat trešdaļa skolēnu (31,2%). Līdzīgi uz pusi samazinājies arī to 15 gadus veco jauniešu īpatsvars, kuri pirkuši stipros alkoholiskos dzērienus, sidru vai gatavos alkoholiskos kokteiļus, taču vīnu pirkušo skolēnu īpatsvars palicis praktiski nemainīgs. Jāņem gan vērā, ka salīdzinoši zems vīnu pirkušo skolēnu skaits tika konstatēts jau 2011. gadā.

3.13. attēls. Tendences alkoholisko dzērienu iegādei veikalā pēdējā mēneša laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū, 2007.-2015. gads (%)

3.4. Alkohola lietošanas radītās problēmas un riska vērtējums

2015. gada ESPAD pētījumā tika iekļauti vairāki mērījumi par problēmām, ar kurām jaunieši varētu būt saskārušies alkohola lietošanas dēļ. Anketā uzskaitītās alkohola lietošanas rezultātā radušās problēmas iespējams kategorizēt piecās problēmu grupās: 1) individuālās problēmas (ietver tādas jomas kā nelaimes gadījumus vai savainojumus un nokļūšanu slimnīcā), 2) riskantas uzvedības problēmas (ietver braukšanu dzērumā, peldēšanos dzērumā), 3) attiecību problēmas (ietver nopietnas problēmas attiecībās, strīdus), 4) seksuāla rakstura problēmas (nodarbošanās ar seksu bez prezervatīva un nodarbošanās ar seksu, ko nākamajā dienā nožēloja), 5) likumpārkāpumi (ietver piedalīšanos kautiņā, nepatīkšanas ar policiju, bijis upuris zādzībai vai laupīšanai).

Atbilstoši 2015. gada ESPAD pētījuma rezultātiem, secināms, ka visbiežāk jaunieši alkohola lietošanas dēļ ir sabojājuši vai pazaudējuši kādas lietas vai apģērbus – tā pēdējo 12 mēnešu laikā vismaz vienu reizi gadījies gandrīz katram piektajam jauniešim (19,0%). Itin bieži alkohola lietošanas rezultātā jaunieši ir bijuši iesaistīti nopietnā strīdā (14,1%) vai arī viņi iekļuvuši nelaimes gadījumā vai guvuši savainojumu (13,2%). Ņemot vērā augsto mirstību no ārējiem nāves cēloņiem, satraucoši ir tas, ka jau 15 gadu vecumā vairāk nekā katrs desmitais jauniešs (12,5%) pēdējā gada laikā iereibis ir sēdies pie motorizēta transportlīdzekļa stūres vai arī iereibis peldējies dziļā ūdenstilpnē (12,0%). Vēl 11,0% 15 gadus veco jauniešu alkohola lietošanas rezultātā ir kļuvis, bet 8,0% alkohola lietošanas dēļ ir bijusi darīšana ar policiju. Salīdzinoši augsts ir arī to skolēnu īpatsvars, kuri pēc alkohola lietošanas piedzīvojuši seksuāla rakstura problēmas (7,5%). Citas problēmas skolēni minējuši retāk un tās atspoguļotas tabulā zemāk.

Salīdzinot iegūtos rezultātus ar datiem no citām valstīm, secināms, ka jaunieši Latvijā biežāk nekā viņu vienaudži citās valstīs pēc alkohola lietošanas ir sēdušies pie transportlīdzekļa stūres – pēdējo 12 mēnešu laikā vismaz vienu reizi tā rīkojušies vidēji 7,0% 15 gadus veco ESPAD dalībvalstu jauniešu un tikpat daudz jauniešu Igaunijā un Lietuvā. Ņemot vērā, ka Latvijā šis rādītājs ir gandrīz divas reizes augstāks kā ES-PAD dalībvalstīs, likumsakarīgi ir arī augstie mirstības rādītāji ceļu satiksmes negadījumos, tādēļ šim jautājumam būtu jāpievērš pastiprināta uzmanība gan sociālo zinību programmās, gan arī mediju kampaņās.

3.10. tabula. **ESPAD kohortas skolēnu pēdējo 12 mēnešu laikā alkohola lietošanas rezultātā piedzīvotās problēmas pēc dzimuma, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Individuālās problēmas			
Sabojāja vai pazaudēja lietas vai apģērbus	16	22,1	19
Nelaimes gadījumu vai savainojumu	12,9	13,5	13,2
Tišām nodarīja sev pāri	6,5	6,5	6,5
Nogādāts slimnīcā reibuma dēļ	2,1	2,6	2,3
Nogādāts slimnīcā traumas vai savainojuma dēļ	4,8	3	3,9

Riskanta uzvedība			
Brauca ar mopēdu, mašīnu vai citu motorizētu transporta līdzekli	13,9	11	12,5
Iesaistīts negadījumā, pašam vadot transporta līdzekli	4,6	2,3	3,5
Peldējies dziļā ūdenstilpē	13,9	10,2	12
Attiecību problēmas			
Iesaistījies nopietnā strīdā	13,4	14,7	14,1
Likumpārkāpumi			
Bijušas nepatīkšanas ar policiju	8,4	7,7	8
Kautiņš	13,6	9,3	11,5
Ticis aplaupīts vai apzagts	5	2,1	3,5
Seksuālas dabas problēmas			
Nodarbojies ar seksu bez prezervatīva	9,3	5,8	7,5
Piedzīvoja seksuālu uzmācšanos	8,1	7,2	7,6

Pētījuma gaitā tika noskaidroti arī jauniešu priekšstati par alkohola lietošanas ietekmi uz veselību. Ņemot vērā rezultātus, secināms, ka jaunieši ir ļoti toleranti pret regulāru iedzeršanu, uzskatot, ka šādi paradumi neatstāj nekādu vai arī ļoti mazu ietekmi uz veselību. Situācijā, kad persona izdzer vienu vai divas devas alkohola gandrīz katru dienu, 21,6% 15 gadus veco skolēnu uzskata, ka tādejādi tiek radīts tikai neliels kaitējuma risks cilvēkam, bet aptuveni trešdaļa (35,7%) domā, ka šādi dzeršanas paradumi rada vidēju kaitējuma risku. Salīdzinot tikai 28,6% minētas vecumgrupas jauniešu uzskata, ka, iedzerot vienu vai divas devas alkohola katru dienu, tiek radīts būtisks kaitējuma risks cilvēka veselībai.

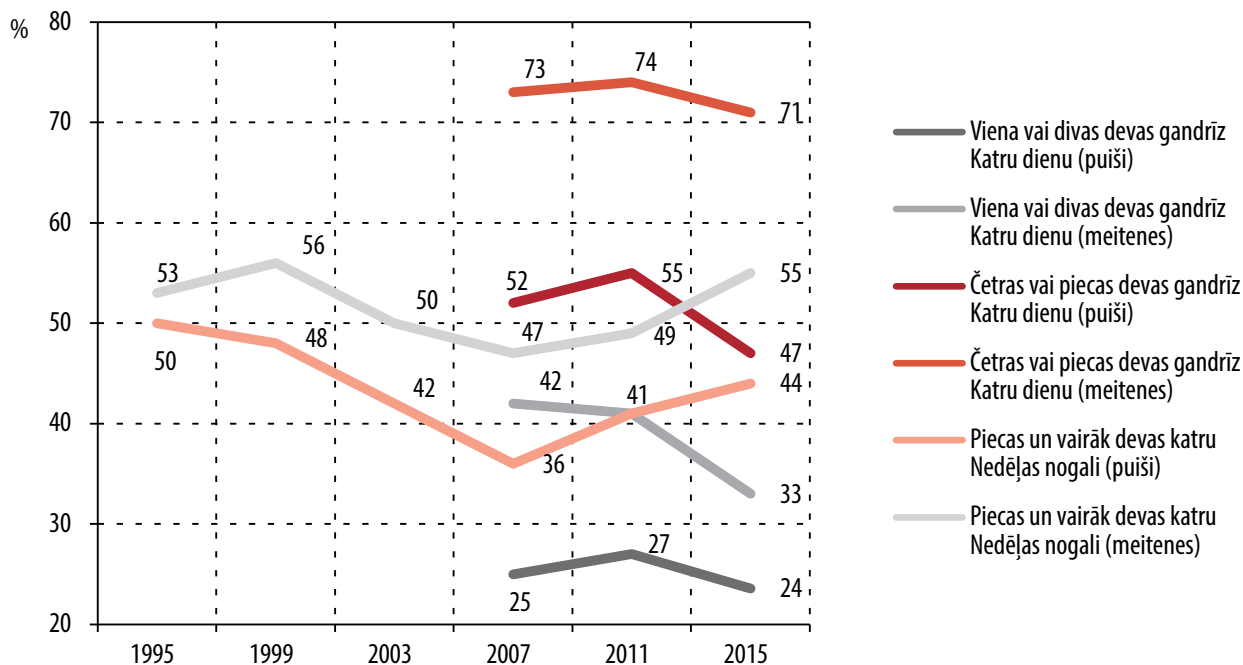
Kritiskāk tiek vērtēta situācija, ja cilvēks gandrīz katru dienu izdzer četras vai piecas devas alkohola. Vairāk nekā puse 15 gadus veco jauniešu (59,0%) domā, ka šādi alkohola lietošanas paradumi rada būtisku kaitējuma risku veselībai, turpretim aptuveni katrs desmitais skolēns (12,3%) uzskata, ka arī šāda regulāra dzeršana lielā apmērā nerada nekādu kaitējumu vai arī kaitējums ir visai neliels.

Ne tik daudz jauniešu saskata riskus situācijā, ja piecas vai vairāk alkohola devas tiek dzertas gandrīz katru nedēļas nogali. Aptuveni puse 15 gadus veco skolēnu (49,8%) domā, ka šāda dzeršana rada būtisku kaitējumu veselībai, kamēr aptuveni katrs piektais (17,9%) skolēns atzīmējis, ka šādi dzeršanas paradumi nerada nekādu vai arī nelielu kaitējuma risku veselībai.

Vērtējums par veselībai radīto kaitējumu visās trīs iepriekš minētajās situācijās statistiski nozīmīgi ir saistīts ar skolēnu dzimumu, proti, meitenes nozīmīgi biežāk nekā zēni uzskata, ka regulāra dzeršana rada būtisku kaitējuma risku veselībai ($\Phi=0,231$, $p<0,0001$).

3.14.attēls. Tendences vērtējumā par alkohola lietošanas radīto kaitējumu veselībai ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015.gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuri uzskata, ka alkohola lietošana noteiktā apjomā rada būtisku kaitējumu veselībai

Analizējot tendences vērtējumā par alkohola lietošanas radīto kaitējumu veselībai, secināms, ka samazinājies gan zēnu, gan arī meiteņu īpatsvars, kuri uzskata, ka alkohola lietošanu gandrīz katru dienu rada būtisku kaitējumu veselībai. Izdzerot vienu vai divas alkohola devas gandrīz katru dienu, būtisku kaitējuma risku veselībai 2011. gadā atzīmēja 27% zēnu un 41% meiteņu, turpretim šobrīd samazinājums rādītājā vērojams par 3,4% un 7,2%. Vienlaikus pēdējo četru gadu laikā nedaudz pieaudzis to skolēnu īpatsvars, pēc kuru domām augsts kaitējuma risks saistāms ar piecu un vairāk devu alkohola izdzeršanu katru nedēļas nogali.

Aptaujas anketā tika iekļauti arī mērījumi par kaitējumu, kuru jauniešiem radījusi citu pazīstamu vai svešu cilvēku dzeršana.

Atbilstoši 15 gadus veco skolēnu sniegtajām atbildēm secināms, ka aptuveni diviem no pieciem jauniešiem (39,1%) kāds tuvs cilvēks lieto alkoholu pārmērīgi, un 40,5% no šiem jauniešiem šī cilvēka dzeršana radījusi kaitējumu vai problēmas skolēna dzīvē. Meitenes nozīmīgi biežāk nekā zēni norādījušas, ka kāds viņām tuvs cilvēks lieto alkoholu pārmērīgi, attiecīgi 45,2% un 33,2% ($\Phi=0,123$, $p<0,0001$). Līdzīgi dati tika iegūti arī 2011. gadā, kad 38,0% skolēnu norādīja par kādu sev tuvu, alkoholu pārmērīgi lietojošu cilvēku.

Neskatoties uz iepriekš minēto, jaunieši biežāk ir cietuši no pāridarījuma, ko radījusi svešu cilvēku dzeršana, retāk no draugu vai paziņu dzeršanas. Visvairāk skolēnu pēdējo 12 mēnešu laikā cietuši no kāda iedzēruša cilvēka uz ielas vai sabiedriskā vietā – gandrīz trešdaļa (32,2%) 15 gadus veco skolēnu norādījuši, ka kāds iedzēris cilvēks publiskā vietā ir aizskāris vai traucējis. Aptuveni katrs ceturtais (24,3%) jauniešs pēdējā gada laikā ir piedzīvojis to, ka kāds iedzēris cilvēks viņu traucē vai aizskar, esot ballītē vai draugu un paziņu lokā. Vēl aptuveni katrs sestais jauniešs (15,6%) pēdējā gada laikā ir braucis ar transportlīdzekli, kuru vadījis iedzēris vadītājs, bet 13,5% skolēniem kāds iedzēris cilvēks ir sabojājis apģērbu vai citas lietas. Retāk jaunieši ir iekļuvuši ceļu satiksmes negadījumā, kuru izraisījis iedzēris vadītājs (6,6%) vai arī cietuši no tā, ka kāds iedzēris cilvēks nodara pāri fiziski (7,1%).

3.11. tabula. Citu cilvēku alkohola lietošanas rezultātā pēdējo 12 mēnešu laikā piedzīvotais ESPAD kohortas skolēnu vidū (%)

	Svešinieks	Draugs vai paziņa	Kāds cits tuvs cilvēks
Aizskāra vai traucēja ballītē vai paziņu lokā	10,8	16,9	3,7
Aizskāra vai traucēja uz ielas vai sabiedriskā vietā	31,4	6	0,8
Nodarīja pāri fiziski	4,9	3,2	1,1
Sabojāja apģērbu vai citas piederošas lietas	5,3	9,7	1,2
Izraisīja ceļu satiksmes negadījumu, kurā jauniešs bija iesaistīts	4,4	1,6	0,5
Vadīja transporta līdzekli, kurā jauniešs bija pasažieris	5,5	9,4	4,7
Lika justies nedroši, ejot pa ielu	33,2	6,7	2,5

3.5. Alkohola lietošana kopā ar enerģijas dzērieniem

2015.gada ESPAD instrumentārijā dalībvalstis fakultatīvi varēja papildus iekļaut mērījumus par enerģijas dzērienu lietošanas izplatību, kā arī mērījumus par šo dzērienu lietošanu kopā ar alkoholu. Kā liecina pētījuma rezultāti, enerģijas dzērienus dzīves laikā ir pamēģinājuši gandrīz visi jeb 80,8% 15 gadus veci jaunieši. Katrs ceturtais skolēns (25,6%) enerģijas dzērienus ir pamēģinājis vienu līdz piecas reizes, taču 44,9% tos lietojuši desmit vai vairāk reizu. Jāatzīmē, ka salīdzinoši augsts ir to ESPAD kohortas skolēnu skaits, kuri enerģijas dzērienus dzer daudz maz regulāri, proti, kuri dzīves laikā tos dzēruši četrdesmit un vairāk reizu. Tādi kopumā ir 21,6% minētās vecumgrupas jauniešu.

Lai gan statistiski nozīmīgas atšķirības nav vērojamas, enerģijas dzērienus biežāk pamēģinājušas 15 gadus vecās meitenes nekā puīši, attiecīgi 83,9% un 77,5%, tomēr četrdesmit un vairāk reizu dzīves laikā biežāk tos lietojuši puīši nekā meitenes (29,5% un 14,4%).

Enerģijas dzērienu pamēģināšana statistiski nozīmīgi ir saistīta ar skolēnu vecumu, proti, tos biežāk pamēģinājuši gados vecāki skolēni – šos dzērienus pamēģinājuši 77,5% 13 gadus veco skolēnu, 78,5% 14 gadus veco un 87,7% 17 gadus veco jauniešu.

Nedaudz vairāk par pusi jeb 54,2% ESPAD kohortas skolēnu enerģijas dzērienus ir lietojuši pēdējo 12 mēnešu laikā. Lielākā daļa no viņiem (29,1% 15 gadus veco jauniešu) šos dzērienus ir lietojusi vienu līdz piecas reizes, taču 8,9% tos pēdējā gada laikā dzēruši 20 un vairāk reizes, kas liecina par šo dzērienu regulāras lietošanas paradumu nostiprināšanos.

Pēdējo 12 mēnešu laikā enerģijas dzērienus lietojuši vairāk zēni (57,8%) nekā meitenes (50,9%), taču rādītājā statistiski nozīmīgas atšķirības nav vērojamas. Nedaudz biežāk enerģijas dzērienus pēdējā gada laikā lietojuši skolēni no lauku un mazpilsētu skolām nekā jaunieši no Rīgas vai republikas nozīmes pilsētu skolām. Lauku skolēnu vidū, tos pēdējā gada laikā dzēruši 57,1% jauniešu, bet Rīgā un lielajās pilsētās – puse jeb 50,0% skolēnu.

Trešdaļa (33,1%) 15 gadus veco skolēnu enerģijas dzērienus ir dzēruši pēdējo trīsdesmit dienu laikā, taču puse no viņiem to darījusi vienu vai divas reizes. To jauniešu īpatsvars, kuri uzskatāmi par regulāriem enerģijas dzērienu lietotājiem (pēdējo 30 dienu laikā dzēruši desmit un vairāk reizes), ir salīdzinoši liels un veido 6,5%.

Pēdējā mēneša laikā enerģijas dzērienus lietojuši nozīmīgi vairāk zēnu nekā meiteņu, attiecīgi 38,9% un 27,6%.

Arī rādītāja par enerģijas dzērienu lietošanu pēdējā mēneša laikā vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības saistībā ar skolēnu vecumu. Starp 13 gadus veciem skolēniem tos nesen dzēruši 22,2% jauniešu, savukārt 17 gadus veco jauniešu grupā – gandrīz trešdaļa jeb 32,5%.

Enerģijas dzērienu lietošana var negatīvi ietekmēt jauniešu veselību, bet bīstamāka ir šo dzērienu jaukšana alkoholiskos kokteiļos. Pētījuma dati rāda, ka teju trešdaļa (31,7%) 15 gadus veco skolēnu kaut reizi dzīves laikā ir pamēģinājuši enerģijas dzērienus kopā ar alkoholu. Gandrīz puse no viņiem jeb 14,5% ESPAD kohortas jauniešu šādu kokteili dzēruši vienu vai divas reizes, taču 5,7% to darījuši desmit un vairāk reižu.

Līdzīgi kā enerģijas dzērienus atsevišķi, arī jauktus tos kopā ar alkoholu biežāk dzīves laikā pamēģinājušas 15 gadus vecās meitenes nekā zēni, attiecīgi 34,0% un 29,3%. Tāpat statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas saistībā ar skolēnu vecumu, tas ir, biežāk tos pamēģinājuši gados vecāki skolēni. Ja 13 gadus veco skolēnu vidū enerģijas dzērienus kopā ar alkoholu lietojis aptuveni katrs piektais jauniešs jeb 21,2%, tad 17 gadu vecumā šāda pieredze bijusi teju pusei jeb 47,7%. Analizējot teritoriālā griezumā, atšķirības enerģijas dzērienu kokteiļu lietošanā nav vērojamas un tos vienlīdz pamēģinājuši kā skolēni Rīgā, tā arī mazpilsētās un laukos.

Katrs piektais 1999.gadā dzimušais jauniešs enerģijas dzērienus kopā ar alkoholu ir lietojis pēdējā gada laikā. 11,6% kohortas skolēnu to darījuši vienu vai divas reizes, bet 2,2% – desmit un vairāk reižu.

Arī pēdējā gada laikā šos dzērienus kopā ar alkoholu biežāk lietojušas meitenes (21,5%) nekā zēni (18,6%).

11,3% 15 gadus veco skolēnu enerģijas dzērienus kopā ar alkoholu ir lietojuši pēdējo trīsdesmit dienu laikā, no tiem vairums (6,7% kohortas skolēnu) to darījuši vienu vai divas reizes, bet 1,3% – desmit un vairāk reizes. Tiesa, pēdējā mēneša laikā šos dzērienus kopā ar alkoholu biežāk lietojuši 15 gadus vecie puiši nekā meitenes, attiecīgi 12,8% un 9,8%. Tāpat kā citos rādītājos, arī rādītājā par enerģijas dzērienu kokteiļu lietošanu pēdējo trīsdesmit dienu laikā vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības saistībā ar skolēnu vecumu – šos dzērienus nesen lietojuši 7,0% 13 gadus veco, 9,7% 14 gadus veco un 12,3% 16 gadus veco jauniešu. Jāatzīmē, ka teritoriālas atšķirības šajā rādītājā nav vērojamas.

3.6. Alkoholisko dzērienu reklāmas

2015.gada ESPAD pētījuma instrumentārijā Latvijā tika iekļauti arī mērījumi par alkoholisko dzērienu reklāmām. Šo mērījumu mērķis bija noskaidrot, cik bieži jaunieši pēdējo trīsdesmit dienu laikā redzējuši alkoholisko dzērienu reklāmas dažādos masu informācijas līdzekļos, kā arī alkoholisko dzērienu reklamēšanai izmantotos netradicionālos paņēmienus.

Kā liecina pētījuma rezultāti, visbiežāk 15 gadus vecie jaunieši alkoholisko dzērienu reklāmas ir redzējuši televīzijā un internetā. Šajos medijos reklāmas pēdējo trīsdesmit dienu laikā vismaz reizi redzējuši attiecīgi 83,4% un 80,8% minētās vecuma kohortas skolēnu. Vēl salīdzinoši bieži jaunieši alkoholisko dzērienu reklāmas manījuši presē (69,5%), bet nedaudz retāk tās manītas vides stendos, kā arī radio. Kopumā pēdējā mēneša laikā alkoholisko dzērienu reklāmas vides stendos kaut reizi redzējuši 67,6% jauniešu, bet radio – 57,8%. Jāatzīmē gan, ka radio, tāpat kā televīzijā ir aizliegta visu veidu alkoholisko dzērienu reklāma, izņemot alu un vīnu, savukārt atbilstoši Alkoholisko dzērienu aprites likumam vides stendos ir aizliegta visu alkoholisko dzērienu veidu reklāma.

Tāpat četri no pieciem skolēniem (79,0%) alkoholisko dzērienu reklāmas redzējuši tirdzniecības vietās, bet 70,8% - dažādās izklaides vietās. Aptuveni puse jeb 51,5% 15 gadus veco jauniešu norādījuši, ka pēdējo trīsdesmit dienu laikā alkoholisko dzērienu reklāmas manītas sporta pasākumos.

Skolēnu sniegtajā vērtējumā par alkoholisko dzērienu reklāmu izplatību statistiski nozīmīgas dzimumatšķirības nav vērojamas, izņemot rādītājā par alkoholisko dzērienu reklāmām sporta pasākumos. Puiši biežāk nekā meitenes norādījuši, ka pēdējo trīsdesmit dienu laikā manījuši alkohola reklāmu sporta pasākumos, attiecīgi 59,8% un 43,4%. Iespējams, šīs atšķirības skaidrojamas ar to, ka puiši biežāk mēdz apmeklēt sporta pasākumus.

Analizējot datus vecuma kohortās un teritoriālā griezumā, secināms, ka alkohola reklāmu vides stendos nozīmīgi biežāk pamanījuši jaunieši no mazpilsētu un lauku skolām nekā viņu vienaudži Rīgā vai lielpilsētās. Mazpilsētās 45,4% jauniešu atzīmējuši, ka redzējuši alkohola reklāmu vides stendos pēdējo trīsdesmit dienu laikā, savukārt Rīgā šādu atbildi snieguši salīdzinoši vien 26,7% skolēnu. Iespējams, šie rezultāti skaidrojami ar to, ka alkoholisko dzērienu produktu reklāmas joprojām tiek izmantotas mazo veikalīņu, bāru, krogu, kā arī vasaras alus dārzu noformējumā, kaut arī vides reklāmā alkohola reklamēšana ir aizliegta.

No reklāmām, kas pēdējo gadu laikā bijušas televīzijā, radio vai arī presē, jaunieši vislabāk atceras alus reklāmas – tās pieminētas divās trešdaļās sniegto atbildžu. Citus reklamētos alkoholiskos dzērienus jaunieši atceras krietni retāk. Tikai katrā astotajā atbildē pieminētas vīna vai šampanieša reklāmas, bet katrā trīspadsmitajā atbildē minētas degvīna reklāmas, kā arī nedaudz retāk jaunieši atcerējušies reklamētu viskiju. Tikai četros procentos no sniegtajām atbildēm ir norādītas arī sidra reklāmas.

Raksturojot redzētās alus reklāmas, jaunieši visbiežāk pieminējuši Aldari, nereti sasaistot ražotāja vārdu ar hokeju. Retāk, bet tiek pieminēts arī Cēsu alus un Lāčplēsis. Atsevišķi jaunieši alu saistījuši arī ar futbola spēli.

Redzētās šampanieša reklāmās visbiežāk reklamēts Rīgas šampanietis vai arī Rīgas dīva, savukārt degvīna reklāmās – Absolut. No viskija reklāmām jaunieši atceras Jack Daniel's, kas visticamāk reklamēts kādā no kabeļtelevīzijas kanāliem, ņemot vērā, ka stipro alkoholisko dzērienu reklāma televīzijā un radio ir aizliegta.

Alkoholiskie dzērieni mēdz tikt reklamēti arī dažādos netradicionālos veidos. Kā liecina pētījuma rezultāti, 29,8% 15 gadus veco jaunieši kaut reizi dzīves laikā ir saņēmuši e-pastu, kas satur alkohola reklāmu, bet 26,8% kaut reizi ir apmeklējuši kādu ar alkoholisko dzērienu zīmolu saistītu interneta vietni. Tāpat katrs ceturtais (25,2%) 15 gadus vecais jaunietis kaut reizi dzīvē ir aplūkojis kāda alkoholiskā dzēriena profilu sociālajos tīklos un 18,3% ir lejupielādējuši mobilā tālruna vai datora fona attēlu ar alkoholiskā dzēriena zīmolu vai logotipu. Lielākā daļa no šiem jauniešiem minētās darbības veikuši vienu vai divas reizes dzīves laikā, bet pārējie – trīs līdz deviņas reizes.

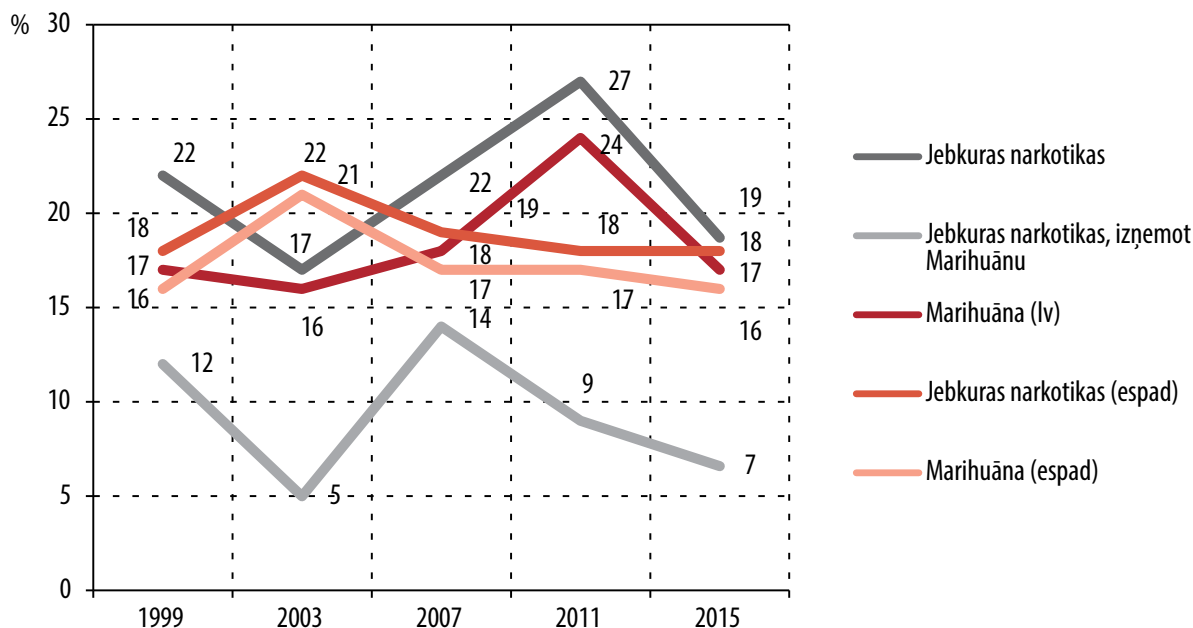

4. Narkotikas

4.1. Narkotiku lietošanas izplatība

2015. gada pētījumā vērojams būtisks samazinājums vairākos galvenos narkotiku izplatības rādītājos ESPAD skolēnu kohortā. Salīdzinājumā ar 2011. gadu par 8,0% samazinājies to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri kaut reizi pamēģinājuši kādu no narkotikām – šobrīd šāda pieredze ir 19,0% minētās vecumgrupas jauniešu. Šis samazinājums lielā mērā izskaidrojams ar marihuānas pamēģināšanas un lietošanas mazināšanos skolēnu vidū, jo rādītājs par citu narkotiku, izņemot marihuānu, pamēģināšanu dzīves laikā pēdējo četru gadu laikā praktiski nav mainījies.

4.1. attēls. Narkotiku lietošanas izplatības tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1995.–2015. gads (%)

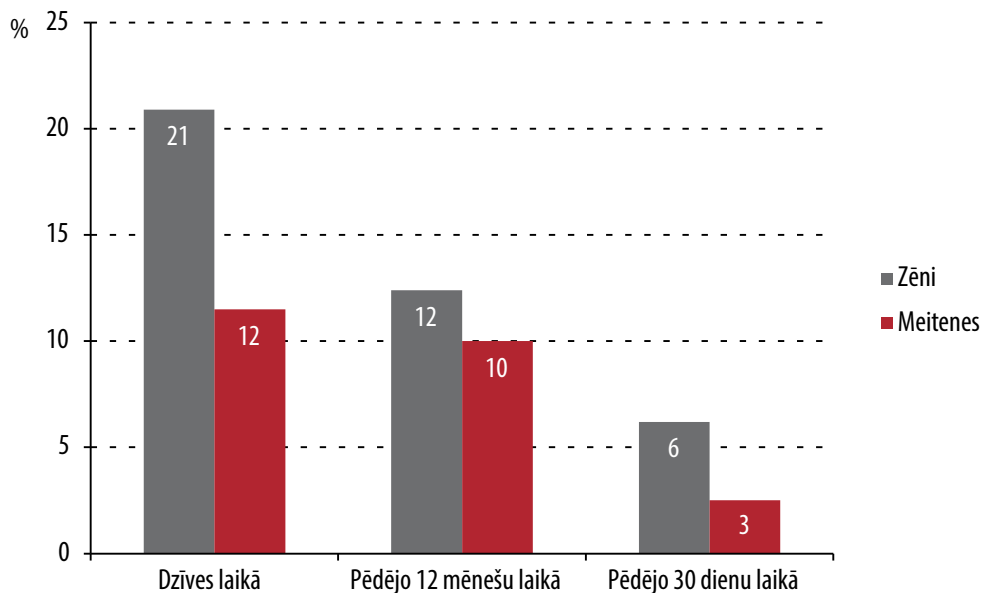

Marihuāna

2011. gada pētījumā tika konstatēts pieaugums marihuānas pamēģināšanas rādītājā, proti, gandrīz katrs ceturtais (24,0%) 15 gadus vecais jauniets kaut reizi dzīves laikā bija pamēģinājis marihuānu. Šobrīd, veicot pētījumu pēc četriem gadiem, marihuānas pamēģināšanas izplatība ir būtiski samazinājusies, atgriežoties aptuveni tādā līmenī, kāda tā bija pirms 2007. gada. Kā liecina 2015. gada pētījuma dati, kaut reizi dzīves laikā marihuānu pamēģinājuši 16,6% 15gadus veco jauniešu, turklāt marihuānu pamēģinājuši nozīmīgi vairāk puisi nekā meiteņu. 15 gadu vecumā marihuānu kaut reizi ir pamēģinājis katrs piektais puisis (20,7%) un 12,4% meiteņu ($\Phi=0,161$).

4.2. attēls. Marihuānas lietošanas izplatības rādītāji ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū (%)

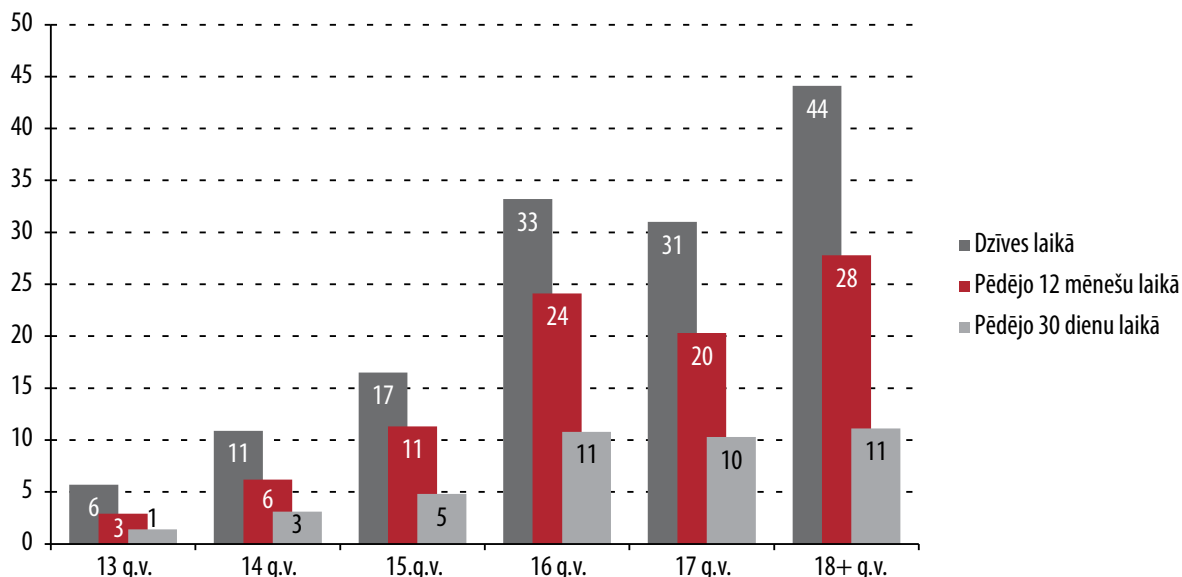
Marihuānu pamēģinājušie 15 gadus vecie jaunieši parasti to smēķējuši vienu vai divas reizes. Šāda vienreizēja psihoaktīvās vielas pamēģināšanas pieredze ir 5,9% no visiem ESPAD kohortas jauniešiem, bet 4% to smēķējuši trīs līdz piecas reizes dzīves laikā un 6,4% vēl biežāk.

Lielākā daļa no marihuānu pamēģinājušiem jauniešiem to smēķējuši pēdējā gada laikā, sekojoši rādītājs par marihuānas lietošanu pēdējo 12 mēnešu laikā ir 10,8%. 4,2% 15 gadus veco skolēnu uzskatāmi par neseniem marihuānas lietotājiem – viņi to lietojuši pēdējo 30 dienu laikā. Pēdējo 30 dienu laikā marihuānu smēķējuši 5,8% zēnu un 2,7% meiteņu ($\Phi=0,139$).

Šis pētījums apstiprina iepriekš pētījumos secināto, ka marihuāna visbiežāk tiek pamēģināta 15–16 gadu vecumā. Analizējot marihuānas pamēģināšanas rādītājus vecuma kohortās, secināms, ka 16 gadus veco jauniešu grupā marihuānu pamēģinājuši jau divreiz vairāk skolēnu nekā 15 gadus veco skolēnu vidū, tādējādi 16 gadu vecumā marihuānu ir lietojusi jau trešdaļa (33,2%) skolēnu ($\text{Pearson } R=0,251$). Savukārt pilngadīgo mācību iestāžu audzēkņu vidū marihuānas pamēģināšanas izplatība ir vēl augstāka un veido 44,1%. Tiesa, pilngadīgie audzēkņi marihuānu retāk ir lietojuši pēdējā gada laikā, tāpēc starpība marihuānas lietošanas izplatības rādītājā par pēdējo gadu 16 gadus veco skolēnu un 18 gadus veco audzēkņu kohortās nav tik izteikta (attiecīgi 24,1% un 27,8%, $\text{Pearson } R=0,180$). Tomēr jāatzīmē, ka šis rādītājs atšķiras pat divas reizes, ja salīdzina marihuānas lietošanu pēdējā gada laikā 1999. gadā un 2000. gadā dzimušo jauniešu kohortās.

4.3. attēls. Marihuānas lietošanas izplatība dažādās vecuma kohortās (%)

Narkotikas nozīmīgi biežāk pamēģinājuši skolēni no skolām ar latviešu apmācību valodu nekā citi. Latviešu plūsmas skolēnu vidū narkotikas pamēģinājuši 18,8% nepilngadīgo skolēnu, savukārt skolās/klasēs ar citu apmācības valodu – 14,3% ($\Phi=0,066$).

Citas nelegālās psihoaktīvās vielas

Citas nelegālās psihoaktīvās vielas pamēģinājuši ievērojami mazāks skaits jauniešu. Ekstazī, kas tradicionāli ir nākamā populārākā nelegālā psihoaktīvā viela aiz marihuānas, dzīves laikā pamēģinājuši 2,7% 15 gadus veco jauniešu. Salīdzinot ar 2011. gadu, vērojams neliels samazinājums ekstazī pamēģināšanas rādītājā, jo pirms četriem gadiem šo vielu pamēģinājušo īpatsvars bija 4,0%. Jāatzīmē, ka samazinājums ekstazī pamēģinājušo 15 gadus veco jauniešu skaitā vērojams jau kopš 2007. gada, kad tika konstatēts augstākais ekstazī pamēģinātāju īpatsvars 15 gadus veco skolēnu kohortā (7,0%).

4.1. tabula. Citu nelegālo psihoaktīvo vielu pamēģināšanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)

	Ekstazī	Amfetamīns	Heroīns	Lsd	Kokaīns
1999	6	4		3	2
2003	3	3	1	1	1
2007	7	6	1	4	2
2011	4	4	2	4	4
2015	2,7	2,9	2,1	3,7	2,3

Aptuveni puse no ekstazī pamēģinājušiem jauniešiem šo psihoaktīvo vielu lietojuši pēdējā gada laikā, sekojoši rādītājs par ekstazī lietošanu pēdējo 12 mēnešu laikā ir 1,2%.

Līdzīgs kā ekstazī ir arī to ESPAD kohortas skolēnu īpatsvars, kuri pamēģinājuši amfetamīnu (2,9%), metamfetamīnu (2,4%), maģiskās sēnes (2,4%), kokainu (2,3%) kreku (2,2%) vai heroīnu (2,1%). Jāatzīmē, ka 2011. gadā amfetamīna, maģisko sēņu un kokaina pamēģināšanas rādītājs bija 4,0%, sekojoši šobrīd vērojams neliels samazinājums šo vielu izplatības rādītājos, kaut arī minētās atšķirības nav uzskatāmas par būtiskām. Savukārt gan kreka, gan heroīna izplatības rādītāji kopš 2011. gada nav mainījušies; arī pirms četriem gadiem šīs vielas bija pamēģinājuši 2,0% 15 gadus veco jauniešu. Metamfetamīna izplatības tendences diemžēl nav iespējams novērtēt, jo mērījums par šīs psihoaktīvās vielas izplatību jauniešu vidū pētījuma instrumentārijā iekļauts pirmo reizi.

Neskatoties uz to, ka citu nelegālo psihoaktīvo vielu lietošanas izplatība caurmērā ir samazinājusies, joprojām salīdzinoši augsts ir to 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri ir pamēģinājuši LSD vai citus halucinogēnus. Šīs vielas dzīves laikā pamēģinājuši 3,7% ESPAD kohortas jauniešu, kas ir aptuveni tikpat, cik pirms četriem gadiem, kad LSD vai citus halucinogēnus bija lietojuši 4% skolēnu. Jāatzīmē, ka LSD un citu halucinogēnu pamēģināšanas rādītājs vidēji starp ESPAD dalībvalstīm ir 2% robežās.

Atšķirības narkotiku pamēģināšanas rādītājos atkarībā no skolēnu vecuma nav vērojamas un visās pētījumā aplūkotajās skolēnu vecuma kohortās narkotiku izplatības rādītāji ir līdzīgi 15 gadus veco jauniešu kohortā novērotajiem.

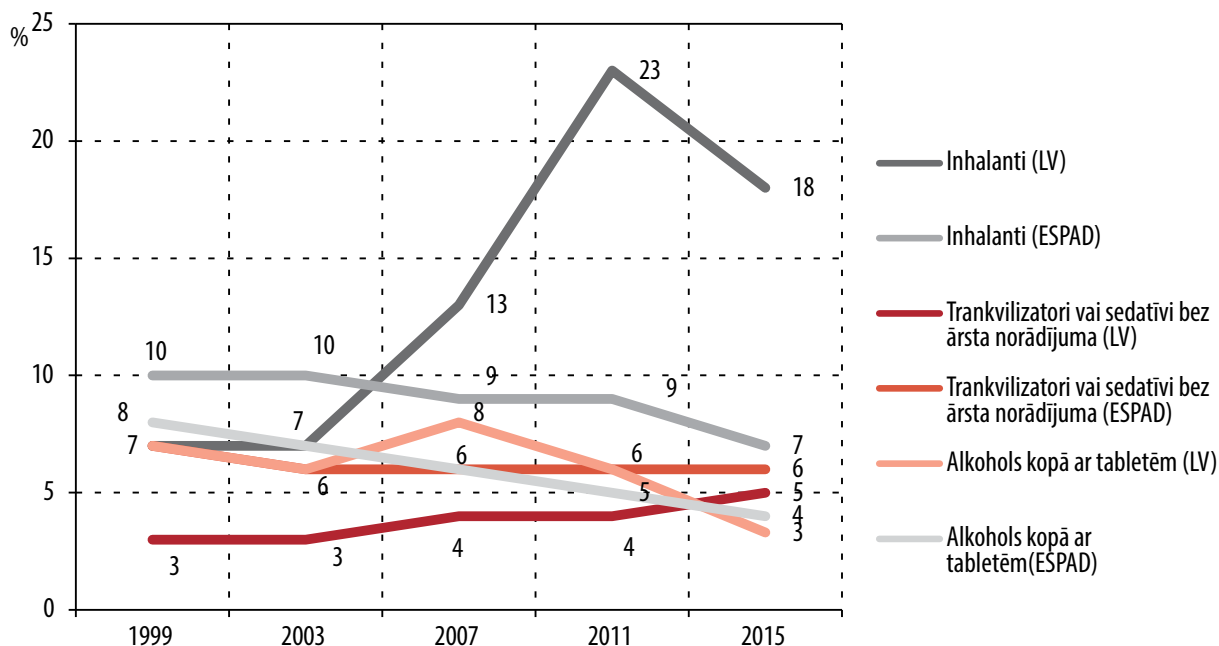
Legālo psihoaktīvo vielu lietošana apreibināšanās nolūkos

Lai gan nelegālo psihoaktīvo vielu izplatības rādītāji vērtējami kā salīdzinoši zemi un tie caurmērā atbilst vidējiem ESPAD dalībvalstu rādītājiem, citādāka ir situācija par legālo psihoaktīvo vielu lietošanu apreibināšanās nolūkos. Kā rāda ESPAD pētījuma dati, joprojām jauniešu vidū izplatīti ir inhalanti, ko apreibināšanās nolūkos jebkad dzīves laikā lietojuši 17,8% 15 gadus veco jauniešu. Aptuveni puse no viņiem (9,5% no ESPAD kohortas) to darījuši vienu vai divas reizes dzīves laikā, bet 4,0% - 10 un vairāk reizi.

Nozīmīgi biežāk inhalantus kaut reizi dzīves laikā lietojušas 15 gadus vecās meitenes (21,6%) nekā puisi (14,0%).

4.4.attēls. Legālo psihoaktīvo vielu pamēģināšanas tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1999.–2015. gads (%)

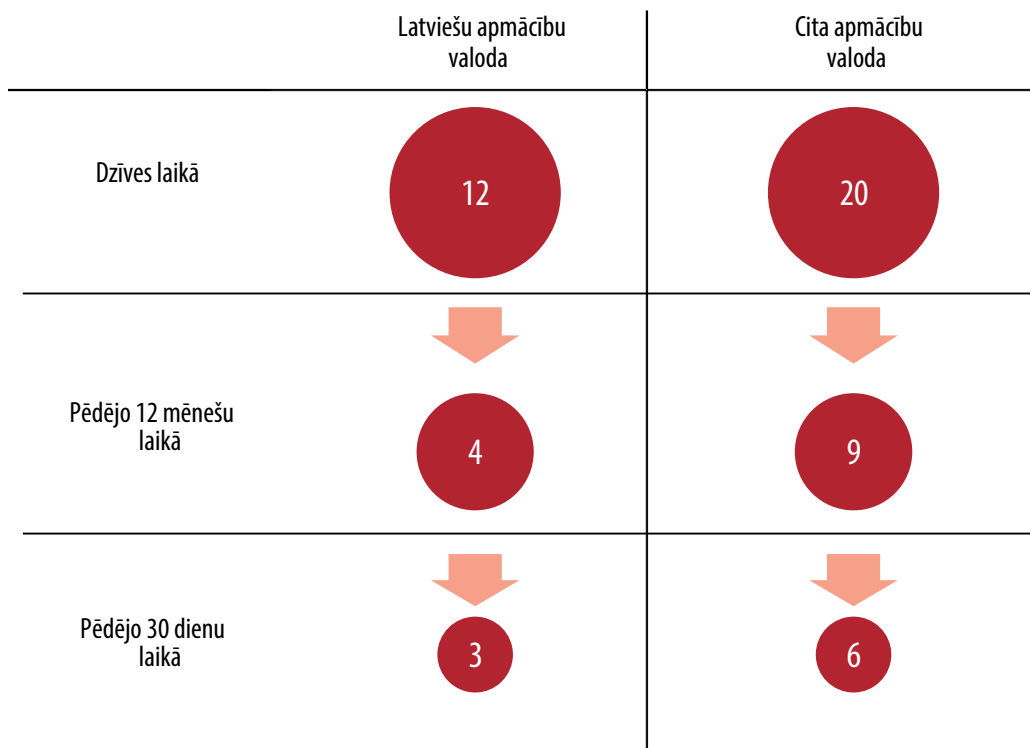
Salīdzinot ar situāciju pirms četriem gadiem, inhalantu lietošanas izplatība ir samazinājusies par gandrīz 6,0% – 2011. gadā rādītājs par līmes, gāzes, aerosolu vai benzīna oštišanu apreibināšanās nolūkos bija 23,0%. Tomēr, neskatoties uz samazinājumu, inhalantus pamēģinājušo īpatsvars ir augstāks nekā pirms tam 2007. gadā novērotais, un tas ir otrs augstākais arī ESPAD dalībvalstu vidū. Vēsturiski inhalantu lietošana vienlīdz izplatīta kā Latvijā bijusi arī Horvātijā, Slovēnijā un Līkšnijā, kur to pamēģinājušo īpatsvars 2015. gadā ir attiecīgi 25,0%, 14,0% un 13,0%.

Rādītājs par inhalantu lietošanu pēdējo 12 mēnešu laikā ir būtiski zemāks un veido 6,8% 15 gadus veco skolēnu kohortā, savukārt to skolēnu īpatsvars, kuri inhalantus lietojuši nesen jeb pēdējo 30 dienu laikā, ir 3,8%.

Inhalantus pamēģinājuši nozīmīgi biežāk skolēni no skolām ar citu apmācību valodu nekā skolēni no skolām/klasēm ar latviešu apmācību valodu. Latviešu plūsmas skolās inhalantus pamēģinājuši 11,5% nepilngadīgo skolēnu, turpretim citvalodu plūsmas skolās/klasēs inhalantus kaut reizi mūžā apreibināšanās nolūkos lietojis katrs piektais skolēns (19,9%) ($\Phi=0,113$). Arī rādītāji par inhalantu lietošanu pēdējo 12 mēnešu laikā augstāki ir skolās/klasēs ar citu apmācību valodu nekā skolās ar latviešu apmācību valodu ($\Phi=0,088$).

4.5.attēls. Inhalantu lietošanas izplatība saistībā ar apmācību valodu skolā (%)

Salīdzinoši bieži jaunieši apreibināšanās nolūkos lietojuši arī trankvilizatorus. Šo vielu lietošanas pieredze ir 5,1% 15 gadus veco skolēnu, taču vairums tos pamēģinājuši vienu vai divas reizes.

Biežāk trankvilizatorus dzīves laikā lietojušas meitenes (6,1%) nekā zēni (4,1%).

Retāk apreibināšanās nolūkos tiek lietots alkohols kopā ar tabletēm, kā arī pretsāpju līdzekļi. Alkoholu kopā ar medikamentiem jebkad pamēģinājuši 3,3% 15 gadus veco skolēnu, savukārt pretsāpju līdzekļu lietošanas pieredze apreibināšanās nolūkos ir 2,2% no minētās vecuma kohortas.

Jauno psihoaktīvo vielu lietošana apreibināšanās nolūkos

2015. gadā ESPAD pētījuma instrumentārijā pirmo reizi tika iekļauti mērījumi par jauno psihoaktīvo vielu lietošanas pieredzi, vienlaikus lūdzot skolēniem arī raksturot lietoto psihoaktīvo vielu formu. Šajā mērījumu kopumā izpēti objekts bija 'jaunās psihoaktīvās vielas', apzinoties, ka šāds

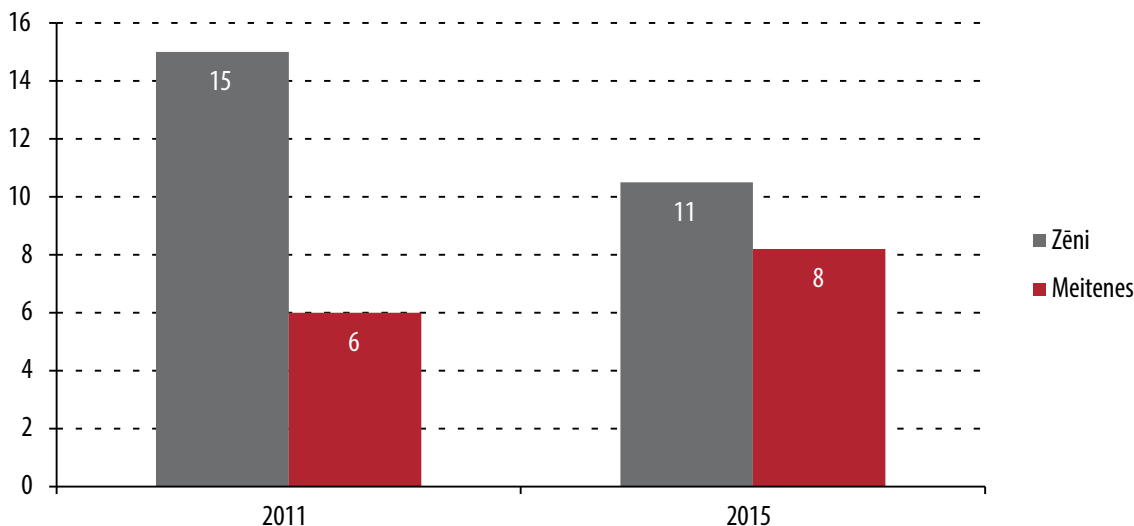

apreibinošo vielu grupas apzīmējums jauniešu komunikācijā netiek bieži lietots⁷. Papildus tam instrumentārijā Latvijas skolām tika iekļauti arī mērījumi par *Spice* («spais») grupas maisījumu lietošanas pieredzi, ņemot vērā, ka dati par šo vielu lietošanas izplatību Latvijas skolēnu vidū tika iegūti jau 2011. gadā un ilgu laiku masu medijos tieši šādi tika dēvētas praktiski visas jaunās psihoaktīvās vielas.

Atbilstoši pētījuma rezultātiem *Spice* grupas vielas, jebkad dzīves laikā pamēģinājuši 9,5% 15 gadus veco skolēnu. Aptuveni puse no viņiem (4,7% ESPAD kohortā) šos maisījumus ir izmēģinājuši vienu vai divas reizes, bet vēl 1,6% to lietojuši trīs līdz sešas reizes.

Neskatoties uz to, ka pirms nepilniem diviem gadiem Rīgā bija izplatīti tā saucamie *Spice* tirdzniecības kioski un šo vielu izplatībai pastiprināti tika pievērsta mediju, tiesībsargājošo institūciju, mediķu un sabiedrisko grupu uzmanība, *Spice* vielas lietojušo 15 gadus veco jauniešu īpatsvars salīdzinājumā ar 2011. gadu nav pieaudzis, bet gan drīzāk nedaudz samazinājies. 2011. gadā *Spice* maisījumus bija lietojuši 11,0% 15 gadus veco skolēnu.

4.6.attēls. *Spice* augu maisījumu pamēģināšanas tendences ESPAD skolēnu kohortā, 2011. un 2015. gadā (%)

Spice augu maisījumu lietošana ir saistīta ar skolēnu vecumu – tos biežāk ir lietojuši gados vecākie skolēni, turklāt atšķirības *Spice* maisījumu pamēģināšanas rādītājā 15 un 14 gadus veco skolēnu kohortās ir ļoti būtiskas. Jebkad dzīves laikā *Spice* ir lietojuši 2,4% 14 gadus veco jauniešu un 9,6% 15 gadus veco. 16 un 17 gadu vecumā *Spice* pamēģināšanas rādītājs ir attiecīgi 10,7% un 12,3% (Pearson $R=0,111$).

Salīdzinoši mazāks ir to jauniešu īpatsvars, kuri uzrādījuši jauno psihoaktīvo vielu lietošanas pieredzi. Kopumā 6,6% 15 gadus veco skolēnu atzinuši, ka kaut reizi dzīves laikā lietojuši kādu no jaunajām psihoaktīvajām vielām, bet vēl 11,2% norādījuši, ka nezina, vai minētās vielas ir lietotas. Šis, kā arī procentuālā starpība starp *Spice* un jaunās psihoaktīvās vielas lietojušo jauniešu skaitu ļauj pieņemt, ka jēdziens ‘jaunās psihoaktīvās vielas’ jauniešiem ir svešāks un ne visi to asociē arī ar *Spice* smēķējamiem augu maisījumiem. Lai gan vairums no jaunās psihoaktīvās

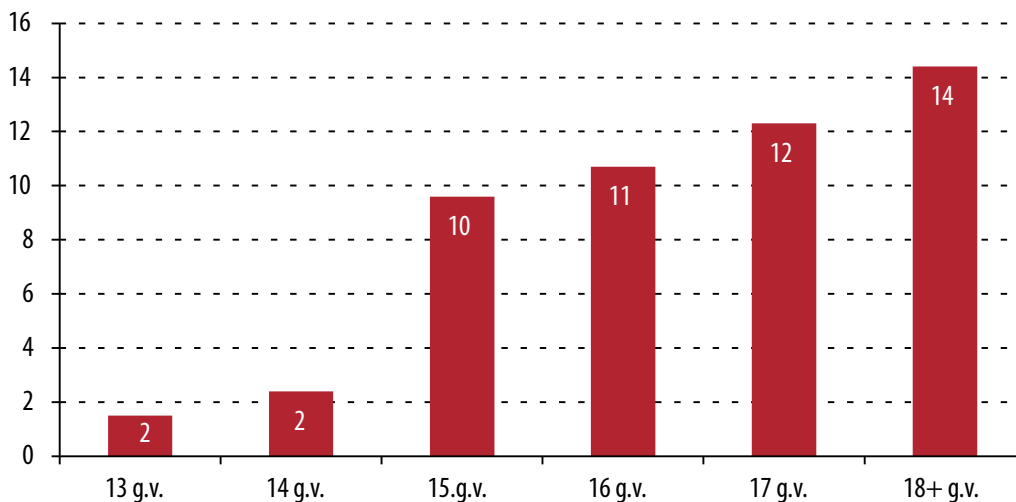
⁷ Jautājuma formulējums: “Reizēm var būt pieejamas jaunas vielas, kas rada efektu, kas līdzīgs narkotikām (piemēram, tādām kā marihuāna vai ekstāzi). Šīs vielas reizēm dēvē arī par t.s. “legālajām narkotikām”, u.tml. Tās var būt pieejamas dažādos veidos, piemēram, kā augu maisījums, pulvera, kristālu vai tablešu formā. Vai Tu jebkad esi lietojis šādas vielas?”

vielas lietojušiem jauniešiem (91% jeb 6,0% visu ESPAD kohortas jauniešu) atzīst, ka lietotā viela bijusi smēķējams augu maisījums ar narkotikām līdzīgu efektu, 1,3% (19,7% pamēģinātāju) jauniešu norādījuši, ka lietotā viela līdzinājusies pulverim, kristāliem vai tabletēm, bet 1,1% (16,7% pamēģinātāju) lietojuši vielu, kas bijusi šķidrā veidā.

Salīdzinājumā ar citām valstīm jauno psihoaktīvo vielu pamēģinātāju īpatsvars Latvijā vērtējams kā vidēji augsts. Vislielākais šīs vielu grupas pamēģinājušo skaits konstatēts Igaunijā un Polijā (10,0%), taču Lietuvā tas ir 5,4%.

4.7.attēls. *Spice* augu maisījumu lietošanas izplatība dažādās skolēnu vecuma kohortās (%)

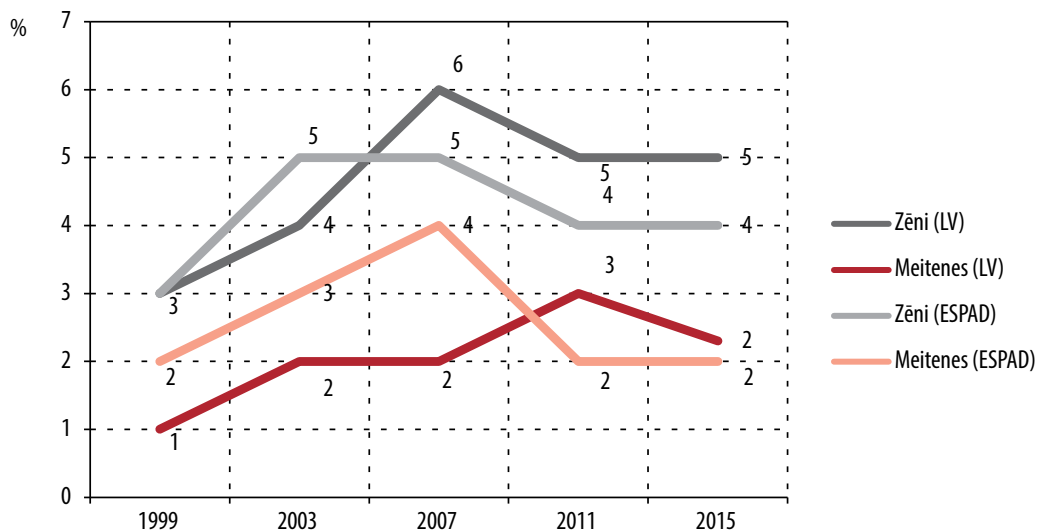
4.2. Narkotiku pamēģināšanas vecums

Pētījuma dati rāda, ka visbiežāk narkotikas tiek pamēģinātas, sasniedzot 15 gadu vecumu. Minētajā vecumā marihuānu pirmo reizi pamēģinājuši 8,1% ESPAD kohortas skolēnu, kas ir gandrīz puse (46,0%) no visiem marihuānu pamēģinājušiem pusaudžiem. Vēl 3,8% no 15 gadus veciem jauniešiem marihuānu pamēģinājuši 14 gadu vecumā, bet 3,7% to darījuši 13 gadu vecumā vai pat agrāk. Starp tiem, kuri marihuānu pamēģinājuši agrīnā vecumā, nozīmīgi vairāk ir puisi nekā meiteņi. Līdz 14 gadu vecuma sasniegšanai marihuānu vismaz vienu reizi bija lietojuši 5,1% 15 gadus veco puisi un 2,3% šīs vecuma grupas meiteņu ($\Phi=0,174$).

Salīdzinot datus, jāsecina, ka to skolēnu īpatsvars, kuri marihuānu pamēģinājuši agrīnā vecumā (13 gadu vecumā vai agrāk), pēdējo četru gadu laikā nav mainījies, kaut arī kopējais marihuānu pamēģinājušo jauniešu skaits ir ļoti būtiski samazinājies. Tiesa, arī 2007.gadā agrīnā vecumā marihuānu bija pamēģinājuši 4,0% ESPAD kohortas skolēnu.

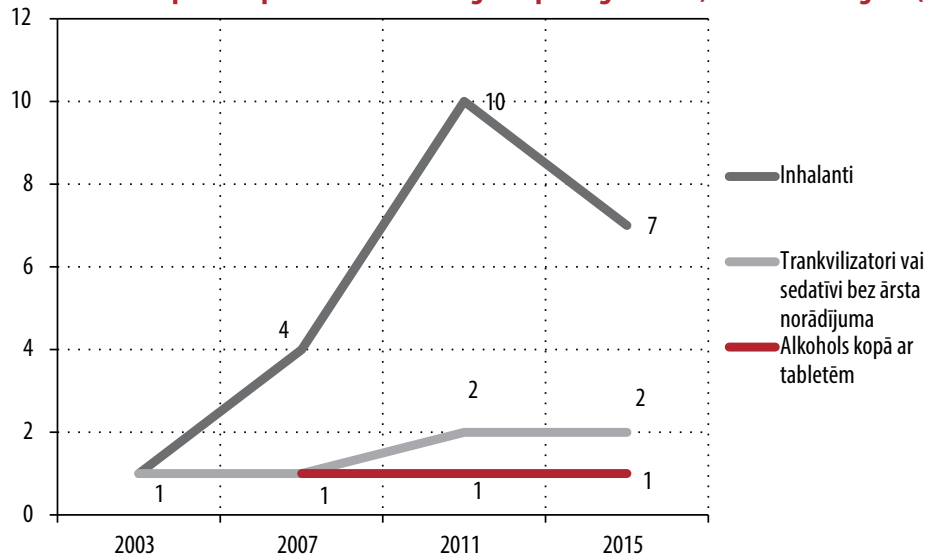

4.8.attēls. Tendences par marihuānas agrīnu pamēģināšanu ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)

Pētījuma ietvaros tika noskaidrots arī vecums, kad jaunieši pirmo reizi pamēģinājuši ekstāzi, kokainu vai kreku un amfetamīnu vai metamfetamīnu. Kā liecina pētījuma rezultāti, amfetamīnu vai metamfetamīnu agrīnā vecumā ir pamēģinājuši 1,3% 15 gadus veco skolēnu, bet kokainu vai kreku – 1,4% minētā vecuma pusaudžu. Arī ekstāzi agrīni pamēģinājušo jauniešu īpatsvars ir līdzīgs un veido 1,3%.

4.9.attēls. Tendences par citu psihoaktīvo vielu agrīnu pamēģināšanu, 1995.–2015. gads (%)

Runājot par legālajām psihoaktīvajām vielām, tās jaunieši nereti pamēģina agrāk nekā narkotikas. Piemēram, inhalantus 13 gadu vecumā vai agrāk apreibināšanās nolūkos pamēģinājuši 7,2% 15 gadus veco skolēnu, tomēr, salīdzinot ar 2011. gadu, agrīni inhalantus lietojušo jauniešu skaits ir samazinājies par 2,8%. Pirms četriem gadiem agra inhalantu lietošanas pieredze bija katram desmitajam ESPAD kohortas skolēnam.

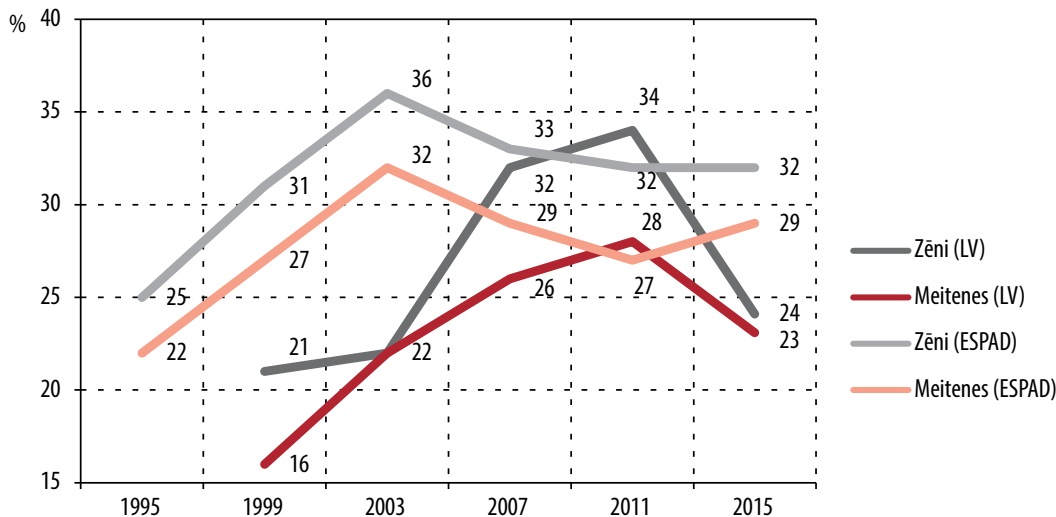
Retāk jaunieši agrīnā vecumā apreibināšanās nolūkos pamēģinājuši nomierinošos medikamentus vai alkoholu kopā ar tabletēm. Trankvilizatorus vai sedatīvus apreibināšanās nolūkos līdz 14 gadu vecumam bija pamēģinājuši 2,1% ESPAD kohortas skolēnu, savukārt alkoholu kopā ar medikamentiem – 1,3% minētā vecuma skolēnu.

4.3. Narkotiku pieejamība

Vērtējot marihuānas pieejamību, vairāk nekā trešdaļa (34,5%) 15 gadus veco skolēnu atzinuši, ka viņiem to iegūt būtu neiespējami, bet vēl 13,6% uzskata, ka dabūt marihuānu, ja viņi to vēlētos, būtu ļoti grūti. 15,2% uzskata, ka marihuāna viņiem būtu drīzāk grūti pieejama, savukārt 23,6% 15 gadus veco skolēnu domā, ka marihuāna viņiem būtu drīzāk viegli vai ļoti viegli pieejama. 13,1% minētās kohortas skolēnu nav varējuši sniegt precīzu atbildi, atzīmējot 'grūti pateikt'. Metodoloģiskos pētījumos secināts, ka šādu atbildi parasti sniedz tie skolēni, kuri konkrēto psihoaktīvo vielu līdz šim nav lietojuši.

Atbilstoši ESPAD indikatoriem psihoaktīvo vielu pieejamības indekss tiek aprēķināts, summējot to skolēnu atbildes, kuri atzīst, ka konkrētā viela viņiem ir drīzāk viegli vai ļoti viegli pieejama. Tādējādi marihuānas pieejamības indekss 2015. gada pētījumā ir 23,6%. Analizējot marihuānas pieejamības tendences, secināms, ka kopš 2011. gada šīs narkotikas pieejamība skolēniem ļoti būtiski samazinājusies, sasniedzot aptuveni 2003. gada līmeni. 2011. gadā marihuānu kā pieejamu vērtēja 31,0% 15 gadus veco skolēnu, bet 2007. gadā – 29,0%, savukārt 2003. gadā – 22,0%.

4.10.attēls. Marihuānas pieejamības tendences ESPAD kohortas zēnu un meiteņu vidū, 1995.–2015. gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuriem marihuāna ir viegli vai ļoti viegli pieejama

Salīdzinājumā ar citām valstīm marihuānas pieejamība Latvijā skolēnu vidū ir būtiski zemāka nekā vidēji ESPAD dalībvalstīs kopumā, kur marihuānas pieejamības indekss ir 30,0%. Jāatzīmē, ka atšķirībā no cigarešu un alkohola pieejamības marihuānas pieejamības rādītājs atšķiras arī starp Baltijas valstīm – ja Lietuvā skolēni marihuānas pieejamību raksturojuši līdzīgi kā Latvijā, tad Igaunijā tā ir krietni pieejamāka. Lietuvā marihuānas pieejamības indekss ir 24,9%, bet Igaunijā 33,6%. Vērtējot starptautiskos datus, secināms, ka marihuāna vispieejamākā ir skolēniem rietumslāvu un dienvidslāvu valstīs, kā arī Nīderlandē, Dānijā un Īrijā, taču vismazāk pieejama tā ir Somijā, Zviedrijā, kā arī Ungārijā, Ukrainā un Rumānijā.

Marihuānas pieejamība ļoti būtiski atšķiras atkarībā no skolēnu vecuma. Gan 14 gadus veciem, gan 13 gadus veciem tā nav tik pieejama kā 15 gadus veco skolēnu kohortai, proti, marihuānas pieejamības indekss minētajās vecuma grupās ir attiecīgi 16,9% un 9,2% (Pearson $R=0,270$). Savukārt to nepilngadīgo skolēnu vidū, kas vecāki par 15 gadiem, marihuānu viegli vai ļoti viegli būtu iegūt aptuveni katram trešajam. Tiesa, marihuāna vēl pieejamāka skolēniem kļūst, sasniedzot pilngadību. To profesionālo un vispārizglītojošo skolu skolēnu vidū, kas ir 18 gadus veci, marihuāna ļoti viegli vai viegli pieejama ir teju pusei (45,3%).

4.2. tabula. Marihuānas un citu narkotiku pieejamība dažādās skolēnu vecuma kohortās (%)

	Marihuāna	Spice	Ekstazī	Amfetamīns	Trankvilizatori vai sedatīvi
13 g.v.	9	10	4	4	5
14 g.v.	17	20	8	6	8
15 g.v.	24	29	10	7	10
16 g.v.	37	32	14	10	13
17 g.v.	35	28	12	11	13
18+ g.v.	45	25	13	11	11

Kopš 2007. gada ESPAD pētījuma instrumentārijā iekļauti arī mērījumi par atteikšanos lietot marihuānu. Kā liecina pētījumā gūtā informācija, diviem no pieciem 15 gadus veciem jauniešiem (39,0%) dzīvē ir bijusi iespēja pamēģināt marihuānu, no kā viņi ir atteikušies. Trešdaļai minēto jauniešu kopumā šāda iespēja bijusi vienu vai divas reizes, taču 18,9% tā ir piedāvāta trīs līdz piecas reizes. 7,1% no uzrunātajiem jauniešiem jeb 2,7% ESPAD kohortas skolēnu piedāvājumu pamēģināt marihuānu saņēmuši vairāk nekā desmit reizes.

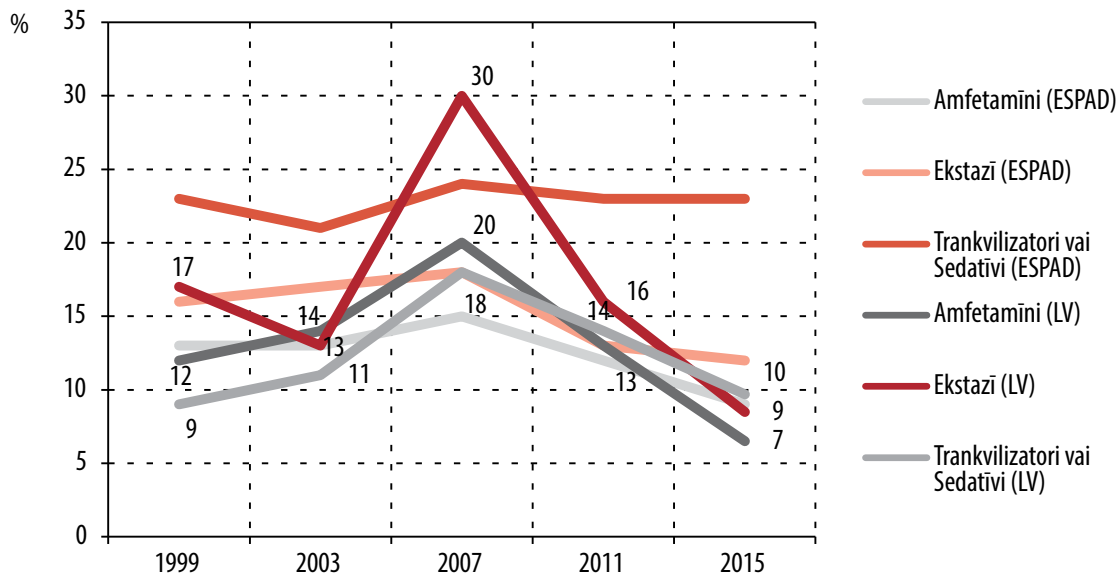
Rādītājs par marihuānas piedāvāšanu būtiski atšķiras atkarībā no skolēnu vecuma. To skolēnu kohortās, kas dzimuši 2001. vai 2002. gadā, marihuāna piedāvāta attiecīgi katram ceturtajam vai katram piektajam (26,5% un 19,5%). Savukārt līdz ar 16 gadu vecuma sasniegšanu varbūtība, ka skolēnam būs piedāvāta marihuāna, būtiski pieaug. 1999. gadā dzimušo kohortā marihuāna jebkad mūžā piedāvāta vairāk nekā pusei jeb 53,0% skolēnu ($\Phi=0,264$).

Citas nelegālās psihoaktīvās vielas skolas vecuma jauniešiem ir grūtāk pieejamas. Ekstazī viegli vai ļoti viegli pieejams būtu 8,9% 15 gadus veco skolēnu, savukārt kokaīns – 8,6% šīs vecuma kohortas skolēniem. Salīdzinoši nedaudz zemāka ir amfetamīna un metamfetamīna pieejamība, kuru viegli vai ļoti viegli pievēlēšanās būtu iegūt attiecīgi 6,7% un 6,2% jauniešu. Arī šo vielu pieejamība cieši saistīta ar skolēnu vecumu – gados jaunākiem skolēniem tās ir grūtāk pieejamas nekā viņu vecākiem vienaudžiem (Pearson $R=0,162$), tomēr ekstazī pieejamības indekss 16, 17 un 18 gadus veco jauniešu kohortās ir aptuveni līdzīgs un ir robežās no 12,3% līdz 13,9%, savukārt amfetamīnu pieejamība šajās pat vecuma grupās ir 10,2–11,0%.

Salīdzinot ar citām valstīm, citu nelegālo psihoaktīvo vielu pieejamība Latvijā ir līdzīga Lietuvā novērotajai, bet nenozīmīgi zemāka nekā Igaunijas skolēnu vidū.

4.11.attēls. Citu psihoaktīvo vielu pieejamības tendences ESPAD kohortā, 1999.–2015. gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatsvars, kuriem psihoaktīvās vielas ir viegli vai ļoti viegli pieejamas

Citādāka ir situācija attiecībā par *Spice* un trankvilizatoru pieejamību. Pētījuma dati rāda, ka *Spice* grupas maisījumi jauniešiem joprojām ir pieejamāki nekā marihuāna. 28,1% 15 gadus veco skolēnu norādījuši, ka *Spice* viņiem būtu viegli vai ļoti viegli pieejams, ja viņi to vēlētos. Ņemot vērā, ka šī pētījuma dati vākti gadu pēc izmaiņām likumdošanā, ar kurām neiespējama kļuva atklāta jauno psihoaktīvo vielu maisījumu tirdzniecība specializētos šo vielu tirdzniecības kioskos, minētie rezultāti savā ziņā ir pārsteidzoši un, iespējams, liecina, ka tirdzniecība 'no rokas' joprojām turpinās, uz ko norāda arī sintētisko kanabinoīdu konfiscēšanas gadījumi un apjomi. Jānorāda gan, ka mērījums par *Spice* grupas maisījumu pieejamību pētījuma instrumentārijā Latvijā iekļauts pirmo reizi, tāpēc tendences šajā rādītājā nav iespējams uzrādīt, kā arī nav iespējams salīdzināt datus ar rezultātiem citās valstīs.

Ja citas narkotikas 15 gadus veciem jauniešiem nav tik pieejamas kā viņu gados vecākiem vienaudžiem, tad citādāk ir ar *Spice* pieejamību – apreibinošie augu maisījumi ir vienlīdz pieejami 15 gadus veciem un vecākiem jauniešiem. Zemāks šo vielu pieejamības indekss ir tikai 13 un 14 gadus veco skolēnu kohortās, kur tas ir attiecīgi 10,0% un 20,0%.

Savukārt trankvilizatorus vai sedatīvus viegli vai ļoti viegli būtu iegūt 10,1% 15 gadus veco skolēnu. Jāatzīmē, ka to ESPAD kohortas skolēnu īpatsvars, kuriem jebkad dzīves laikā ārsti ir nozīmējis trankvilizatorus vai sedatīvus, ir lielāks un veido 15,6%. Analizējot dzimuma grupās, trankvilizatorus vai sedatīvus lietojusi gandrīz katra piektā 15 gadus vecā meitene (19,5%) un aptuveni katrs desmitais (11,8%) puisis ($\Phi=0,108$). Tā kā nav zināms, kurā dzīves posmā jaunieši minētos medikamentus ir lietojis, ir grūti interpretēt medikamentu ieguves veidus un to, vai

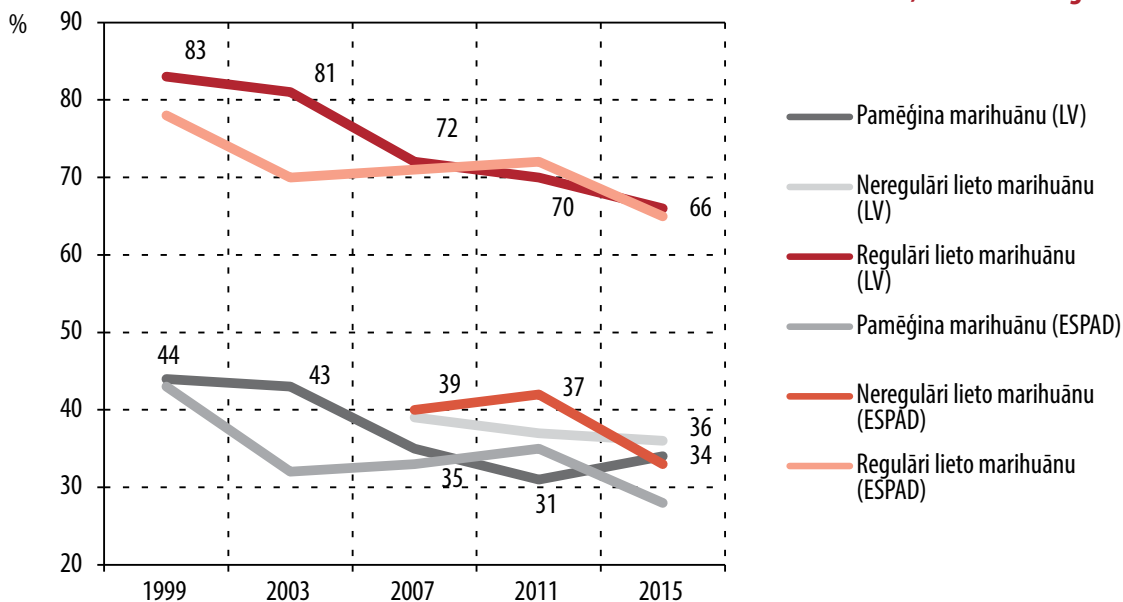
trankvilizatoru pieejamība ir uzskatāma par nesamērīgi augstu. Tiesa, salīdzinājumam ar iepriekšējiem gadiem nomierinošo medikamentu pieejamība skolēniem ir būtiski samazinājusies. Vēl 2011. gadā trankvilizatorus un sedatīvus par pieejamiem atzina 14,0% kohortas skolēnu, savukārt 2007.gadā tie viegli vai ļoti viegli bija pieejami pat 18,0% mērķa grupas jauniešu.

4.4. Narkotiku lietošanas riski

Vienlaikus pētījuma ietvaros jauniešiem tika lūgts novērtēt dažādus ar narkotiku lietošanu saistītos riskus. Analizējot atbildes, secināms, ka jaunieši ir visai toleranti pret marihuānas pamēģināšanu un neregulāru lietošanu. 17,2% 15 gadus veco skolēnu uzskata, ka marihuānas pamēģināšana nerada nekādu kaitējuma risku veselībai, bet vēl aptuveni katrs piektais jauniešs (22,9%) uzskata, ka marihuānas pamēģināšana rada nelielu kaitējuma risku veselībai. Savukārt runājot par marihuānas neregulāru lietošanu, 13,1% 15 gadus veco pusaudžu uzskata, ka tā vispār nekaitē veselībai, bet 16% radīto kaitējuma risku novērtējuši kā nelielu.

Narkotiku lietošanas risku analizē galvenā uzmanība tiek pievērsta to jauniešu īpatnībai, kas vielu lietošanu saista ar augstu kaitējuma risku veselībai. Šo skolēnu īpatnībs veido tā saucamo konkrētās vielas riska indeksu, kas ir izmantojams rezultātu salīdzinošai analīzei. Kā liecina šī pētījuma dati, tad augstu kaitējuma risku veselībai, pamēģinot marihuānu vai arī lietojot to neregulāri, atzīst tikai aptuveni trešdaļa skolēnu (attiecīgi 34,4% un 36,2%). Savādāka ir situācija, ja tiek vērtēts regulāras marihuānas smēķēšanas radītais kaitējums; to kā augstu atzīst jau divas trešdaļas skolēnu (65,8%), tomēr aptuveni katrs divpadsmitais (7,6%) 15 gadus vecais jauniešs uzskata, ka arī regulāra marihuānas smēķēšana nerada nekādu kaitējumu veselībai.

4.12.attēls. Tendences marihuānas lietošanas riska indeksā ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatnībs, kuri uzskata, ka marihuānas pamēģināšana vai lietošana rada būtisku kaitējumu veselībai

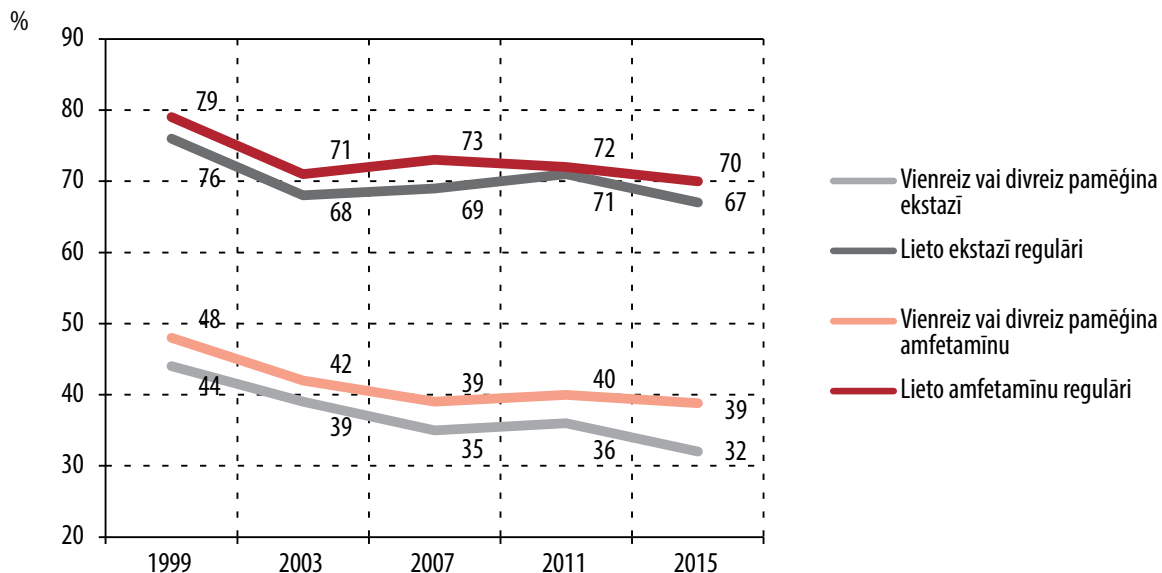

Gan marihuānas pamēģināšanas, gan smēķēšanas riskus nozīmīgi biežāk saskata meitenes nekā zēni. 38,7% meiteņu un 33,7% puīšu uzskata, ka, neregulāri smēķējot marihuānu, tiek radīts būtisks kaitējums veselībai ($\Phi=0,203$). Savukārt smēķējot marihuānu regulāri, kaitējuma risku kā augstu novērtē jau 73,1% meiteņu un salīdzinoši tikai 58,8% zēnu ($\Phi=0,209$).

Tāpat marihuānas pamēģināšanas un neregulāras smēķēšanas riskus biežāk atzīmē gados jaunāki skolēni. 13 gadu vecumā vēl divi no pieciem skolēniem (40,8%) uzskata, ka marihuānas pamēģināšana rada lielu kaitējuma risku veselībai. Tāpat nepilna puse (46,2%) šajā vecumā domā, ka lielu kaitējumu veselībai rada marihuānas neregulāra smēķēšana, taču pieaugot skolēni pret marihuānu kļūst tolerantāki un 16–18 gadu vecumā vairs tikai katrs ceturtais kā lielu vērtē marihuānas pamēģināšanas iespējamo kaitējumu (Pearson $R=-0,126$). Nedaudz vairāk ir tādu (aptuveni 26,4–28,7%), kuri kā lielu novērtē marihuānas neregulāras smēķēšanas radīto kaitējumu (Pearson $R=-0,128$). Atšķirības dažāda vecuma skolēnu uzskatos vairs nav tik izteiktas, ja tiek vērtēts regulāras marihuānas smēķēšanas veselībai radītais kaitējums – šādu paradumu ar lielu kaitējumu veselībai saista 70,0% 13 gadus veco skolēnu un 59,9% 17 gadus veco skolēnu.

Gan marihuānas pamēģināšanas, gan arī neregulāras un regulāras lietošanas riskus veselībai biežāk saskata skolēni no skolām ar citu apmācību valodu nekā skolēni no skolām ar latviešu apmācību valodu. Divi no pieciem skolēniem, kuri mācās skolā ar citu apmācību valodu, atzīst, ka marihuānas pamēģināšana rada augstu kaitējuma risku veselībai, kamēr to skolēnu vidū, kuri mācās skolā ar latviešu apmācību valodu, tā domā vien 29,6% (Cramer= $0,105$). Tāpat arī neregulāru marihuānas smēķēšanu ar augstu kaitējuma risku veselībai saista 41,8% skolēnu no skolām ar citu apmācību valodu un salīdzinoši tikai katrs trešais nepilngadīgais no skolām ar latviešu apmācības valodu (Cramer= $0,085$).

4.13.attēls. Tendences citu narkotiku lietošanas riska indeksā ESPAD skolēnu kohortā, 1999.–2015. gads (%)

Attēlā atspoguļots skolēnu īpatnsvs, kuri uzskata, ka narkotiku pamēģināšana vai lietošana rada būtisku kaitējumu veselībai

Līdzīgi kā vērtējot marihuānu, arī ekstazi un amfetamīna lietošanas riskus skolēni biežāk saskata tad, ja šīs vielas tiek lietotas regulāri. Situācijā, ja tiek pamēģināts ekstazi, kaitējumu veselībai kā augstu novērtē 31,8% ESPAD kohortas skolēnu, taču regulāru šīs psihoaktīvās vielas lietošanu ar augstu kaitējuma risku veselībai saista jau 67,2% skolēnu. Amfetamīna lietošanas riska indekss savukārt ir 39,0%, ja tas tiek pamēģināts vienu vai divas reizes, un 69,7%, ja tas tiek lietots regulāri.

Salīdzinot ar citām valstīm, rādītāji par ekstazi un amfetamīnu lietošanas riskiem ir līdzīgi kā Lietuvā novērotie, taču zemāki nekā Igaunijā, kur skolēni biežāk saista minēto vielu lietošanu ar augstu kaitējuma risku veselībai.

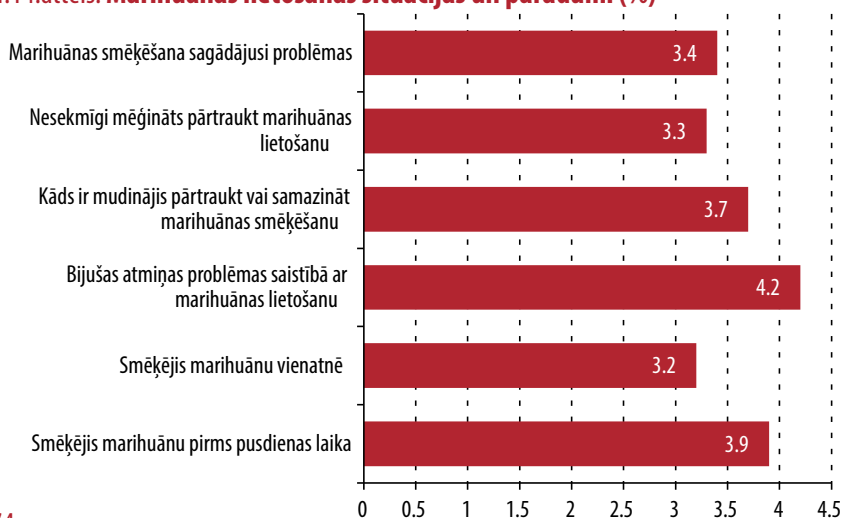
Vērtējot dzimumu grupās, statistiski nozīmīgas atšķirības kaitējuma riska indeksā pastāv jebkurā no iepriekš minētajām narkotiku lietošanas situācijām. Tomēr secināms, ka narkotiku pamēģināšanas kaitīgumu biežāk novērtē zēni nekā meitenes. 34,9% puīšu un 27,7% meiteņu uzskata, ka ekstazi pamēģināšana rada augstu kaitējumu veselībai ($\Phi=0,155$), savukārt amfetamīna pamēģināšanu ar augstu kaitējuma risku veselībai saista 36% meiteņu un 41,4% zēnu ($\Phi=0,102$). Citādāka ir situācija, ja tiek vērtēti riski regulārai narkotiku lietošanai – šādā gadījumā kaitējuma risku veselībai biežāk saskata meitenes nekā zēni. Piemēram, runājot par regulāru amfetamīnu lietošanu, kaitējuma risku kā augstu novērtējuši 74,1% meiteņu un 66,9% zēnu ($\Phi=0,129$).

4.5. Problēmas saistībā ar marihuānas lietošanu

Šī pētījuma ietvaros veikti arī mērījumi par dažādām marihuānas lietošanas situācijām, kas var norādīt uz atkarības veidošanās risku.

Marihuānu pēdējo 12 mēnešu laikā lietojuši 10,8% 15 gadus veco skolēnu. Vairums no viņiem to nav lietojuši veidā, kas liecinātu par marihuānas atkarības veidošanos, tomēr aptuveni trešdaļai jauniešu marihuānas lietošanas paradumi norāda uz noteiktu problēmu rašanos. 27,2% marihuānu lietojušo jauniešu kādreiz to ir smēķējuši pirms pusdienas laika un tikpat daudziem jauniešiem marihuānas smēķēšanas dēļ ir bijušas atmiņas problēmas. Aptuveni ceturtdaļa (20,4%) marihuānu smēķējušo kādreiz to ir lietojuši vienatnē, bet 18,4% kādreiz kāds ir mudinājis pārtraukt vai samazināt marihuānas smēķēšanu. Nedaudz retāk marihuānas smēķēšana ir sagādājusi kādas problēmas – tā gadījies 17,0% marihuānu smēķējušo, bet 14,9% ir nesekmīgi mēģinājuši pārtraukt tās lietošanu.

4.14.attēls. Marihuānas lietošanas situācijas un paradumi (%)

5. Procesu atkarības

Pēdējos gados arvien biežāk tiek runāts ne tikai par vielu lietošanas atkarībām, bet arī par procesu atkarībām, kas saistītas ar pārmērīgu interneta lietošanu, datorspēļu spēlēšanu, kā arī azartspēļu spēlēšanu, kas, iespējams, samazinoties rādītājiem par psihoaktīvo vielu lietošanu, aizstāj iepriekš populārās vielas. Kā liecina ESPAD pētījuma dati 70,1% 15 gadus veco skolēnu gandrīz katru dienu sērfo internetā brīvā laikā aizpildīšanai, bet aptuveni trešdaļa jauniešu (31,7%) gandrīz katru dienu spēlē datorspēles. Pozitīvi vērtējams tas, ka teju divi no pieciem jauniešiem (41,8%) gandrīz ik dienu nodarbojas ar sportu, taču citus konvencionālos brīvā laika pavadīšanas veidus mūsdienīgie jaunieši izvēlas retāk. Ar citiem vaļaspriekiem gandrīz katru dienu nodarbojas salīdzinoši vien 27,5% 15 gadus veco jauniešu, bet grāmatas sava prieka pēc ik dienu lasa tikai 8,1% minētās vecuma kohortas skolēnu.

5.1. Interneta lietošanas paradumi

Internetu pēdējās nedēļas laikā lietojuši 89,4% 15 gadus veco skolēnu. Kā liecina skolēnu sniegtās atbildes, interneta lietošana ir vienlīdz izplatīta gandrīz katru nedēļas dienu, nedaudz retāk tas tiek lietots tikai sestdienās. Caurmērā ik dienu internetu lieto aptuveni 67–69% minētās vecuma grupas skolēnu, bet sestdienās to lieto 63% skolēnu. 15 gadus vecie jaunieši vidēji internetā pavada 5,3 dienas nedēļā, turklāt atšķirības interneta lietošanas regularitātē zēnu un meiteņu vidū nav vērojamas (puīši internetu lietojuši vidēji 5,3 dienas nedēļā, meitenes – 5,4 dienas).

Salīdzinot interneta lietošanas regularitāti Latvijā un citās ESPAD dalībvalstīs, atzīmējams, ka jaunieši Latvijā internetu lieto nedaudz retāk nekā viņu vienaudži Lietuvā vai Igaunijā, kā arī retāk nekā jaunieši Skandināvijas valstīs, kur internetā vidēji tiek pavadītas 6,6 dienas nedēļā.

Salīdzinot interneta lietošanas paradumus dažādās vecuma kohortās, secināms, ka, pieaugot vecumam, pieaug arī to jauniešu īpatsvars, kuri internetu izmanto katru dienu. 13 gadu vecumā internetu ikdienu izmanto nedaudz vairāk par pusi jeb 54,2% skolēnu, bet 17 gadus veco jauniešu vidū to katru dienu lieto jau 70,5% skolēnu.

Neskatoties uz to, ka jaunieši Latvijā internetā pavada mazāk dienas nekā viņu vienaudži vairumā citu ESPAD dalībvalstu, satraucošs ir internetā pavadītais stundu skaits. Parastā darbdienā vairāk nekā katrs piektais 15 gadus vecais jauniešs (21,1%) internetā pavada sešas stundas un vairāk, bet aptuveni tikpat daudz (19,3%) internetā sērfo vismaz četras vai piecas stundas. To jauniešu īpatsvars, kuri brīvdienās pavada garas stundas, sērfojot internetā, ir vēl lielāks – 21,4% brīvdienās internetā pavada četras līdz piecas stundas, bet 27,8% tam tērē sešas un vairāk stundas.

Salīdzinot puīšu un meiteņu uzrādīto laika patēriņu aktivitātēm internetā, vērojams, ka pretēji priekšstatiem meitenes biežāk nekā zēni internetā pavada četras un vairāk stundas. Piemēram, brīvdienās četras un vairāk stundas internetā pavada 51,9% meiteņu un 46,7% zēnu, savukārt darbdienās garas stundas aktivitātēm internetā velta attiecīgi 42,9% meiteņu un 38,1% zēnu.

Pieaugot jauniešu vecumam, pieaug arī to skolēnu īpatsvars, kuri ikdienā internetā pavada vismaz četras stundas. Tipiskā darba dienā ilgas stundas tiešsaitē pavada 24,3% 13 gadus veco skolēnu, 32,9% 14 gadus veco skolēnu un aptuveni divi no pieciem jauniešiem, kas vecāki par 15 gadiem. Savukārt brīvdienās internetu ilgstoši visbiežāk lieto tieši ESPAD kohortas jaunieši, savukārt starp 14 gadus veciem un 16 vai 17 gadus veciem jauniešiem četras un vairāk stundas internetā pavada būtiski mazāk jeb aptuveni 40% skolēnu.

Visvairāk 15 gadus vecie jaunieši internetu izmanto, lai komunicētu sociālajos tīklos vai arī lai lejupielādētu mūziku vai filmas. Pēdējo septiņu dienu laikā internetu šiem nolūkiem izmantojuši attiecīgi 93,7% un 92,1% jauniešu. Nedaudz mazāks ir to skolēnu īpatsvars, kuri internetu pēdējo septiņu dienu laikā izmantojuši informācijas meklēšanai (74,0%). Tāpat nedaudz mazāk par pusi skolēnu (44,5%) internetu izmantojuši tiešsaistes spēļu spēlēšanai, bet 42,5% pēdējo septiņu dienu laikā internetā vēlējušies atrast vai iegādāties jaunas preces. Jāatzīmē, ka salīdzinoši liels ir to skolēnu īpatsvars, kuri tiešsaistē spēlējuši azartspēles uz naudu – to pēdējo septiņu dienu laikā vismaz vienreiz darījis aptuveni katrs septītais (13,5%) jauniešs.

Būtiski atšķiras tas, kā internetu izmanto puīši un kā meitenes. Puīši biežāk nekā meitenes pēdējo septiņu dienu laikā internetu izmantojuši tiešsaistes spēļu spēlēšanai, kā arī tiešsaistes azartspēļu spēlēšanai, savukārt meitenes biežāk nekā zēni internetu izmantojušas, lai komunicētu sociālajos medijos, meklētu informāciju vai arī filmu un mūziku lejupielādei.

Interneta izmantošanas paradumi visās vecuma kohortās ir praktiski līdzīgi, nedaudz tie atšķiras tikai 13 gadus veco skolēnu grupā. Šie skolēni salīdzinoši biežāk nekā vecāku vecumkohortu jaunieši internetu vismaz reizi septiņās dienās lietojuši tiešsaistes spēļu spēlēšanai, bet retāk izmantojuši sociālos medijos, meklējuši informāciju internetā vai arī lejupielādējuši audio/video ierakstus.

Lai novērtētu, kurām aktivitātēm jaunieši internetu izmanto visregulārāk, tika aprēķināts to skolēnu īpatsvars, kuri kādu no nosauktajām aktivitātēm internetā veikuši četras vai vairāk dienas pēdējās nedēļas laikā. Kopumā 77,5% jauniešu vismaz četras dienas nedēļā internetu izmantojuši, lai komunicētu sociālajos tīklos, bet divas trešdaļas (66,0%) jauniešu četras vai vairākas dienas internetu izmantojuši filmu un mūzikas lejupielādei. Puse no visiem 15 gadus vecajiem skolēniem četras vai vairākas dienas internetā meklējuši informāciju, bet citas aktivitātes internetā piekoptas retāk. Par regulāriem interneta tiešsaistes spēļu spēlētājiem ir uzskatāmi 26,7% 15 gadus veco skolēnu, kuri minētās spēles internetā pēdējo septiņu dienu laikā spēlējuši četras vai vairāk dienas.

Salīdzinājumā ar citām ESPAD dalībvalstīm regulāro tiešsaistes spēļu spēlētāju īpatsvars Latvijā ir tikai nedaudz lielāks par vidējo rādītāju pētījuma dalībvalstīs kopumā, kur tas ir 23,0%. Lielāks nekā Latvijā regulāro tiešsaistes spēļu spēlētāju skaits ir Lietuvā, Igaunijā un Skandināvijas valstīs. Taču jāatzīmē, ka salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijā ir augstākais to jauniešu īpatsvars, kuri regulāri tiešsaistē spēlē azartspēles uz naudu. Latvijā četras vai vairāk dienas pēdējās nedēļas laikā šādas spēles spēlējuši 7,7% 15 gadus veco skolēnu, kamēr vidēji ESPAD dalībvalstīs šādu skolēnu īpatsvars ir uz pusi mazāks (3,5%).

Analizējot dzimumu griezumā, vērojams, ka spēles un azartspēles internetā regulāri spēlē ievērojami vairāk puīšu nekā meiteņu. Aptuveni divas piektdaļas (42,5%) puīšu vismaz četras dienas nedēļā spēlējuši tiešsaistes spēles, bet azartspēles internetā regulāri spēlē katrs desmitais (10,8%) zēns 15 gadu vecumā. Salīdzinājumam: meiteņu vidū šīs nodarbes nav tik izplatītas, proti, tiešsaistes spēles regulāri spēlē salīdzinoši vien 10,1% meiteņu, bet azartspēles uz naudu – 4,1% minētās vecuma kohortas meiteņu. Meitenes nozīmīgi vairāk nekā zēni vismaz četras dienas nedēļā izmantojušas sociālos tīklus – sociālos medijos internetā regulāri izmanto 87,1% meiteņu un 68,9% zēnu.

Analizējot vecuma grupu griezumā, vērojams, ka tiešsaistes datorspēles vismaz četras dienas nedēļā biežāk spēlē jaunieši līdz 15 gadu vecumam, taču, sasniedzot 16 gadu vecumu, regulāro spēlētāju īpatsvars samazinās un vēlākos gados ir ne lielāks par 20,0%.

Salīdzinot internetā patērēto laiku, visvairāk stundas jaunieši ikdienu velta komunikācijai sociālajos tīklos – kopumā vairāk nekā trešdaļa 15 gadus veco skolēnu (35,6%) tam tērē sešas un vairāk stundas dienā, bet vēl 12,2% tam velta četras līdz piecas stundas dienā. Gandrīz tikpat

daudz laika ik dienu jaunieši velta, lai lejupielādētu filmas vai mūziku. 28,4% skolēnu lejupielādei ik dienu tērē sešas vai vairāk stundas, bet 11,1% – četras līdz piecas stundas. Tāpat salīdzinoši daudz laika ik dienu jaunieši tērē informācijas meklēšanai internetā, bet 21,4% minētās vecuma grupas skolēnu vairāk par četrām stundām dienā velta tiešsaistes spēļu spēlēšanai.

15 gadus vecās meitenes visbiežāk ilgas stundas pavada, komunicējot sociālajos tīklos, proti, 56,1% meiteņu tam vidēji tērē četras un vairāk stundu dienā. Vēl 43,6% minētās vecuma kohortas meiteņu četras un vairāk stundas mēdz pavadīt, lejuplādējot filmas un mūziku, bet cita veida aktivitātēm internetā tiek veltīts ievērojami mazāk laika. Arī puisi, līdzīgi kā meitenes, visvairāk laiku tērē sociālajiem tīkliem, taču to zēnu īpatsvars, kuri sociālajos tīklos pavada četras un vairāk stundas, ir salīdzinoši mazāks, proti, 39,6%. Vēl garas stundas zēni mēdz pavadīt, spēlējot tiešsaistes spēles un lejupielādējot video/audio ierakstus – 35,5% tam ikdienā velta vismaz četras stundas.

Analizējot vecuma kohortu griezumā, secināms, ka, pieaugot vecumam, pieaug to jauniešu īpatsvars, kuri pavada ilgstošas stundas internetā, komunicējot sociālajos tīklos, meklējot informāciju, kā arī lejupielādējot video/audio ierakstus, taču neatkarīgi no vecuma visās jauniešu kohortās visvairāk laiks tiek tērēts sociāliem medijiem, informācijas meklēšanai un ierakstu lejupielādēšanai.

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka komunikācija sociālajos tīklos internetā teju pusei 15 gadus veco jauniešu ik dienu aizņem praktiski tikpat daudz laika kā mācības skolā. Vērtējot savu laika patēriņu, kopumā 23,4% jauniešu pilnībā piekrīt tam, ka viņi sociālajos tīklos pavada pārāk daudz laika, bet katrs ceturtais jauniešs minētajam apgalvojumam drīzāk piekrīt. Jāatzīmē, ka dzimumu atšķirības šajā vērtējumā nav vērojamas, taču nozīmīgi biežāk apgalvojumam piekrituši tie jaunieši, kuri sociālos tīklos ikdienu pavada vismaz četras stundas.

Lielai daļai jauniešu vecāki ir izteikuši aizrādījumu par sociālajos tīklos pavadīto laiku – to atzīst kopumā divi no pieciem (39,9%) jauniešiem, turklāt biežāk aizrādījumu no vecākiem saņēmušas meitenes nekā puisi (attiecīgi 44,5% un 35,4%). Tiesa, vecāki ne vienmēr satraucas par jauniešu pavadīto laiku sociālajos tīklos. Tikai puse to 15 gadus veco skolēnu, kuri ikdienu sociālajos medijos pavada sešas un vairāk stundas, norāda, ka vecāki viņiem par to ir aizrādījuši.

Vienlaikus katrs ceturtais jauniešs (24,0%) ir izjutis garastāvokļa pasliktināšanos situācijā, ja tiek ierobežots sociālajos tīklos pavadītais laiks. Jāatzīmē, ka tas indikatīvi liecina par datoratkarības veidošanās risku, taču šādas garastāvokļa izmaiņas ir izjutuši salīdzinoši tikai 27,6% to jauniešu, kuri sociālos tīklos ikdienu pavada sešas un vairāk stundu.

Mērījumi par piedzīvotu garastāvokļa pasliktināšanos tad, ja tiek ierobežots sociālajos tīklos pavadītais laiks, saņemts vecāku aizrādījums par internetā pavadīto laiku, kā arī sociālajos tīklos pavadītā laika pašvērtējums tiek izmantoti, lai noteiktu sociālo tīklu lietošanas atkarības risku jauniešiem (Holstein et al., 2014). Veicot ESPAD datu analīzi atbilstoši testa metodoloģijai, secināms, ka augsts sociālo tīklu atkarības risks pastāv 34,9% 15 gadus veco jauniešu, 22,2% šis risks vērtējams kā zems, bet sociālo tīklu atkarības risks nav novērojams 42,8% kohortas skolēnu. Lai arī atšķirības ir nelielas un nav statistiski nozīmīgas, augsts sociālo mediju atkarības risks biežāk novērojams meiteņu nekā zēnu vidū, attiecīgi 38,6% un 31,3%. Tāpat atkarības risks novērojams 45,1% to jauniešu, kuri ik dienu sociālajos tīklos pavada sešas vai vairāk stundas, un 36,8% skolēnu, kuri sociālajos medijos pavada četras līdz piecas stundas. Analizējot vecuma kohortu griezumā, secināms, ka augsts sociālo tīklu atkarības risks biežāk vērojams gados jaunāku skolēnu vidū. 13 gadus veco skolēnu kohortā augsts risks konstatējams 39,9% jauniešu, savukārt 16 gadu vecumā tas pastāv 28,8% jauniešu.

Ņemot vērā, ka tiešsaistes spēles jauniešu vidū nav tik izplatītas, mazāk ir arī tādu jauniešu, kuri uzskata, ka spēlēšanai viņi velta pārāk daudz laika. Kopumā minētajam apgalvojumam pilnībā piekrīt 17,2% 15 gadus veco skolēnu, bet 20,3% tam drīzāk piekrīt. To, ka tiešsaistes spēļu

spēlēšanai tiek patērēts pārāk daudz laika, atzīst teju puse (45,7%) 15 gadus veco puīšu. Šo kā problēmu uzrāda arī vairāk nekā puse regulāro spēļu spēlētāju jeb jaunieši, kuri ikdienu datorspēlēm velta vismaz četras stunda laika.

31,5% 15 gadus veco jauniešu ir saņēmuši aizrādījumu no vecākiem par datorspēļu spēlēšanu. Aizrādījums biežāk izteikts puīšiem (40,7%) nekā meitenēm (1,9%), bet tikai aptuveni pusei (49,4%) to skolēnu, kuri tiešsaites spēles ikdienu spēlē sešas un vairāk stundas.

22,7% jauniešu izjutoši garastāvokļa pasliktināšanos tad, ja tiek ierobežota datorspēļu spēlēšana, pie tam puīši šādas garastāvokļa izmaiņas piedzīvojuši biežāk nekā meitenes, attiecīgi 27,7% un 17,6%. Tiesa, to jauniešu vidū, kuri datorspēles spēlē ilgstoši (sešas un vairāk stundas), garastāvokļa izmaiņas, ierobežojot datorspēļu spēlēšanu, piedzīvojuši salīdzinoši vien 29,7%.

Atbilstoši Bjorna Holšteina izstrādātā testa metodoloģijai secināms, ka augsts tiešsaites spēļu atkarības risks pastāv 30,2% 15 gadus veco skolēnu, 12,3% šis risks vērtējams kā zems, bet 57,5% tiešsaites spēļu atkarības risks nav novērojams. Statistiski nozīmīgi biežāk datorspēļu atkarības risks pastāv zēniem nekā meitenēm, attiecīgi 37,7% un 22,6%. Tāpat tas novērojams gandrīz pusei (47,6%) to skolēnu, kuri datorspēles spēlē vismaz četras dienas nedēļā, un 45,9% jauniešu, kas minētajām spēlēm velta sešas un vairāk stundas dienā. Augsts datorspēļu atkarības risks biežāk pastāv 13, 14 un 15 gadus veciem skolēniem.

5.2. Azartspēles

Atbilstoši pētījuma rezultātiem 15,5% 15 gadus veco jauniešu kaut reizi pēdējo divpadsmit mēnešu laikā ir spēlējuši azartspēles uz naudu. Puse no viņiem jeb 7,5% ESPAD kohortas skolēnu to darījuši reizi mēnesī vai retāk, bet 8,0% ir uzskatāmi par regulāriem azartspēļu spēlētājiem, kuri uz naudu spēlē vismaz divas līdz četras reizes mēnesī.

Praktiski visi jaunieši, kuri pēdējā gada laikā ir spēlējuši azartspēles uz naudu, to ir darījuši interneta vidē tiešsaitē. Visbiežāk spēlētā spēle tiešsaitē ir kāršu spēles (pokers, bridžs), ko pēdējā gada laikā kaut reizi spēlējuši visi interneta tiešsaitē spēlējošie jaunieši. 10% no ESPAD kohortas jauniešiem kaut reizi pēdējā gada laikā ir piedalījušies interneta vidē pieejamās loterijās, bet 8,2% - likuši likmes uz sporta spēļu rezultātiem vai dzīvnieku sacensībām. Spēļu automātus uz naudu tiešsaitē spēlējuši pavisam 7,4% 15 gadus veco jauniešu.

Salīdzinoši nedaudz mazāks ir to jauniešu īpatsvars, kuri minētās spēles spēlējuši tradicionālā veidā – spēļu zālēs un citviet. Kāršu spēles uz naudu pēdējā gada laikā spēlējuši 14,0% jauniešu, bet 8,5% kaut reizi ir iegādājušies loterijas biļeti veikalā. Tāpat 6,3% 15 gadus veco skolēnu vismaz reizi ir spēlējuši spēļu automātus kādā no spēļu zālēm, bet 5,4% - likuši likmes sporta spēlēs vai sacensībās.

Azartspēles pēdējā gada laikā spēlējuši nozīmīgi vairāk zēnu nekā meiteņu. 15 gadus veco jauniešu vidū azartspēles uz naudu spēlējuši 22,8% zēnu un 8,6% meiteņu.

Tāpat azartspēļu spēlēšana ir cieši saistīta ar skolēnu vecumu, proti, biežāk to darījuši gados vecāki skolēni. Ja 13 gadu vecumā azartspēles pēdējā gada laikā spēlējuši 6,9% skolēnu, tad 14 gadus veco skolēnu kohortā tādi ir 12,9%, bet 16 gadus veco skolēnu vidū – 14,2% un 17 gadus veco skolēnu vidū – 16,7%.

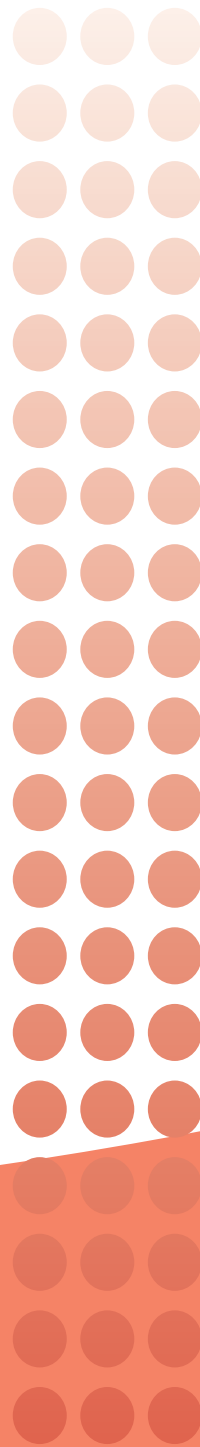

Izmantotā literatūra

- Andersson, P., Baumberg, B. (2006). Alcohol in Europe: a public health perspective. A report for the European Commission. London, Institute of Alcohol Studies.
- Babor, T. F., Caetano, R. et al. (2010). Alcohol: No ordinary commodity (2nd edition). Oxford: Oxford University Press.
- Beck, F., Legleye, S. (2003). Drogues et adolescents. Usages de drogues et contextes d'usage entre 17 et 19 ans, évolutions récentes, ESCAPAD (2002). Paris: OFDT.
- Bogdanoviča, I., Murray, R., McNeill, A., Britton, J. (2011). Cigarette price, affordability and smoking prevalence in the European Union. Nottingham: UK Centre for Tobacco Control Studies.
- Classification of Alcohol Use Disorders (2003). Classification of Alcohol Use Disorders, 27(1), 5–17. Skatīts <http://www.ehd.org/pdf/Classification%20of%20Alcohol.pdf>.
- Dawson, D. A. (2010). Methodological Issues in Measuring Alcohol Use. Alcohol Research & Health 27(1): 18–29.
- Elder, R. W., Lawrence, B. et al. (2010). The Effectiveness of Tax Policy Interventions for Reducing Excessive Alcohol Consumption and Related Harms. American Journal of Preventive Medicine 38(2): 217–229.
- EMCDDA (2015). Eiropas ziņojums par narkotikām. Tendences un aktualitātes. 2015. gada ziņojums. Lisbon: EMCDDA.
- EMCDDA (2011). Situācija narkomānijas problēmas jomā Eiropā. 2011. gada ziņojums. Lisbon: EMCDDA.
- EMCDDA (2008). Prevention of substance abuse. EMCDDA Insights. Lisbon: EMCDDA.
- Gmel, G., Graham, K. et al. (2006). Measuring alcohol consumption. Addiction 101(1): 16–30.
- Gobiņa, I., Pudule, I., Grinberga, D., Velika, B., Tilgale, N., Villeruša, A., Teibe, U. (2008). Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā. 1991.–2006. gads. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra.
- Greenfield, T. K., Midanik, L. T. et al. (2000). Effects of telephone versus face-to-face interview modes on reports of alcohol. Addiction 95(2): 277–284.
- Groves, R.M., Fowler, F.J., Couper, M.P., Lepkowski, J.M., Singer, E., Tourangeau, R. (2004). Survey methodology. Wiley-Interscience
- Hibell, B. (ed.), Guttormsson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Kraus, L. (2009). The 2007 ESPAD Report. Stockholm.
- Hibell, B. (ed.), Guttormsson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Kraus, L. (2012). The 2011 ESPAD Report. Stockholm.
- Koroļeva, I. (2003). Narkotiku lietošanas izplatība Latvijā. Rīga: Narkoloģijas centrs.
- Koroļeva, I., Kārklīņa, I., Sņikere, S., Mieriņa, I. (2008). Narkotiku lietošana izklaides vietās. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Goldmanis, M., Trapencieris, M. (2008a). Atkarību izraisīto vielu lietošanas izplatība iedzīvotāju vidū. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra.

- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Sņikere, S., Goldmanis, M., Trapencieris, M. (2008b). Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū. ESPAD 2007.gada rezultāti. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Sņikere, S., Trapencieris, M. (2011). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū. Pētījuma 3.posms. Rīga: Rīgas domes Labklājības departaments.
- Mārtiņšone, U., Pelne, A. (2015). Smēķēšanas izplatība un sekas Latvijā 2014.gadā. 3.izdevums. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- Moskalewicz, J., Sieroslawski, J. (2011). Drinking population surveys — guidance document for a standardized approach. Warsaw, Institute of Psychiatry and Neurology.
- Pelne, A., Šulca, L., Mārtiņšone, U. (2011). Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība un sekas Latvijā 2010.gadā. 19.izdevums. Rīga: Nacionālais Veselības dienests.
- Pudule, I., Villeruša, A. et al. (2011). Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums. Veselības ekonomikas centrs, Rīga.
- Pulmanis, T., Taube, M., Pelne, A. (2011). Garīgā veselība Latvijā 2010.gadā. Veselības ekonomikas centrs, Rīga.
- Pulmanis, T., Trapencieris, M. et al. (2010). Duālo psihisko slimību izplatība ārstēto narkotiku lietotāju vidū Latvijā. RSU zinātniskā konference, Rīga, Latvija.
- Pūgule, I., Ābele, I., Vanaga, D., Sīle, L., Pelne, A., Lucenko, I., Zīle-Veisberga, A., Trapencieris, M. (2015). Situācija narkotiku un narkomānijas problēmas jomā Latvijā līdz 2015.gadam. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- Rehm, J., Greenfield, T. H. et al. (1999). Assessment methods for alcohol consumption, prevalence of high risk drinking and harm: a sensitivity analysis. *International Journal of Epidemiology* 28(2): 219–224.
- Rehm, J. (2003). The relationship of average volume of alcohol consumption and patterns of drinking to burden of disease: an overview. *Addiction* 98(9): 1209–1228.
- Sīle, L., Pelne, A. (2015). Jaunās psihoaktīvās vielas Latvijā: situācijas analīze 2007.-2014. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- Stockwell, T., Zhao, J. et al. (2009). Should alcohol policies aim to reduce total alcohol consumption? New analyses of Canadian drinking patterns. *Addiction Research & Theory* 17(2): 135–151.
- Šulca, L., Pelne, A. (2015). Alkohola lietošanas izplatība un sekas Latvijā 2014.gadā. 3.izdevums. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- Trapencieris, M., Sņikere, S., Koroļeva, I., Kārklīņa, I. (2012). Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū. ESPAD 2011. gada rezultāti. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- Trapencieris, M., Pētersons, A., Sņikere, S. (2013). Alkohola, tabakas un narkotiku lietošanas izplatība skolēnu vidū Latvijā. Metodoloģiskā pētījuma rezultāti. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- WHO (2011). Global status report on alcohol and health. Geneva: WHO Press, World Health Organization.

9 789934 514333